

2015

XVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30 – 31 серпня 2015 р.

Проблеми та перспективи розвитку
науки на початку третього тисячоліття
у країнах Європи та Азії

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Технічні науки

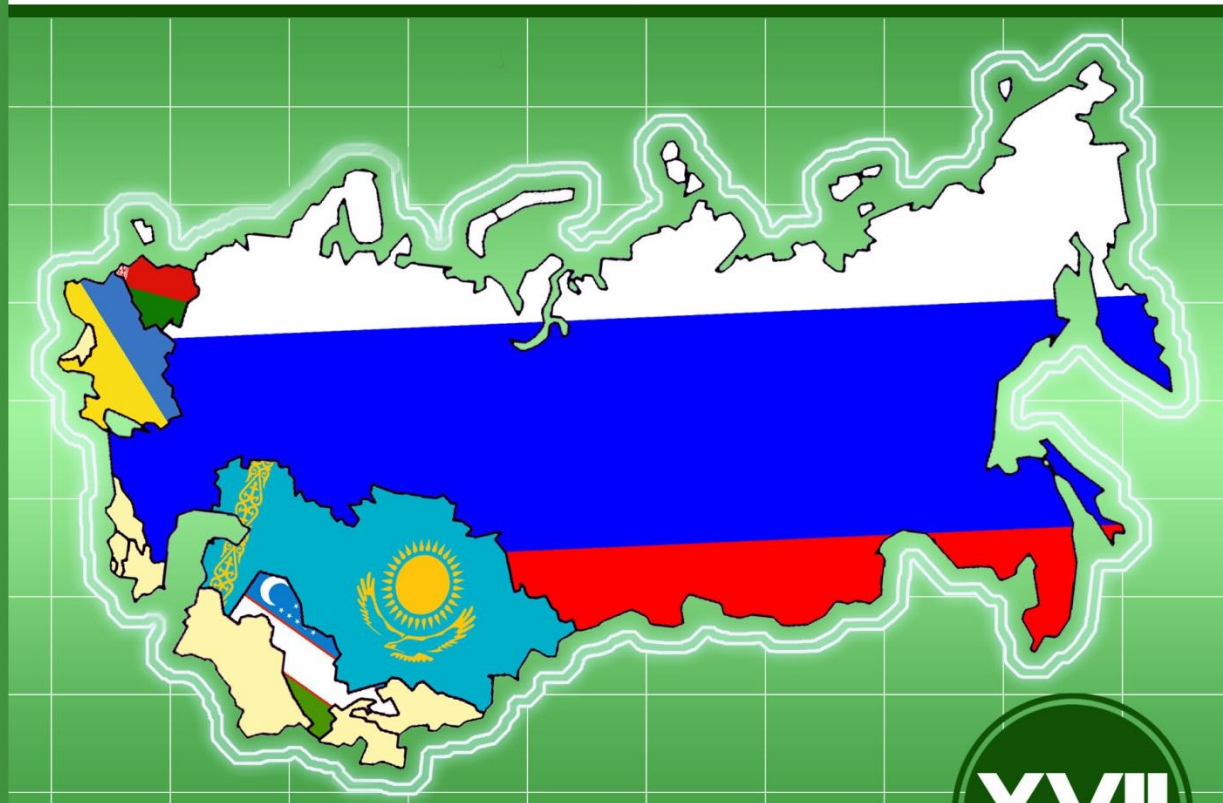
Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2015

XVII

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

30 – 31 серпня 2015 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XVII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

30 – 31 августа 2015 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 124 с.

Материалы XVII Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2015 г. – 124 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.і.н., професор;
Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;
В.А. Вінс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко – д.и.н., профессор;
Т.М. Боголиб – д.э.н., профессор;
Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;
Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;
В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;
В.А. Винс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,
А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,
А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Аліса Граматюк
(Херсон, Україна)****МЕТОДИКА НЕТРАДИЦІЙНОГО ЛІКУВАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВПЛИВУ
ДЕЛЬФІНОТЕРАПІЇ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ**

За останні роки збільшився рівень захворюваності та частіше стали зустрічатися функціональні розлади нервової системи дітей. Лікування в умовах стаціонару лікарні не завжди є досить ефективним у фізичному відношенні, а в психоемоційному плані взагалі гнітюче впливає на дітей. Тому зрозумілим є той факт, що люди намагаються оминати лікування медикаментами, поки це можливо, та більше звертаються за допомогою до нетрадиційної медицини, до якої ми можемо віднести і такий вид терапії - як дельфінотерапію.

Ефективність дельфінотерапії багато в чому обумовлена унікальними здібностями дельфінів. У них розвинені когнітивні здібності і допитливість, що надає можливості для їх легкого навчання. Вони володіють високим ступенем соціалізації, що проявляється в зооієрархії, системі спілкування всередині зграї, у дружньому ставленні до представників інших видів, зокрема, до людини тощо [3, с. 41].

Знайомство хворої дитини із дельфінами слід розпочинати до першого відвідання дельфінарію. Психолог має проінформувати батьків про необхідність уведення в повсякденні ігри дитини іграшкових дельфінів, книжок, ілюстрацій, розповідей та казок про них. Бажано здійснити перегляд відеофільмів про життя дельфінів та їх ігри із дітьми.

На першому сеансі далеко не завжди вдається приблизити дитину до дельфіна. Вже вихід на місток і незвичайна поведінка тварини є дуже хвилюючим момент для дитини. Деякі діти починають плакати, лякаються тощо. Психолог, як правило, допомагає дітям більш швидко адаптуватися до нового середовища.

Знявши напругу, на дитину одягають рятувальний жилет і нарукавники, а в прохолодний час - гідрокостюм, та намагаються залучити дитину до гри із дельфіном. Дитина сама, чи за допомогою дорослих, кидає дельфіну м'яча чи іншу іграшку, яку той відразу приносить їй. Наступним етапом може бути приближення до тварини та її прогладжування. Таким чином, у ході першого сеансу, психолог та батьки використовують поведінкові, сугестивні та ігрові елементи, щоб привчити дитину до ігор із незвичайною, раніше не баченою твариною.

Також, на цьому занятті проводиться психологічна підготовка дитини до проходження сеансу у воді. Після тактильного контакту із водою та дельфіном, дитину просять сісти на місток та опустити ніжки у воду. У цей же час тренер визначає завдання дельфіну, керуючись бажанням максимально сформувати візуальні, тактильні, акустичні, біоенергетичні та комунікаційні зв'язки «дельфін-дитина» [4, с. 44].

При загальній тривалості сеансу 25-30 хвилин не менше 70% часу відводиться на безпосереднє спілкування із дельфіном, його прогладжування, доторкування ніжками до раструму тварини тощо.

Другий сеанс проводиться з метою формування активної мотивації до занять із дельфіном, зняття страху перед водою та твариною. Дитину привчають вітати дельфіна, проводять із містка тактильний контакт руками та ногами між дитиною та дельфіном. Вже на середині цього сеансу дитину опускають у воду, всі її рухи контролюються та направляються тренером. Ці рухи концентруються на контакт із дельфіном. Також, схвалюється спільне плавання дитини із дельфіном.

Під час третього сеансу, зазвичай, вдається сформувати позитивний емоційний фон у дитини при контакт із твариною, схвалюються різні види тактильної стимуляції і самостійні дії дитини при цьому. Тренер схвалює акустичні сигнали дельфіна у напрямку дитини з відповідним голосовим супроводом. У кінці сеансу відпрацьовується прощання дитини із дельфіном.

Четвертий та п'ятий сеанс дуже часто бувають завершальними, хоча рекомендується проведення мінімум 10 сеансів дельфінотерапії. У ході цих занять закріплюються навички спілкування дитини із дельфіном. Важлива роль відводиться вправам, направленим на розвиток у дитини стійкості уваги і можливості її переключення у ході створення штучних ситуаційних програм за участю дельфіна. Як правило, від сеансу до сеансу діти з радістю приходять до дельфінарію, охоче спілкуються із тваринами, знають їх імена, тобто стрімко розширюється коло спілкування дитини із оточуючим середовищем та близькими людьми. У деяких сеансах можливе спільне «малювання» дитини і дельфіна [5, с. 93].

Бажана аудіо-, фото- і відео фіксація спілкування дитини із дельфіном. У домашніх умовах спільне прослуховування чи перегляд цих матеріалів підкріплює досягнуті позитивні здвиги у поведінці і фізичному стані дитини. Необхідно обов'язково фіксувати здвиги у поведінці дитини. Записи ведуть одночасно і незалежно одне від одного після кожного сеансу психолог і батьки дитини. Ці записи дозволяють лікарю об'єктивно оцінити результативність пройденої дельфінотерапії, зробити відповідні висновки та надати компетентні рекомендації.

Дельфінотерапія дійсно є ефективним методом корекції психоемоційних порушень. Найважливішим є аспект доведеності впливу цього напряму на психоемоційну сферу дитини. Можна зробити висновок про те, що роль та значення процедур дельфінотерапії очевидні: можна використовувати метод дельфінотерапії для корекції психоемоційного стану дітей із різними типами захворювань (беручи до уваги протипоказання); для профілактики різних захворювань, а також загального оздоровлення.

До фізіологічних механізмів впливу дельфінотерапії відносяться: ультразвуковий вплив, рефлексотерапія, вібраакустичний вплив, гідромасаж [2, с. 60].

Аналіз енцефалограми пацієнтів до і після дельфінотерапії виявив суттєве зниження амплітуди домінуючою в альфа-ритмі, прояв періодів синхронізації активності обох півкуль мозку. По ряду попередніх даних у цьому стані мозок виробляє велику кількість ендорфінів, що підвищують імунітет, а також відіграють важливу роль у механізмах відновлення пам'яті та сну. Крім того, такі показники говорять про активізацію абстрактного мислення і здатності до навчання. Ендорфіни також надають заспокійливого, седативного і болезаспокійливого ефекту.

У науці та медицині широко досліджується роль ультразвукового впливу дельфінів. На думку вчених, сонар дельфіна випромінює ультразвук із інтенсивністю 8,3вт/см². Ультразвук такої інтенсивності викликає явища кавітації і сонофореза у клітинах і тканинах [2, с. 58].

Кавітація - це утворення у біологічних рідинах порожнин (кавітаційних бульбашок, або каверн), заповнених газами, тобто порушення суцільності рідини, що виникає при проходженні акустичної хвилі великої інтенсивності під час напівперіоду розрідження (акустична кавітація). Вона сприяє виділенню із клітин біологічно активних речовин, вивільненню ендорфінів, продукції Т-клітин. Особливу роль кавітація відіграє, зокрема, для дроблення каменів у нирках за допомогою ударної хвилі без хірургічного втручання.

Сонофорез - збільшення потоку ферментів, особливих гормонів, що проникають через мембрани клітини у результаті кавітації. Він викликає сприятливі хімічні та електричні зміни в організмі. Кавітаційно-індукований сонофорез може змінювати мембранний потенціал постсинаптичної мембрани, впливаючи на приплив натрію і кальцію та відтік калієвих іонів. Ця версія пояснює «знеболюючий» ефект спілкування пацієнтів із хворим хребтом з дельфінами завдяки підвищенню гормонів у плазмі крові.

Доповнюючи дослідження фізіологічного впливу дельфінів на людину, американський лікар Денніс Бріч стверджує, що причиною змін ЕЕГ являються нейроелектричні та нейрохімічні процеси. Він припускає, що низькочастотні електромагнітні коливання, які випромінюються дельфіном, стимулюють електрофізіологічні та поведінкові зміни. Вони зумовлені підвищенням рівня ендорфінів і концентрації молекул АСТН (адренкортикотропного гормону, який активно виділяється при стресі) у результаті впливу електромагнітного поля дельфіна на шишковидну залозу. Природний викид даних молекул у сполученні із підвищеним рівнем ендорфінів під час занять із дельфінотерапії, може стимулювати розвиток розумової та комунікативної активності дитини.

Під час випромінювання дельфіном ультразвукових коливань та при виданні звуків чутого діапазону (200-20000 ГЦ) відбувається проникнення мікрівібрацій у тканини і вибіркова дія на різні біологічні структури, тобто відбувається вібраакустичний вплив.

Вібраакустична терапія - це контактна дія мікрівібрацій звукової частоти на тканини організму людини і тварин. Процес впливу називається фонуванням. Лікувальні та профілактичні ефекти обумовлені біофізичною дією біологічної мікрівібрації - життєво важливого, незамінного і майже завжди дефіцитного ресурсу організму. Компенсація цього дефіциту дозволяє домогтися наступних ефектів:

- 1) посилення насосної функції лімфатичних, венозних капілярів і дрібних судин, внаслідок чого поліпшується дренаж тканин;
- 2) збільшення виходу формених елементів крові (лімфоцитів, еритроцитів тощо) із артеріальних капілярів в інтерстиції і родоначальних кровотворних стовбурових клітин із кісткового мозку у венозний синус;
- 3) збільшення частоти контактів біологічних компонентів, за рахунок чого інтенсифікуються імунні та інші реакції;
- 4) прискорення фільтраційних процесів, що відбуваються на пористих мембранах (наприклад, у нефронах нирок);
- 5) нормалізація збудливості механорецепторів (тільця Пачіно, Мейснера, вільних нервових закінчень тощо) [3, с. 46].

Вібраакустична терапія тим ефективніша, чим більш сильно виражені порушення судинної регуляції в області патології людини.

Ще одним дієвим ефектом дельфінотерапії є гідромасаж внутрішніх органів і шкіряних покривів, який здійснюється за рахунок створюваних при русі дельфінів областей турбулентності. Ці області представляють собою різноспрямовані потоки води, які модулюються хвостовим плавником дельфіна.

Спостерігається також рефлексотерапевтичний вплив дельфінів на людей. Торкаючись ростромом до біологічно активних точок на руках і ногах дитини, дельфін стимулює рефлекторні зони нервової системи. Імпульси, які при цьому виникають, передаються до відповідних нервових центрів. А нервова система, у свою чергу, відсилає до враженого органа імпульси, які активізують системи самовідновлення.

Водне середовище знімає навантаження на суглоби і створює оптимальну обстановку для тренінгу м'язів у випадку захворювань, пов'язаних із опорно-руховим апаратом.

Взаємодія із дельфіном є потужним психотерапевтичним і психокорекційним засобом. Основними аспектами, що впливають на пацієнта є спілкування та ігрова діяльність. Відомо, що для дітей із різними психоневрологічними захворюваннями, порушеннями у розвитку або перенесеними психотравмами характерне відчуття відчуженості, ізольованості, що супроводжується страхами і труднощами у спілкуванні. Дельфін зі своєю природною анатомічною «посмішкою», дружелюбністю і інтересом до дитини сприяє формуванню контакту і закріпленню позитивних комунікативних моделей поведінки. Невербальний характер спілкування між дитиною і дельфіном полегшує завдання взаємодії для дитини, робить його природним процесом. Важливим елементом цього спілкування є тілесний контакт дитини і дельфіна.

Встановлення близького, дружнього контакту із дельфіном є передумовою подальшої побудови позитивних і конструктивних відносин з оточуючими людьми, дозволяє дитині попрактикуватися у соціальній взаємодії [1, с. 99].

Спілкування із дельфіном є потужним емоційним чинником, який стимулює дитину до освоєння нових рухів і поведінкових патернів, а також робить його відкритим до сприйняття і закріплення позитивних соціальних установок із боку терапевта. Позитивний емоційний настрій, який відрізняє заняття із дельфінами, сприяє піднесенню активності, поліпшенню настрою і загального стану пацієнтів.

Гра із дельфіном є стимулом для розвитку психомоторної сфери та пізнавальних процесів дитини. Завдяки дельфінам у пацієнтів мобілізується вольова діяльність, зростає мотивація і посилюється прагнення до досягнення позитивних результатів. Тому дитина швидше і ефективніше справляється із ігровими завданнями, які ставить перед нею терапевт. На думку доктора Натансона, дельфін є стимулом для концентрації уваги дитини, який призводить до поліпшення процесів пам'яті, мислення й мови. Позитивні емоції від спілкування із дельфіном дозволяють значно стимулювати психічний, мовний та фізичний розвиток дітей [1, с. 100].

У результаті сеансів дельфінотерапії дитина розширює межі свого світу, набуває нового досвіду у спілкуванні і отримує величезний позитивний заряд, який робить її життя більш живим, творчим та яскравим.

Література:

1. Арнольд О.Р. Психологические эффекты дельфинотерапии / О.Р.Арнольд., Е.Л.Бутова // Психол. журн. – 2001. – №5. – С. 98–102.
2. Лукина Л.Н. Влияние сеансов дельфинотерапии на функциональное состояние детей с психоневрологическими симптомами заболеваний / Л.Н.Лукина // Физиология человека. – 1999. – Т.25. – №6. – С. 56-60.
3. Лукина Л.Н. Общение с дельфином как метод реабилитации: успехи, гипотезы, проблемы /Л.Н.Лукина // Вопросы курортологии физиотерапии и лечебной физической культуры. – 2001. – № 2. – С. 41-47.
4. Федоров А.Ф. Дельфинотерапия: уникальные возможности медицины нового века / А.Ф.Федоров, А.В.Жбанов, Р.О.Корзунова. – СПб: Вектор. – 2010.– 155 с.
5. Чуприков А.П. Дельфинотерапия как частный вид анималотерапии / А.П.Чуприков, Н.Ю.Василевская // Таврический журнал психиатрии. – 2008.–С. 91-100.

Наукові керівники:

кандидат біологічних наук, Спринь Олександр Борисович,
вчитель вищої категорії, вчитель-методист Моїсеєнко Галина Миколаївна.

А. Курбанов, Б. Аликулов, Б. Базаров, С. Хўжйиев
(Самарканд, Узбекистан)

YUKSAK SUVO`TLAR YORDAMIDA IFLOSLANGAN SUVLARNI TOZALASH TEXNOLOGIYASI

Hozirgi kunda ichimlik suvi, uning ifloslanishi va ifloslangan suvlarni tozalash hamda oqova suvlarni zararsizlantirish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bu muammoning yechimi sifatida yuksak suvo`tlar yordamida ifloslangan suvlarni tozalash texnologiyasini yaratish va rivojlantirish maqsadida tadqiqot ishlarini olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda turli xil manbalar ta`sirida ifloslangan suvlarini yuksak suv o`simliklari, suvo`tlari, *Bacillus*, *Pseudomonas*, *Bacillus cereus*, *Bacterium megaterium* va boshqa bakteriyalar vakillari, *Pseudomonas fluorescens B-5040* yordamida (pestitsidlar, fenollar, sianidlar, og`ir metallar tuzlari va h.k.dan) tozalash usullari ishlab chiqilgan (Shoyakubov va boshq., 2005; Bo`riev, 1993; Qutliev, 1993; Sagdieva, 1997; Sanakulov, 2001). Rossiyada oltin saralash korxonalarida oqova suvlariga oziqa manbasi sifatida ammosfos qo`shib, *L. minor* yordamida tozalangan (Antoninova, 2007). Chiqindili oqova suvlarni yuksak suv o`simliklari– ryaska, azolla, pistiya va eyxorniya yordamida tozalashning fizikaviy, kimyoviy, biologik, mikrobiologik jarayonlari, ionlar metabolizmi, o`simlik to`qimalaridagi akkumulatsiyasi kabi jihatlar o`rganilgan.

Biz tadqiqotlarimizda ifloslangan ichimlik suvlarini yuksak suvo`tlar yordamida tozalash texnologiyasini amaliy jihatdan tekshirishni maqsad qilib oldik. Maqsaddan kelib chiqqan holda, Zarafshon daryosining o`rta qismi hududlaridan olingan ichimlik suvi namunalarini suvo`tlar bilan tozalashdan oldin va keyin fizik-kimyoviy jihatdan tahlil qilib, ularni taqqoslashga qaratilgan tajribalar olib borildi.

Tadqiqotlarimizda obyekt sifatida har xil darajada ifloslangan ichimlik suvi, yuksak suvo`tlardan foydalandik. Yuksak suvo`tlar quyidagilar:

Eyxorniya (*Eichhornia crassipes (Solms.) Pontederiaceae*), barglari qoshiqsimon, silliq, yaltiroq tusda, chetlari tekis, simmetrik joylashgan, tomirlari yirik, barg bandlarida havo bilan to`lgan sharsimon, aerenxima tufayli suv yuzasida qalqib o`sadi. Popuksimon ildiz tizimi tukchalari ikki tomonlama shoxlangan, poyasi asosidan 15-20 ta barg g`ilofi bilan birga yon ildizlar rivojlangan, uzunligi 2,5 sm bo`lgan ikkinchi tartib yon ildizlari suvda gorizontal joylashgan.

1-rasm. *Eichhornia crassipes*

Pistiya (*Pistia stratiotes* (L.), *Araceae*) bo'yi 20 – 40 sm, qisqargan poyali, barglari yassi eshkaksimon. Ildiz bo'g'zidan chiqqan barglari qalin bog'lam hosil qilib, qalin, shaffof tukchalar bilan qoplangan, quyi qismi och yashil, aerenxima to'qimasi kuchli rivojlanganligi sababli suvda qalqib o'sadi. Ildiz tizimi popuksimon (50-60 sm), kipriksimon tukchalar bilan qoplangan.

2-rasm. *Pistia stratiotes*

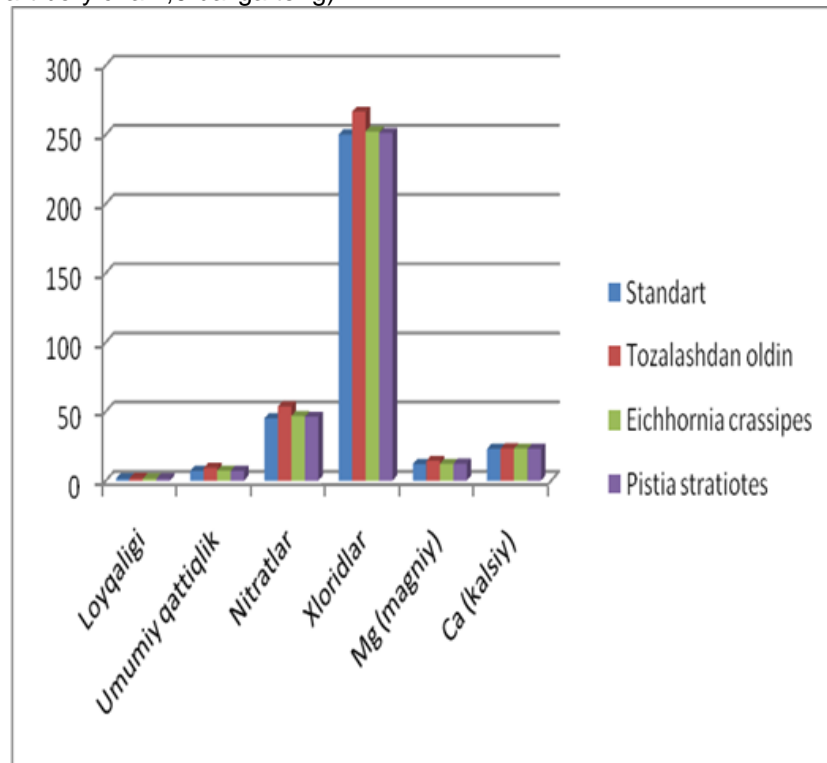
1-jadval

Suvo`tlar bilan tozalangan Zarafshon daryosining suv namunalarining fizik-kimyoviy ko`rsatkichlarining o`zgarishi

Ko`rsatkichlar	O`lchov birligi	Standart	Tozalashdan oldin	<i>Eichhornia crassipes</i>	<i>Pistia stratiotes</i>
Ta`mi	Ball	2,0	1,78 ± 0,02	1,94 ± 0,02	1,96 ± 0,04
Hidi	Ball	2,0	1,76 ± 0,04	1,93 ± 0,04	1,96 ± 0,02
Rangi	daraja	20,0	18,4 ± 0,24	19,4 ± 0,14	19,7 ± 0,04
Loyqaligi	mg/dm ³	1,5	1,74 ± 0,02	1,54 ± 0,02	1,51 ± 0,03
Umumiy qattqlik	mg/dm ³	7,0	9,2 ± 0,37	7,2 ± 0,02	7,0 ± 0,22
Nitratlar	mg/dm ³	45,0	53,6 ± 0,4	46,6 ± 0,3	46,0 ± 0,4
Xloridlar	mg/dm ³	250,0	266,4 ± 3,7	252,2 ± 2,2	251,1 ± 1,24
Mg (magniy)	mg/dm ³	12,0	14,2 ± 0,37	12,1 ± 0,21	12,2 ± 0,17
Ca (kalsiy)	mg/dm ³	23,0	23,2 ± 0,04	23,1 ± 0,02	23,0 ± 0,04

Tadqiqotlarimizda bajarilishi belgilab berilgan tajribalar Samarqand davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Fiziologiya, genetika va biokimyoviy kafedrasida ilmiy tadqiqot laboratoriyalari, issiqxonasida olib borildi. Ichimlik suvlarining fizik xossasi va kimyoviy tarkibi Yu. Lure (1984) uslublari bo'yicha, algologik namunalarni yig'ish, tahlil qilishda M.M.Gollerbox(1951), S.P.Vasser(1989) uslublaridan foydalanildi (tajriba natijalari 1-jadvalda keltirilgan).

Tajriba natijasida olingan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, Zarafshon daryosidan olingan suv namunalarining ta'mi suvo'tlar bilan tozalashdan oldin o'rtacha $1,78 \pm 0,02$ ballga teng bo'lgan bo'lsa, eyxorniya va pistiya bilan tozalangandan keyin bu ko'rsatkich mos tarzda $1,94 \pm 0,02$ va $1,96 \pm 0,04$ o'zgargan (Ushbu ko'rsatkich me'yori standart bo'yicha 2,0 ballga teng).

3-Rasm. Suvo'tlar bilan tozalangan Zarafshon daryosining suv namunalarining fizik-kimyoviy ko'rsatkichlarining o'zgarishi

1-jadval va 3-rasmdagi ma'lumotlarni tahlil qilsak, Zarafshon daryosidan olingan suv namunalarining fizik-kimyoviy ko'rsatkichlari eyxorniya va pistiya bilan tozalangandan keyin suvo'tlar bilan tozalashdan oldingi holatidan o'zgarganligini ko'rishimiz mumkin, ya'ni barcha ko'rsatkichlar ko'rsatkich me'yori standart tomon o'zgargan. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, ifloslangan suvlarni yuksak suv o'simliklari yordamida tozalash mumkin.

Shuningdek, ifloslangan suvlarni yuksak suv o'simliklari yordamida tozalash biotexnologiyasi bir qancha afzalliklarga ega bo'lib: birinchidan, eyxorniya, pistiyalarni o'stirish uchun qo'shimcha ozuqa muhiti talab qilinmaydi; ikkinchidan, kommunal-xo'jalik oqova suvlarini tozalashga amalda sarflanayotgan mablag' (ishchi kuchi, elektroenergiya, tozalash inshooti, dezinfeksiyalovchi vositalar va boshq.) tejab qolinadi; uchinchidan, tozalash inshootida yetishtirilgan yuksak suv o'simliklari biomassasidan no'anaviy energiya manbai (biogaz, bioetanol) olishda foydalanish mumkin; to'rtinchidan tozalash inshootida yuksak suv o'simliklari yordamida tozalangan suvdan oqova suvlarni suyultirishda, korxonada texnologik maqsadlarda yoki tozalash inshooti atrofi ixota daraxtzorlarini sug'orishda foydalanish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Буриев С.Б., Хужжиев С.О. Разработка биотехнологических основ очистки загрязненных вод с водными растениями и использования их в сельском хозяйстве// Қишлоқ хўжалигида экологик муаммолар: Халқаро илмий-амалий конф. тўпл. -Бухоро, 2003. –Б. 418-419.
2. Хужжиев С.О. Юксак сув ўсимликларининг оқова сувларда ўсиши, ривожланиши ва уларни тозалашдаги моҳияти// Ижодкор ёшлар ва фан-техника тараққиёти: Респ. илм-амал конф. тўпл. – Бухоро, 2004. –Б. 127-128.
3. Хужжиев С.О. Эйхорния ўсимлигини «Навоийазот» ишлаб-чиқариш бирлашмаси оқова сувларида ўстириш биотехнологияси// Проблемы биологии и медицины. -Самарканд, 2005. -№4 (42). –С. 48-50.
4. Хужжиев С.О. Биохилма-хилликни сақлашда оқова сувларни тозалаш биологиясининг аҳамияти// Ўзб. Респ. биологик хилмахиллигининг экологик муаммолари: Респ. илм-амал конф. тез. тўпл. –Навоий, 2006. –Б. 132-133.
5. Бўриев С.Б., Хужжиев С.О. Юксак ўсимликларнинг цианидларни парчалашдаги аҳамияти// Биол., экол. ва тупроқшуносликнинг долзарб муаммолари: Респ. илм-амал конф. тез. тўпл. -Тошкент, 2006. –Б. 156-157.

6. Ильясов А.С., Хужжиев С.О. Экоотоксиканты и биосфера/Методическая рекомендация. –НавГПИ, 2007. - 54 с.
7. Бўриев С.Б., Хўжжиев С.О., Бақоев Х.Ю. Оқова сувларни тозалашбиотехнологияси ютуқлари ва истиқболлари// *Ekologiya xabarnomasi*. –Тошкент, 2007. -№10 (79). –Б.17-18.
8. Ильясов А.С., Хужжиев С.О. Воздействие ксенобиотиков в стенке прямой кишки крысы и их способы детоксикации с высшими водными растениями// *Узб. биол. журнал*. – Ташкент, 2008. -№1. –С.8-12.

**Наталья Тарасовская, Булат Жумадилов, Дамеля Байжуманова, Азиза Балгужанова
(Павлодар, Казахстан)**

ФАРМАКОКИНЕТИКА ДЕЙСТВУЮЩИХ ВЕЩЕСТВ РАСТЕНИЙ ПРИ ЧЕРЕПНО-МОЗГОВЫХ ТРАВМАХ И ИХ ОСТАТОЧНЫХ ЯВЛЕНИЯХ

Черепно-мозговые травмы, как правило, имеют серьезные последствия, требующие длительного поддерживающего лечения. Многие неприятные симптомы, особенно головные боли, приводят к бесконтрольному и избыточному применению пациентами анальгетиков, что, в свою очередь, чревато многими побочными явлениями. При уходе за лицами, перенесшими черепно-мозговую травму, в домашних условиях важно подобрать растения для комплексной профилактики остаточных явлений и снятия болезненных симптомов. А для этого необходимо учитывать механизм действия растительного сырья и получаемых из него препаратов – с учетом содержания действующих веществ. Мы на основании опыта работы с такими пациентами попытались дать фармакокинетическую классификацию растительного сырья, применяемого при черепно-мозговых травмах и их остаточных явлениях. Данная классификация позволит рационально составлять растительные сборы для комплексной профилактики остаточных явлений ЧМТ и поддерживать здоровье и работоспособность людей без применения лекарственных препаратов-ксенобиотиков.

1. Симптоматическая терапия.

1.1. Растения и растительное сырье, снимающие явления тошноты и рвоты.

Симптоматическое противорвотное лечение актуально в остром периоде черепно-мозговой травмы, иногда тошнота может быть в числе остаточных явлений. Арсенал современных противорвотных средств включает лекарства с различным механизмом действия. Но применение растений с противотошнотными свойствами было бы наиболее естественным и целесообразным решением проблемы. С учетом того, что позывы на рвоту при черепно-мозговых травмах обусловлены нарушением вестибулярного аппарата, наиболее рациональным было бы применение растений со спазмолитическими свойствами, которые прекращают тошноту и рвоту за счет расслабления гладкой мускулатуры желудочно-кишечного тракта и ослабления рвотного рефлекса. К этой группе можно отнести мяту (перечную и длиннолистную) и многих ее родственников из семейства губоцветных: душицу, чабрец, шалфей, базилик. Сильными спазмолитиками являются донник, тысячелистник, полынь, однако отвары горьких растений (таких, как полынь и тысячелистник) нельзя предлагать во время сильного приступа тошноты, так как на горечи выделяется слюна, которая может усилить рвотный рефлекс. Горечи следует давать выпить в перерывах между приступами рвоты.

Мята перечная является одним из признанных противорвотных средств: ее препараты можно давать непосредственно во время приступов тошноты и рвоты, и эти болезненные состояния быстро проходят. Устранение тошноты с помощью мяты объясняется главным образом ее спазмолитическими свойствами (за счет содержания ментола), которые дают двойной эффект: во-первых, происходит расширение кровеносных сосудов ротовой полости и протоков слюнных желез, уменьшается количество слюны (что рефлекторно прекращает тошноту); во-вторых, снимаются спазмы пищеварительной трубки, и прекращается антиперистальтика. Для прекращения тошноты могут быть использованы водные отвары мяты, ее свежие листья, мятные таблетки и даже средства гигиены полости рта с запахом мяты.

Растения, регулирующие моторную функцию желудочно-кишечного тракта, также могут снизить позывы на рвоту при черепно-мозговых травмах и других нарушениях вестибулярного аппарата. Такими свойствами обладают препараты подземных частей аира болотного, девясила высокого, дейскуриани Софьи, рыжика мелкоплодного, которые усиливают перистальтические движения кишечника, за счет чего прекращается антиперистальтика.

1.2. Обезболивающие растительные средства. Остаточные явления черепно-мозговых травм часто сопряжены с периодическими или часто повторяющимися головными болями. Применение растительного сырья с различной фармакокинетикой позволит уменьшить потребление ненаркотических анальгетиков. Мы приводим сведения о тех дикорастущих растениях, эффективность использования которых подтверждена клинической практикой и наблюдалась нами лично.

1.2.1. Спазмолитики, устраняющие болевые ощущения за счет расслабления стенок сосудов и гладкой мускулатуры. Это наиболее легкие и безопасные анальгетики, которые могут использоваться даже без консультации с врачом. Растения, расслабляющие гладкую мускулатуру, обладают также седативным эффектом, улучшают сон и общее самочувствие больного, снимают приступы тошноты и рвоты. К этой группе можно отнести многие дикорастущие и культивируемые растения семейства губоцветных (мята, Melissa, базилик, чабрец, душица), донник лекарственный, пижму обыкновенную, полынь горькую, тысячелистник обыкновенный и благородный.

1.2.2. Растения и растительные вещества с седативными свойствами. Они частично устраняют болевые ощущения за счет угнетения нервной системы, снятия повышенной возбудимости рецепторов. Выраженными седативными свойствами обладают валериана лекарственная (которая в Павлодарской области культивируется многими садоводами-любителями и часто растет как сорняк на заброшенных дачах), патриния сибирская (по эффективности даже превосходящая валериану, но, к сожалению, пока мало используемая), донник, мята, душица, тимьян ползучий, базилик, полынь, тысячелистник.

1.2.3. Растения, содержащие вещества с анальгезирующими свойствами.

Чистотел большой содержит комплекс алкалоидов, основной из которых – хелидонин – по анальгезирующим свойствам сходен с морфином опиумного мака, но, в отличие от него, не вызывает галлюцинаций и привыкания [1, 2]. Для наружного применения препараты чистотела можно использовать без ограничений. При приеме внутрь мы рекомендуем не более 2-3 чайных ложек крепкой водочной настойки в день при систематическом приеме. И при употреблении настойки чистотела внутрь ее не следует долго задерживать во рту, иначе алкалоиды этого растения могут временно (до нескольких дней) выключить вкусовую чувствительность.

Хохлатка плотная встречается в лесных и предгорных районах, раннецветущее растение. Растение содержит комплекс антрагликозидов и алкалоидов, которыми особенно богата подземная часть (клубни). Отвар клубней употребляют внутрь при любых болевых ощущениях (головных болях, гастралгии, травмах), он эффективен даже при онкологических заболеваниях. Растение содержит сильнодействующие вещества, и его применение противопоказано во время беременности.

Донник лекарственный содержит комплекс гликозидов, основные из которых – кумарин и мелилотин, обладают обезболивающим действием. Анальгезирующие свойства донника усиливаются за счет его отвлекающего, спазмолитического и седативного эффекта. Однако отвар или чай с донником не следует употреблять более 2-3 недель подряд, иначе наступит тошнота и отвращение к этому растению (что наблюдалось нами у пациентов, употреблявших отвары и настои донника для профилактики сердечно-сосудистых заболеваний).

Околоплодник граната содержит в большом количестве дубильные вещества и некоторые алкалоиды. Рекомендуется как обезболивающее средство при травмах, ушибах, болях в желудке. Обезболивающим действием обладает и сок плодов граната. Безопасными и достаточно эффективными обезболивающими растениями являются также базилик и кипрей.

1.2.4. Растения с комплексной фармакокинетикой. К ним можно отнести следующие виды: мяту и другие губоцветные (душицу, тимьян, базилик), донник, аир болотный, полынь, тысячелистник, пижму, которые обладают спазмолитическим, седативным и легким анальгезирующим эффектом.

1.3. Для профилактики отека мозга (который обычно развивается в остром периоде черепно-мозговых травм) могут быть использованы диуретики, потогонные средства, а также сырье, содержащее катионы двухвалентных металлов – кальция и магния, обладающие дегидратирующими свойствами.

Мочегонные и потогонные растения способствуют быстрому выведению избытка жидкости из организма. Легкими и безопасными растительными диуретиками являются препараты горца птичьего, хвоща полевого, побегов черники, брусники, толокнянки. Выраженным потогонным эффектом обладают плоды и листья малины, ежевики, липовый цвет. Цветы и листья липы обладают как мочегонным, так и потогонным эффектом, в зависимости от внешней температуры.

Содержание кальция из всех видов растительного сырья достигает максимума в надземных частях хвоща полевого – до 10% [3]. Мочегонные свойства (за счет легкого раздражающего действия соединений кремния на почечные каналы) в сочетании с дегидратирующим действием кальция делают траву хвоща наиболее эффективным противоотечным средством.

1.4. Седативные и антистрессовые растения способствуют преодолению как физиологических, так и психологических последствий черепно-мозговых травм, улучшают сон, обеспечивают полноценный отдых. К этой группе можно отнести препараты валерианы, патринии, боярышника, мяты, Melissa, донника. Успокаивающее действие этих растений обусловлено главным образом расширением сосудов и расслаблением гладкой мускулатуры, а также легким тормозящим действием на нервную систему.

2. Растения и растительное сырье, улучшающие кровоснабжение и состояние сосудов мозга. Сюда можно отнести обширную группу растений с различным механизмом действия.

2.1. Сосудорасширяющие, которые улучшают кровоснабжение мозга за счет увеличения просвета капиллярных и магистральных сосудов, а также снижают кровяное давление, предотвращают острые сосудистые патологии, уменьшают спастические головные боли. Примеры таких растений, традиционно используемых в научной и народной медицине – мята, Melissa, душица, донник, боярышник.

2.2. Разжижающие кровь и уменьшающие ее вязкость: к этой группе можно отнести лабазник вязолистный, ивовую и осиную кору, цветки липы, соцветия донника, надземные части астрагала шерстистоцветкового и ячикоплодного [1, 2]. Препараты таких растений улучшают движение крови по сосудам и снижают угрозу образования тромбов. Для этой же цели применяют сырье, содержащее антикоагулянты и тромболитики, способные растворять уже имеющиеся тромбы в венах и капиллярах – соцветия донника белого и лекарственного – как антикоагулянтов прямого действия [2].

2.3. Укрепляющие стенки и повышающие эластичность кровеносных сосудов. К этой группе можно отнести растительное сырье с разными действующими веществами и различной фармакокинетикой. 1) Содержащие витамин С и рутин – дикорастущие и культурные плоды (боярышник,

рябина, калина, шиповник, барбарис). 2) Содержащие танины (галловые кислоты) – к этой группе можно отнести все вяжущие растения: корни и надземные части кровохлебки лекарственной, околоплодник граната, кермек Гмелина, корневища лапчатки прямостоячей, плоды черемухи, трава кипрея. 3) Содержащие природные соединения кремния. Примерами таких растений является горец птичий и хвощ полевой (надземные части последнего содержат до 10% силикатов [4]). 4) Миотонические растения, способствующие укреплению мышечной стенки кровеносных сосудов. Таким действием обладает растительное сырье, богатое витамином E: культурные и дикорастущие злаки, продукты из цельного зерна, масличные растения, надземные части астрагала шерстистоцветкового и ячколлодного.

2.4. Противосклеротические растения, направленные на снижение уровня холестерина в крови и усиление выведения с желчью его предшественников в печени (донник, астрагал, боярышник, тысячелистник, лук и чеснок, одуванчик, лопух, пустырник, календула, пустырник, клевер луговой, горец птичий, шиповник). Их регулярное применение обеспечит сохранение эластичных стенок мозговых сосудов.

2.5. Антигипоксические растения, повышающие устойчивость мозга к недостатку кислорода. На основании известных сведений о механизмах аэробного дыхания можно предположить, что антигипоксическими свойствами могут обладать следующие группы лекарственных растений: 1) содержащие простые углеводы – сахара (как сильно окисленные органические вещества); 2) содержащие органические кислоты, участвующие в аэробном окислении в цикле Кребса; 3) содержащие каротиноиды и другие соединения с ненасыщенными связями, способные депонировать кислород; 4) содержащие природные убихиноны – коферменты Q. Первые две группы соединений содержатся в значительном количестве в дикорастущих и культурных плодах, третья – в растениях, богатых каротином и маслами.

Литература:

1. Пастушенков Л.В., Пастушенков А.Л., Пастушенков В.Л. Лекарственные растения: Использование в народной медицине и быту. – Л.: Лениздат, 1990. – 384 с., ил.
2. Лавренова Г.В. Домашний травник. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2010. – 640 с.
3. Лавренова Г.В. Полная энциклопедия лекарственных растений /Лавренова Г.В., Лавренов В.К. – М.: АСТ; Донецк: Сталкер, 2008. – 416 с.
4. Йорданов Д., Николов П., Бойчинов Асп. Фитотерапия. Лечение лекарственными травами. Четвертое русское издание. – София: Медицина и физкультура, 1976. – 349 с.

А.Т.Мусабеков, Ж.А. Сураншиев, Д.Б.Баймурат
(Астана, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БОЙЫНША МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ДАМУЫНЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Республикадағы барлық мал санының орташа көрсеткіші тәуелсіздік жылдарында 45,1%-ға төмендеді. Мал санының төменгі көрсеткіштерін солтүстік және орталық облыстары көрсетті. Антирейтингтің көшбасшысы Ақмола облысы болып танылды. Бұлаймақтағы мал санының көрсеткіші кеңес заманындағы мал санынан 75%-ға төмендеді.

Жыл сайын үкімет мал шаруашылығының дамуы мен мал санының көбеюі туралы айтылып келеді. Осы салаға жылда миллиард теңге бөлінеді. Ағымдағы жылдың ақпан айында «Агробизнес-2020» бағдарламасы қабылданды. Аталмыш бағдарлама аясында алғашқы 7 жылда мал шаруашылығына 3 трлн. теңге (20 млрд. долларға жуық) ақша бөлінді. Бағдарламаны жүзеге асыру барысында салық төлеушілердің миллиард қаржысы тиімсіз пайдаланып, ауыл шаруашылық саласындағы жағдай жақсармайды деген қауіп бар.

Мемлекеттен бөлінетін қомақты субсидияларға қарамастан, мал шаруашылығындағы қазіргі көрсеткіштер кеңестік замандағы көрсеткіштерге жетпей жатыр. Тәуелсіздік жылдарындағы мал шаруашылық саласы бойынша төменгі көрсеткіштерге ие аймақтары негізде жасақталды. Зерттеу нәтижелерін аймақтардың ерекшеліктеріне сәйкес мал шаруашылығының даму басымдықтарын айқындау үшін қолдануға болады.

Сараптау нәтижелері

Республика аумағында мал тобының саны келесідей пайызға төмендегенін зерттеу нәтижелері көрсетіп отыр:

- Ірі қара мал – 41,9%;
- Ұсақ қара мал – 49,9%;
- Құстар – 43,6%.

Республикадағы жағдай. Малдың үш тобы бойынша республикадағы орташа көрсеткіші 45,1% құрайды. 14 облыстың 12 облысы (*Оңтүстік Қазақстан мен Маңғыстау облыстарынан басқасы*) мал санының төмендеу динамикасын көрсетті.

Орын	Облыс	Мал санының орташа өзгерісі, %
1	Ақмола	-75,0
2	Павлодар	-65,1

3	Қостанай	-56,6
4	БатысҚазақстан	-54,8
5	ШығысҚазақстан	-51,5
6	Ақтөбе	-50,6
7	Қарағанды	-49,9
8	Қызылорда	-45,8
	Қазақстан Республикасы	-45,1
9	Атырау	-40,4
10	Жамбыл	-28,6
11	Алматы	-18,9
12	СолтүстікҚазақстан	-4,9
13	ОңтүстікҚазақстан	+12,6
14	Маңғыстау	+19,4

Мал санының төмендеу динамикасы елдің солтүстік және орталық аймақтарында байқалып отыр. Мұны тәуелсіздік жылдарындағы бұл аймақтардағы адам санының азаюымен байланыстыруға болады.

Ірі қара мал. Тәуелсіздік жылдары ірі қара мал санының азаюы республиканың 9 аймағында анықталды. Ірі қара мал санының оң көрсеткіштерін тек оңтүстік және батыс аймақтары көрсетті.

Орын	Облыс	Ірі қара мал		Мал санының өзгерісі, %
		1991	2013	
1	Ақмола	1724,3	329,8	-80,9
2	Қостанай	1457,7	379,7	-74,0
3	СолтүстікҚазақстан	643,7	256,3	-60,2
4	Павлодар	765,7	369,5	-51,7
5	БатысҚазақстан	761,4	390,0	-48,8
	Қазақстан Республикасы	9 755,7	5 668,5	-41,9
6	Ақтөбе	598,7	371,8	-37,9
7	ШығысҚазақстан	1189,2	739,6	-37,8
8	Қарағанды	603,7	387,2	-35,9
9	Алматы	895,9	887,1	-1,0
10	Жамбыл	299,7	300,0	+0,1
11	Қызылорда	220,8	235,9	+6,8
12	Атырау	137,1	149,2	+8,8
13	ОңтүстікҚазақстан	451,8	854,5	+89,1
14	Маңғыстау	6	16,1	+168,3

Ауыр жағдай орталық аймақтарда және Батыс Қазақстанда байқалды. Осы аумақтағы мал саны 48% және одан да жоғары көрсеткішке құлдырады.

Ұсақ қара мал. Пайыздық мөлшерде ұсақ қара мал саны ірі қара мал мен құстардың көрсеткіштерімен салыстырғанда әлдеқайда төменгі нәтижелерді көрсетті. Осыдан Қазақстанда қойларды асырау дәстүрі жоғалып келе жатыр деп түйіндеуге болады.

Қой мен ешкілердің саны бойынша антирейтингтің көшбасшысы Ақмола облысы болып танылды. Республиканың 8 аймағында ұсақ қара мал саны екі есеге қысқарды.

Орын	Облыс	Қой мен ешкі		Мал санының өзгерісі, %
		1991	2013	
1	Ақмола	1727,7	419,0	-75,7
2	Қостанай	1207,4	351,0	-70,9
3	Ақтөбе	2871,8	974,7	-66,1
4	БатысҚазақстан	2423,2	881,3	-63,6
5	Павлодар	1470,1	540,0	-63,3
6	Қызылорда	1647,6	649,8	-60,6
7	Атырау	1344,3	533,8	-60,3
8	ШығысҚазақстан	5492,1	2 191,5	-60,1
9	Қарағанды	2365,1	1 042,6	-55,9
	Қазақстан Республикасы	35657,1	17857,1	-49,9

	ы			
10	Алматы	6490,3	3 266,8	-49,7
11	Жамбыл	3631,3	2 339,9	-35,6
12	Маңғыстау	650,4	572,9	-11,9
13	ОңтүстікҚазақстан	4074,7	3 797,4	-6,8
14	СолтүстікҚазақстан	261,1	295,2	+13,1

Ұсақ қара мал санының көбеюі Маңғыстау облысында ғана анықталды (*кеңес заманындағы көрсеткіштерге жақын*). Дегенменде бұл көрсеткіш республикадағы жалпы бейнеге әсер етпейді.

Орын	Облыс	Құстар		Мал санының өзгерісі, %
		1991	2013	
1	Маңғыстау	471	8,6	-98,2
2	Қызылорда	801,5	131,2	-83,6
3	Павлодар	3862,8	760,1	-80,3
4	Атырау	329,3	99,9	-69,7
5	Ақмола	10004,4	3150,7	-68,5
6	Қарағанды	7585,3	3195	-57,9
7	ШығысҚазақстан	6787,2	2951,1	-56,5
8	БатысҚазақстан	1799,4	865,1	-51,9
9	Жамбыл	2345	1168	-50,2
10	Актөбе	2480,5	1 291,7	-47,9
11	СолтүстікҚазақстан	4576,8	2541,2	-44,5
	Қазақстан Республикасы	59898,8	33779,6	-43,6
12	Қостанай	5786,4	4339,1	-25,0
13	Алматы	10567,8	9942,8	-5,9
14	СолтүстікҚазақстан	2501,4	3309,6	+32,3

Құстар. Тәуелсіздік жылдары республиканың 13 аймағында құстар санының азаюы анықталды. Олардың көбінде азаю көрсеткіші 50 %-дан асты. Осы топта көшбасшы болып Маңғыстау облысы танылды. Осы аймақта халық санының өсуіне қарамастан, кеңес заманынан қалған көрсеткіштің небәрі 2%-ын ғана құрады. Қызылорда және Павлодар облыстарындағы ғана жағдай әлдеқайда жақсы екені белгілі болды.

СолтүстікҚазақстан облысының көрсеткіші кеңес заманымен салыстырғанда әсірді көрсетті. Бірақ та көршіресейлік бәсекелестердің белсенді демпинг әдісі арқасында облыстағы құс шаруашылығының даму болашағы бұлыңғыр.

Қазақстандағы мал санының азаю динамикасы республиканың солтүстік пен орталық аймақтарында байқалды. Әсіресе, Ақмола облысының көрсеткіші кеңес заманындағы мал санының көрсеткішімен салыстырғанда 75% ғана құрады. Сонымен қатар осы аймақтарда халық санының азаюы да байқалды. Сонымен, халық саны мен мал санының байланысының бары туралы қорытынды жасауға болады.

Дегенменде, халық санының өзгерісі мал санының өзгерісінің басты себебі болып табылмайды. Бұған Маңғыстау облысындағы жағдай дәлел бола алады. Аталмыш облыстағы халық санының күрт өсуіне қарамастан, құстар саны тіптен аз көрсеткішті көрсетіп отыр.

Мал санының азаюына әсер ететін тағы факторларды атасақ, олар:

- **Халықтың ауылдан қалаға миграциясы.**
- **Бос мал жайылымдарының аздығы.**
- **Жемнің жоқтығы/қымбатшылығы.**
- **Өткізу орындарының жоқтығы/алшақтығы.**

Соңғы екеуінің салдары нәтижесінде мал шаруашылығының төменгі пайдалылығы мен кәсіпкерлердің қаржы құю қызығушылықтарының жоқтығы пайда болады. Мемлекеттік субсидияларды бөлу ісінде ашықтық сипат белең алмайды. Осылар қаржыны тиімсіз игеруінің негізгі себебі болып табылады.

Аймақтарды сараптау барысында мал саны туралы ақпаратты *ҚР Статистика агенттігінің ресми сайтынан* алынды. Сараптама нысанына 1991 жылы мен 2013 жылғы қаңтар айындағы ірі қара мал, ұсақ қара мал (қой мен ешкі), құстар туралы мәліметтер айналды.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Світлана Бойко
(Біла Церква, Україна)

СТАТИСТИЧНІ МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ВИДАТКОВОЇ ЧАСТИНИ БЮДЖЕТУ

Видатки бюджету являються визначальною категорією бюджетного менеджменту та їх планування повинно бути пріоритетним, порівняно з дохідною частиною бюджету.

Професор В. В. Карпека провів детальне дослідження «Перевага видатків, як принцип державного господарства» [1]. Вчений поєднував три категорії державного господарства у причинно-наслідковий ланцюжок «потреби–видатки–доходи» (*Авт.*), який починається з виявлення потреб держави та суспільства під час складання проекту бюджету та визначення розміру видатків як сукупності коштів, що необхідно спрямувати на фінансування попередньо виявлених потреб. «...в державному господарстві не державні доходи стають за критерій, щоб визначити загальну суму видатків, а загальну суму доходів у кінцевому підсумкові визначають потреби, що їх має бути задоволено» [1, с. 47]. Таким чином, суспільство та держава продукують потреби і, відповідно, повинні їх фінансувати за рахунок податкових та неподаткових надходжень.

З урахуванням першочерговості планування видатків у складанні проекту бюджету, «вченню про видатки приділяється у свою чергу перше місце в системі науки (фінансової науки – *Авт.*), оскільки взагалі розмір видатків є вирішальним моментом у державному господарстві», так зазначав І. І. Янжул [2, с. 52]. У власному дослідженні акцентуємо увагу на необхідності застосування статистичних методів для оцінювання видаткової частини бюджету з метою дотримання вимоги комплексності проведення такого оцінювання.

Застосування статистичних методів для оцінки різних складових державних фінансів досліджено у працях таких українських учених С. В. Засць, О. К. Мазуренко, О. М. Рудницька, О. М. Чубка, П. Г. Вашків, І. Г. Манцуров, А. А. Шустіков, Ю. С. Мішура, слід відмітити комплексні дослідження Л. Є. Момотюк[3], С. С. Гасанова[4]. Незважаючи на дослідження у галузі фінансової статистики загалом, застосування статистичних методів для оцінювання видаткової частини бюджету не знайшло належного відображення.

До статистичних методів, на думку О.П. Логвінової, які можуть використовуватися під час обґрунтування господарських рішень, належать:

- статистичне спостереження;
- зведення й групування статистичних даних;
- аналіз абсолютних, відносних і середніх показників;
- аналіз показників варіації;
- кореляційно-регресійний метод аналізу взаємозв'язків;
- аналіз динамічних рядів;
- індексний метод;
- вибірковий метод;
- таблично-графічний метод [5, с. 35].

На нашу думку, статистичне спостереження слід вважати не методом оцінювання економічних явищ і процесів, а процесом збирання даних щодо масових явищ та процесів, які відбуваються в економічній та соціальній сферах, шляхом їх реєстрації за спеціальною програмою, розробленою на основі статистичної методології.

Вважаємо, що основними статистичними методами, які доцільно застосувати для аналізу видаткової частини бюджету є зведення й групування статистичних даних; аналіз відносних і середніх показників; аналіз рядів розподілу; методи аналізу взаємозв'язків; аналіз динамічних рядів; аналіз тенденцій розвитку та коливань, індексний метод; вибірковий метод; таблично-графічний метод.

I. Групування являється розподілом сукупності на типи і групи за найбільш характерними ознаками. Метою статистичного групування видаткової частини може бути поділ за різними ознаками: економічним призначенням, бюджетними програмами, головним розпорядником бюджетних коштів, функціями, фондом бюджету, територіальною ознакою, ступенем виконання окремих статей видатків та ін. При використанні методу групування вирішують такі питання: а) вибір групувальної ознаки; б) визначення кількості груп та величини інтервалу; в) встановлення переліку показників, якими повинні характеризуватись виділені групи стосовно конкретного групування; г) складання макетів таблиць, де будуть представлені результати групування; д) обчислення абсолютних, відносних і середніх показників; ж) табличне і графічне оформлення результатів групування [6, с. 36].

II. Відносні та середні величини. Відносні величини характеризують кількісні співвідношення між соціально-економічними явищами і процесами, також характеризуватимуть кількісні співвідношення між видатковою частиною бюджету, її складовими та іншими явищами і процесами соціально-економічного розвитку держави. Найбільш використовуваними є такі відносні величини: динаміки, структури, координації, виконання плану, порівняння зі стандартом, просторового порівняння, інтенсивності та ін.

Відносна величина динаміки характеризує напрям та інтенсивність зміни рівня видатків бюджету чи окремих статей видаткової частини в часі. Відносну величину динаміки видатків бюджету необхідно обчислювати шляхом відношення значень за два періоди або моменти часу.

Відносна величина структури характеризує питому вагу окремих складових видаткової частини бюджету в загальному розмірі видатків, обчислюють таку відносну величину шляхом відношення частини до цілого.

Відносна величина координації характеризує співвідношення частин цілого між собою, наприклад, співвідношення видатків загального та спеціального фондів видатків бюджету, видатків за однією функцією до видатків за іншою (загальнодержавні функції та освіта, соціальний захист та охорона навколишнього середовища), поточних та капітальних.

Відносна величина виконання плану характеризує відношення запланованого рівня видатків, що визначене у Законі України «Про державний бюджет на поточний рік» та фактично досягнутого рівня.

Відносна величина просторового порівняння характеризує регіональні чи міжнародні порівняння видаткової частини бюджету. По-перше, необхідно досліджувати рівень децентралізації видатків за регіонами України, по-друге, порівнювати основні показники рівня, структури та динаміки видаткової частини України з аналогічними показниками інших держав.

Відносна величина порівняння зі стандартом передбачає порівняння фактичних значень з нормативними. Необхідно використовувати положення чинного законодавства та проводити моніторинг їх дотримання. Наприклад, бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності повинно бути у розмірі не менше 1,7%ВВП [7].

Відносна величина інтенсивності характеризує ступінь поширення або розвитку певного явища в певному середовищі. Інтерпретація відносної величини інтенсивності щодо видаткової частини бюджету може бути видатки бюджету на одну особу, видатки бюджету відносно ВВП, видатки бюджету на одного розпорядника бюджетних коштів тощо.

Для зведеної кількісної характеристики видатків статистика використовує такий розповсюджений узагальнюючий показник як середня величина – середня арифметична, середня геометрична, середня гармонічна.

III. Аналіз рядів розподілу, концентрації, диференціації та подібності розподілів дає можливість визначення типового рівня видаткової частини бюджету та його статей, вимірювання варіації ознаки, ступеня згрупованості індивідуальних значень ознаки навколо центра розподілу, оцінювання особливостей варіації, ступеня її відхилення від симетрії, оцінювання нерівномірності розподілу значень ознаки між окремими елементами сукупності, тобто ступінь їх концентрації. Для вимірювання та оцінювання варіації видаткової частини бюджету використовуються абсолютні та відносні характеристики. До абсолютних належать: варіаційний розмах, середнє лінійне та середнє квадратичне відхилення, дисперсії; відносні характеристики подаються низкою коефіцієнтів варіації, локалізації, концентрації.

IV. Статистичне вивчення взаємозв'язків розв'язує наступні завдання: визначаються форми зв'язку; вимірюється тіснота (сила) зв'язку; виявляється вплив окремих чинників на результативну ознаку. Для дослідження взаємозв'язків видаткової частини бюджету необхідно використати такі показники: валовий внутрішній продукт, доходи бюджету, державний борг, сукупне споживання, рівень інвестицій в економіку, рівень виробництва в окремих галузях.

V. Аналіз динамічних рядів та його застосування щодо видаткової частини бюджету дає можливість розкрити і охарактеризувати закономірності, що проявляються на різних етапах розвитку бюджетної системи, виявити тенденції розвитку та особливості. В процесі аналізу динаміки видатків бюджету розраховують і використовують наступні аналітичні показники динаміки: абсолютний приріст, темп росту, темп приросту і абсолютне значення одного відсотка приросту.

VI. Аналіз тенденцій розвитку та коливань використовується з метою виявлення основної тенденції (тренду) видатків бюджету та проводиться методами укрупнення інтервалів, рухомої середньої і аналітичним вирівнюванням. Одним з найпростіших способів обробки ряду з метою виявлення закономірності зміни його рівнів є укрупнення інтервалів (періодів) часу. Суть цього методу полягає в тому, що дані динамічного ряду видатків бюджету об'єднуються в групи по періодах і розраховується середній показник на період. Згладжування за допомогою рухомої (ковзної) середньої проводиться шляхом послідовних зміщень на одну дату при збереженні постійного інтервалу періоду.

Індексний та вибірковий методи використовуються досить рідко, переважно для обстеження не всіх елементи сукупності, що вивчається, а лише певним чином дібраної її частини.

Комплексне використання статистичних методів забезпечує найбільш повне розкриття суті, закономірностей і тенденцій розвитку видаткової частини бюджету, а також окремих її статей. Оволодіння сучасними методами статистики та їх використання в управлінні дає змогу оцінити не лише стан, структуру та динаміку видатків бюджету, а й визначити тенденції, здійснити прогнозування на наступні періоди. Першочергового дослідження також потребують взаємозв'язки видатків бюджету з іншими важливими показниками соціально-економічного розвитку з метою визначення ступеня, напряму та інтенсивності їх взаємовпливу.

Література:

1. Карпека В. Понятие и функции государственного бюджета / В. Карпека // Финансовые проблемы планового хозяйства. – 1930. – № 10–11. – С. 35-52
2. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул – М.: «Статут», 2002. – 555 с.
3. Момотюк Л. Є. Статистика фінансів: методологія та практика : монографія / Л. Є. Момотюк ; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – [К.] : [б. в.], 2013. – 429 с.

4. Науково-методичні засади статистичного аналізу стійкості державних фінансів : монографія / [С. С. Гасанов та ін.] ; Держ. навч.-наук. установа "Акад. фінанс. упр.". – Київ : ДННУ "Акад. фінанс. упр.", 2013. – 523 с.
5. Логвінова О.П. Особливості застосування статистичних методів при обґрунтуванні господарських рішень / О.П. Логвінова // Молодий вчений.– 2014. – №1. –С. 35-38.
6. Бойко С. В. Статистика: навчально-методичний посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Біла Церква, 2013. – 125 с.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 13.12.1991 № 1977-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/paran425#n425>.

Віта Виговська
(Вінниця, Україна)

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Постановка проблеми. Загальнотеоретичним обґрунтуванням здійснення закупівель за державні кошти є необхідність виконання функцій держави розпорядниками державних коштів, якими є органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, окремі підприємства, установи і організації скарги. При цьому важливою проблемою є концепція максимізації ефективності державних закупівель. Провідне місце у вирішенні даного питання належить фінансово-економічному механізму державних закупівель, адаптованому до світових стандартів з урахуванням вітчизняної специфіки. Розробка та удосконалення фінансово-економічного механізму державних закупівель на основі конкурентних закупівель стає одним із пріоритетних завдань макроекономічної політики.

Однак, формальні аспекти фінансово-економічного механізму державних закупівель на сьогодні майже не розкрито. Для цілей даного дослідження доцільним є розгляд сутності, принципів, складових та функціональних зв'язків між структурними елементами фінансово-економічного механізму державних закупівель.

Аналіз досліджень і публікацій. Але перш ніж виділяти найбільш проблемні і не розроблені аспекти побудови фінансово-економічного механізму державних закупівель проведемо дослідження сутності фінансово-економічного механізму як окремих цілісних базових понять, таких як «фінансовий механізм», «економічний механізм», «фінансово-економічний механізм».

Мета статті. Основною формою регулювання економічних процесів у ринкових умовах є фінансовий механізм. Фінансовий механізм за суттю – це методичні, організаційні та правові положення і заходи, що визначають функціонування фінансів в економіці держави, їх практичне використання для досягнення визначених відповідними програмами цілей і завдань [1].

В економічній літературі поняття «фінансовий механізм» застосовується досить часто. Проте єдиної думки щодо його визначення та його складових не існує. Єдиний підхід щодо трактування змісту поняття «фінансовий механізм» та його структури серед вчених відсутній. Одна група вчених визначає фінансовий механізм як сукупність фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і способів регулювання економічних процесів і відносин, а інша - розглядає як систему фінансових методів, способів, інструментів і важелів.

Розбіжності у визначеннях можуть виникати через мовні особливості слова «механізм»:

- 1) пристрій, що передає або перетворює рух;
- 2) внутрішня будова, система чого-небудь;
- 3) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. (у т.ч. й економічне) явище [2].

На нашу думку, доцільним є також розгляд трактувань «система» і «сукупність». «Система» - певний порядок в розташуванні і зв'язку частин чого-небудь, в діях; форма організації чого-небудь; щось ціле, що представляє єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних між собою частин. «Сукупність» - поєднання, з'єднання чого-небудь, загальний підсумок [3].

Таким чином, поняття система більш точно окреслює зміст фінансового та фінансово-економічного механізму. Ми вважаємо, що основу фінансового механізму складають закономірно розташовані та взаємопов'язані між собою його елементи, а не механічна їх сукупність, яка представляє тільки статичну єдність.

Отже, фінансовий механізм дозволяє здійснити вплив на фінансові відносини і повинен містити фінансові методи, інструменти та важелі, елементи забезпечення. Узагальнення підходів вчених до визначення фінансового механізму дозволило нам визначити структуру побудови фінансового механізму. (рис. 1)

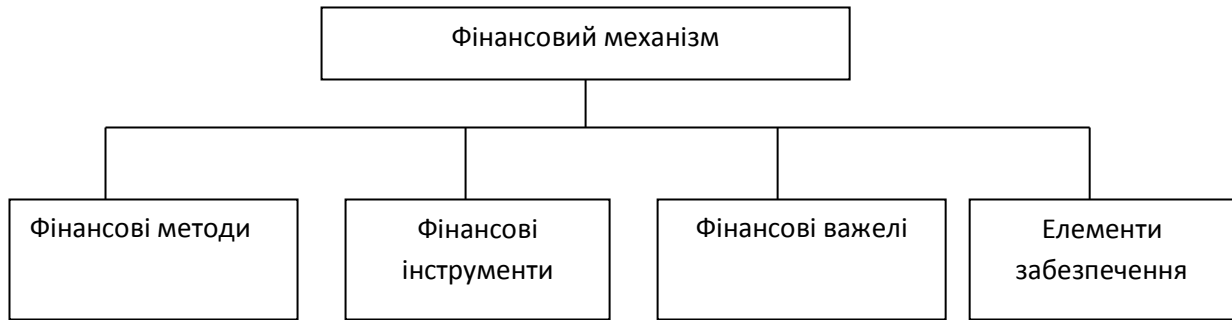

Рис. 1 Структура побудови фінансового механізму

Розглянемо сутність категорії «економічний механізм». Слід зазначити, що цій категорії приділялося менше уваги, чим категорії «фінансовий механізм». Під економічним механізмом розглядається сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізують економічні закони, здійснюється процес відтворення [4]. Козлова О.В. визначає категорію «економічний механізм», «як цілісну систему у вигляді двох взаємопов'язаних підсистем – функціональної і системи, що забезпечує. У склад функціональної включаються планування, стимулювання...» [5].

Проте існують і інші погляди на сутність економічного механізму, який визначається як теоретична база, що визначає властивості, загальні для різних явищ, форм, засобів чи методів, також як і приховані принципи руху, зв'язки і внутрішні залежності [6, 7]. На нашу думку, заслуговує на увагу визначення економічного механізму наданого Т.Л. Мостенською, який найбільш точно характеризує сутність фінансово-економічного механізму ринку конкурентоспроможних державних закупівель. Вона визначає, що «економічний механізм – це механізм поєднання дії державного регулювання та ринкового механізму саморегуляції з метою досягнення поставлених цілей; це механізм реалізації економічної політики держави, який за допомогою використання державних важелів регулювання спрямовує дію ринкових законів у необхідному для держави напрямі» [8].

Отже, вивчення різних підходів до визначення «економічний механізм», дозволяє нам зробити висновок, що економічний механізм це також система економічних методів, способів, інструментів, важелів впливу на економічні відносини і процеси, а також зв'язків між його складовими.

Економічну сутність поняття «фінансово-економічний механізм» також досліджували вітчизняні і зарубіжні економісти. Так, Л.П. Горюн розглядала категорію «фінансово-економічного механізму» як сукупність конкретних форм виявлення економічних і правових відносин, принципів, форм і методів організації цих відносин і органів управління ними, що функціонує з визначеною метою, виходячи з потреб суспільства [9]. На думку В.П. Москаленка та О.В. Шипунової фінансово-економічний механізм – це важлива складова господарського механізму, яка відображає сукупність фінансових і економічних методів, способів, форм, інструментів і важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання фінансово-економічних процесів і відносин з метою ефективною дії на кінцеві результати діяльності підприємства [10]. А Л.А. Дробозіна надає макроекономічне визначення «фінансово-економічному механізму» як сукупності організаційних форм фінансових відносин в народному господарстві, порядок формування та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, методи фінансового планування, форми управління фінансами і фінансовою системою, фінансове законодавство [11].

З метою ефективного управління державними закупівлями в умовах ринку та конкуренції фінансовий і економічний механізми слід об'єднати в єдиний фінансово-економічний механізм. Зауважимо, що в результаті поєднання фінансового та економічного механізмів відбувається об'єднання та переплетіння їх елементів, функцій, принципів й зв'язків.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз існуючої теоретичної бази, специфіки державних закупівель і узагальнення понятійного апарату щодо фінансового, економічного та фінансово-економічного механізму дозволяє нам сформулювати авторське визначення фінансово-економічного механізму державних закупівель.

Фінансово-економічний механізм державних закупівель – це система встановлення та забезпечення економічних відносин між суб'єктом та об'єктом державних закупівель, що реалізуються через фінансові і економічні методи, інструменти і важелі, та які направлено на ефективне використання державних фінансових ресурсів на засадах конкуренції і забезпечення інтересів усіх суб'єктів державних закупівель.

Фінансово-економічний механізм державних закупівель відіграє особливе значення в реалізації фінансової і, зокрема, бюджетної політики держави. Основою фінансово-економічного механізму державних закупівель є бюджетна політика.

Бюджетна політика є важливою і невід'ємною частиною фінансовою політики, її ядром, що дозволяє реалізувати економічну і соціальну політику держави. Науково обґрунтована концепція бюджетної політики в поєднанні із основними напрямками бюджетних відносин та шляхами їх реалізації дозволяє об'єднати властивості бюджету як економічної категорії із напрямками використання державних

коштів в цілях і інтересах громадян, суспільства і держави, тобто задовольнити потреби усіх суб'єктів фінансово-економічного механізму державних закупівель.

Отже, реалізація ринкових засад вимагає застосування механізмів, які дозволять забезпечити ефективне використання державних коштів. Функціонування фінансово-економічного механізму державних закупівель, виконання його цілей та дотримання принципів дозволить подолати кризові явища у сфері державних закупівель та невпорядковане застосування фінансово-економічних важелів та інструментів на ефективність державних закупівель. Побудова фінансово-економічного механізму державних закупівель повинна здійснюватися у відповідності з бюджетною політикою, цілями, принципами та функціями державних закупівель. Враховуючи, що фінансовий механізм дає уявлення за допомогою чого можна здійснити фінансово-економічний вплив на конкурентоспроможність ринку державних закупівель і повинен показувати, як це зробити, то у складі такого механізму доцільно виділяти фінансово-економічні методи, інструменти та важелі, забезпечення.

Література:

1. Енц Г. П. Финансовый контроль. – 2007. – № 37 (277). – С. 73–76.
2. Новий тлумачний словник української мови у 3 т. Т. 2 / [В. В. Яременко, О. М. Сліпущко], 2006. – 926 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – [18-е изд.], 1987. – 797 с.
4. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь, 1996. – 496 с.
5. Сыроежкин И. М. Совершенствование системы показателей эффективности и качества - 1980. – 192 с.
6. Нетяжук М. В. Економічні механізми в ринкових умовах – 2004. – № 3. – С. 18–21.
7. Ферианц Ян. Хозяйственный механизм и экономия времени - 1987. – 191 с.
8. Мостенська Т. Л. Економічний механізм формування і ефективного функціонування молочної промисловості України : дис. ... докт. екон. наук, 2001. – 169 с.
9. Горюн Л.П. Воспроизводство рабочей силы и основные направления его совершенствования в Российской Федерации : дис. ... канд. Эконом. Наук, 1998. – 235 с.
10. Москаленко В. П. Развитие финансово-экономического механизма на предприятии. Для студентов экономических специальностей всех форм обучения: курс лекций: навч. Видання - 2003. – 106 с.
11. Финансы : учебн. для студентов вузов, обучающихся по экон. Спец., 1999. – 527 с.

Науковий керівник:

кандидат, економічних наук, Коцеруба Наталія Василівна.

**Яна Мусиченко
(Миколаїв, Україна)**

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У РОЗВИТКУ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА

Зернова галузь завжди посідала провідне місце у структурі агропромислового виробництва України завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам, родючості ґрунтів і набутому історичному досвіду хліборобів, що в кінцевому рахунку забезпечували ефективно виробництво зерна.

Через зерновий ринок здійснюється узгодження обсягів і структури зернового виробництва з обсягом суспільної потреби в цій продукції, підтримуються прямі та зворотні зв'язки між його виробниками і споживачами. Із розвитком зернового ринку обґрунтовано пов'язують можливість підвищення функціонування зерно продуктового підкомплексу країни.

Основним завданням функціонування ринку зерна на мезорівні є досягнення сталого його розвитку, що зумовить підвищення продовольчої й економічної безпеки країни і сприятиме нарощуванню експортного потенціалу галузі. Але слід зазначити, що функціонування товарного ринку не обмежується сферою реалізації (обміну), адже всі його елементи тісно пов'язані з виробничим процесом. Поєднання сфер виробництва, розподілу і споживання досягається через використання принципів та інструментів маркетингу, який орієнтує виробника продукції на запити і потреби споживачів.

Інформатизація діяльності менеджменту в умовах функціонування ринкової інфраструктури в аграрному секторі повинна базуватися на впровадженні інноваційних інформаційних технологій і систем, нових і надійних засобів обчислювальної і комунікаційної техніки, засобів зв'язку, обробки, аналізу і передачі інформаційних масивів на великі відстані.

Інформатизація в агропромисловому секторі припускає:

- створення єдиного інформаційного простору, доступного для всіх товаровиробників АПК і їхніх партнерів;
- освоєння інноваційних технологій з використанням сучасного потенціалу обчислювальної техніки;
- перехід до використання новітніх інформаційних технологій у сфері управління виробництвом на всіх рівнях шляхом впровадження електронних систем зв'язку, мереж, обчислювальної техніки;
- застосування досягнень фундаментальної науки в області теорії ухвалення рішень, а також автоматизованих систем управління нового покоління;

- інтенсифікацію сільськогосподарської науки на базі методів системного аналізу, інформатики, математичного моделювання і широкого використання засобів обчислювальної техніки в наукових, дослідницьких і проектних розробках;
- оптимізацію управління виробничими процесами (диспетчеризацію виробництва і впровадження автоматизованих робочих місць фахівців).

Інформатизація, що є найважливішою складовою агропромислового комплексу в умовах ринкової інфраструктури, повинна забезпечити:

- прискорення науково-технічного прогресу в усіх напрямках сільськогосподарського виробництва;
- раціональне і якісне використання основних фондів;
- підвищення ефективності схвалюваних рішень у структурах і ланках управління;
- прискорення вирішення соціальних питань на основі представлення інформаційних послуг тощо.

Таким чином, інформатизація АПК України повинна охоплювати весь цикл від формування, обробки, представлення інформації до її аналізу й ухвалення оптимальних рішень. По мірі розвитку ринкових відносин в агропромисловому комплексі змінені принципи управління господарюючими суб'єктами, зруйнована система інформаційного забезпечення й обміну інформацією між всіма рівнями управління АПК (у зв'язку з чим знизився рівень достовірності при формуванні інформаційних ресурсів). У результаті цього ухвалення управлінських і господарських рішень почало більшою мірою залежати безпосередньо від господарюючого суб'єкта.

Однією з можливих умов виведення агропромислового комплексу з ситуації, що склалася, є проведення комплексу робіт з інформатизації галузі в нових умовах, зокрема створення інформаційно-аналітичної системи економічного моніторингу господарюючих суб'єктів АПК [1]. Основна мета створення такої системи – забезпечення безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції та інших організацій, керівництва і фахівців агропромислового комплексу оперативною, достовірною інформацією про господарюючі суб'єкти, що пройшли необхідну реєстрацію відповідно до чинного законодавства.

Система моніторингу господарюючих суб'єктів створюється як розподілений інформаційний ресурс у рамках інформаційної структури Міністерства АПК України з максимальним використанням розгорнутих мереж і формуванням розподілених баз даних. Досягнення поставленої мети передбачається здійснити при вирішенні наступних завдань:

- 1) створення розподіленої бази даних господарюючих суб'єктів бази даних господарюючих суб'єктів, що містить усі необхідні реквізити і виробничо-економічні показники;
- 2) створення програмної підтримки і комплексу технічних засобів системи, що забезпечують формування, актуалізацію і доведення інформації до користувача;
- 3) розробка правового, технологічного, методологічного, організаційного забезпечення, що сприяє ефективному функціонуванню системи моніторингу.

Створювана інформаційно-аналітична система економічного моніторингу в АПК повинна бути частиною єдиного державного інформаційного простору і передбачати:

- максимальне охоплення господарюючих суб'єктів АПК;
- високий ступінь достовірності інформації, що надається;
- технологічність формування й актуалізації інформаційних ресурсів;
- оперативність представлення даних; докладний перелік реквізитів і економічних показників;
- аналіз виробничо-фінансової і майнової діяльності окремих господарюючих суб'єктів і АПК в цілому.

Згідно зі сформульованим науково-практичним уявленням інформаційно-аналітичне забезпечення у розвитку АПК та, зокрема, у зерновиробництві, дає можливість отримання в реальному режимі часу достовірної й об'єктивної інформації про стан економіки, про наявність відповідних методів і шляхів удосконалення економічної діяльності за допомогою поліпшення економічних показників.

При цьому основним завданням інформаційно-аналітичного забезпечення у розвитку зерновиробництва є – це своєчасне отримання оперативної, періодичної і достовірної інформації, що характеризує:

- загальну оцінку економічної ситуації на ринку зерна;
- пріоритет різних економічних проблем розвитку агропромислового виробництва;
- загальну оцінку діяльності владних і господарських структур з дозволу економічних проблем функціонування аграрної сфери;
- ранжирування економічних ризиків, що одночасно виявляються в країні і регіоні, в межах конкретної сільської території [3].

Для успішного господарювання у ринкових умовах товаровиробникам необхідно чітко орієнтуватись у законодавстві, у ринках збуту продукції, кон'юнктурі цін на продукцію і ресурси тощо. Органам державного управління також потрібно володіти інформацією про ситуацію на ринку при розробці засад податкової, цінової, кредитної політики, реалізації державних і місцевих програм розвитку агропромислового виробництва та сільських територій. Тобто становлення цивілізованого аграрного ринку вимагає забезпечення його прозорості й інформованості для всіх учасників.

Крім того, інтеграція аграрного сектора України у світовий ринок потребує налагодження зв'язків із зарубіжними інформаційними центрами. Необхідно враховувати, що країни постіндустріального, інформаційного розвитку отримують все більше вигод від широкого застосування нових інформаційних

технологій, які забезпечують великі можливості підвищення продуктивності управлінської праці, продажу товарів і послуг, інтеграції. Тому інформаційно-аналітичне забезпечення є важливою складовою не лише у розвитку зерновиробництва, а й інфраструктури всього аграрного ринку.

Література:

1. Косолап М., Кротінов О. Система землеробства No-till / М. Косолап, О. Кротінов // Агробізнес. – 2011. – №1-2(200). – С.10-12.
2. Міколяш А. А. Сучасний стан та ефективність залучення інвестицій в аграрний сектор економіки / А. А. Міколяш // Економіка України: фінансово-економічні проблеми інноваційного розвитку. — К. : НДЕІ, 2013. – № 25 – С. 58-65
3. Онда О. А. Виробництво зерна в Україні у контексті внутрішнього споживання та експорту / О. А. Онда // Агросвіт. – 2008. – № 13. – С. 31–36.
4. Погріщук Б. В. Світовий досвід розвитку виробництва, переробки та реалізації зернопродукції на інноваційній основі / Б. В. Погріщук // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 50-52.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Тищенко С.І.

**Діана Сікора
(Вінниця, Україна)**

АУДИТ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА

Діяльність аудиторів та аудиторських фірм є важливою складовою ринкових перетворень в економіці, які сьогодні здійснюються в Україні. Вона включає в себе організаційне, методичне забезпечення аудиту та його практичне використання. Головною метою аудиту є гарантування перед суспільством достовірної фінансової інформації, на підставі якої приймаються управлінські рішення. Саме внутрішній аудит здатний вчасно акцентувати увагу власника і керівництва на проблемах в системі менеджменту і на ризиках, з якими може зіткнутися підприємство в майбутньому, а також допомогти в пошуку шляхів уникнення небажаних наслідків.

Висвітленням проблемаудиту фінансових результатів, їх об'єктивності та достовірності займалися такі науковці: В.В. Сопко, Л.К. Сук, Н.М. Ткаченко, М.Г. Чумаченко та інші. А також ряд зарубіжних вчених: Х. Андерсен, А. Бабо, П.С. Безруких, Л.А. Бернстайн, І.А. Бланк, Р. Брейлі, Ван Бреда, К. Друрі, Б. Нидлз, В.Ф. Палій, Я.В. Соколов, Е.С. Хендріксента інші.

Внутрішній аудит є одним із видів внутрішньогосподарського контролю суб'єктів підприємницької діяльності. Забезпеченню ефективності їх діяльності багато в чому сприяють впровадження і правильна організація системи внутрішнього аудиту.

Проблема також полягає в тому, що зараз, навіть, не всі власники розуміють важливість і необхідність зовнішнього аудиту, не кажучи вже про внутрішній. З іншого боку, далеко не всі аудитори зможуть оцінити рівень ефективності системи внутрішнього контролю і аудиту.

Особливої уваги аудитора потребує процес формування фінансових результатів діяльності та споживання прибутку, а саме: перевірка його об'єктивності та достовірності. Одним із вирішальних завдань перевірки обліку реального прибутку є фактична наявність відповідності записам в Головній книзі та формах фінансової звітності записів синтетичного та аналітичного обліку чистого доходу (виручки) від реалізації готової продукції, а також показників валового прибутку, фінансового результату основної господарської діяльності, результату від фінансової та іншої звичайної діяльності та результату від надзвичайних ситуацій.

Перевірка господарських операцій з облікового відображення фінансових результатів діяльності передбачає таку черговість дій:

- перевірка зі ставності даних звітності та облікових реєстрів фінансових результатів діяльності;
- правильність складання первинної документації;
- встановлення правильності перевірки дотримання умов визнання доходів і витрат в залежності від видів діяльності суб'єкта господарювання та включення їх до відповідних рахунків обліку;
- вивчення організації обліку фінансових результатів за видами діяльності;
- перевірка правильності розподілу чистого прибутку підприємства;
- зазначення фактів відхилень щодо використання прибутку від планомірних значень, їх основ та результатів, що їх супроводжують;
- перевірка правильності визначення належних до сплати в бюджет платежів та податків.

Аудитор в ході перевірки достовірності формування чистого прибутку (збитку) господарської діяльності суб'єкта господарювання з'ясовує дотримання ним порядків його визначення (рис. 1).

Від якості проведеного вивчення процесу виробництва та реалізації готової продукції, перевірки відображення в обліку основних засобів та інших активів, розрахункових операцій та інших об'єктів значною мірою залежить результат перевірки правильності обчислення чистого прибутку.

На другому етапі доходи та витрати за відповідний період групуються за ознаками належності їх до операційних, фінансових, інших звичайних, а також надзвичайних доходів та витрат і переносяться на відповідні рахунки обліку фінансових результатів діяльності.

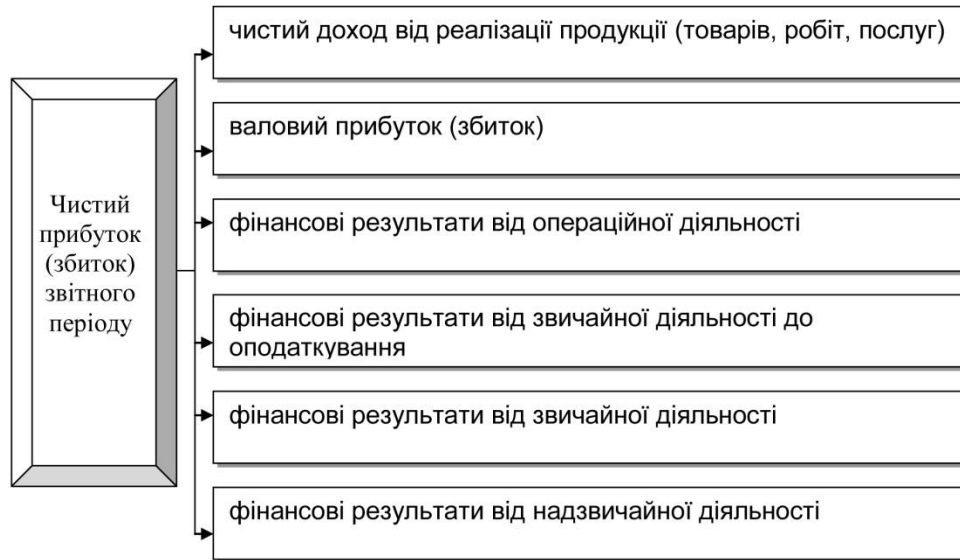

Рис. 1. Порядок формування чистого прибутку звітного періоду

В ході споживання прибутку в господарську діяльність відображаються фінансові зв'язки підприємства з бюджетом, банком, працівниками, засновниками. Ключовими завданнями аудиту є: здійснення контролю за раціональним споживанням чистого прибутку; вияв фактів відхилень фактичного споживання прибутку та відповідність плану; проведення перевірки правильності розрахунку потрібних до сплати в бюджет грошових платежів та податків.

Здійснюється перевірка основних напрямів використання прибутку та відповідність податковому законодавству, чинним нормативним документам України та установчим документам суб'єкта господарювання [1].

Варто прослідити за розміром прибутку, зазначеного в Балансі (ф. № 1), Звіті про фінансові результати (ф. № 2) і Декларації про прибуток [2].

Аудитор проводить аналіз показників споживання прибутку методом зіставлення записів у Головній книзі, журналах-ордерах, інших реєстрах обліку, а також показників первинної документації з обліковою інформацією, що зазначена у формах № 2 "Звіт про фінансові результати" та № 4 "Звіт про власний капітал". Необхідно перевірити правомірність:

- відрахувань на створення резервного капіталу;
- відрахувань у основні фонди, згідно з установчими документами;
- інших відрахувань із чистого прибутку.

Суб'єкт господарювання самостійно встановлює канали споживання прибутку, що лишився в його розпорядженні після сплати податків. Аудитор перевіряє ефективність цього розподілу, присутність рішень власників про порядки такого споживання прибутку, порядок та джерела компенсації збитків і відповідність облікових записів цьому питанню.

У аудиторському висновку він оцінює фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування. Це здійснюється шляхом порівняння належних показників з попередніми звітними періодами. Це дасть можливість проаналізувати динаміку показників діяльності та оцінити тенденцію їх зміни.

Удосконалюючи процес аналізу, аудитор досліджує результати від звичайної діяльності в розрізі видів продукції, а також доходи та витрати. Користуючись прийомами перерахунку, аудитор уточнює вплив деяких факторів (зростання цін, зміни масштабів реалізованої продукції, витрати пов'язані з виробництвом та збутом) на розмір прибутку, а також проводить аналіз рентабельності діяльності суб'єкта господарювання.

На основі результатів проведеного аналізу обліку фінансових результатів господарської діяльності аудитор розглядає заходи щодо прискорення реалізації продукції, зниження собівартості, уникнення не очікуваних втрат та ін. В процесі складання аудиторського звіту, як результату проведеної перевірки аудитор має вказати:

- які господарські операції підлягали перевірці;
- чи були виявлені факти відхилення в ході складання та оформлення документації щодо реалізації готової продукції та розрахунок фінансових результатів господарської діяльності суб'єкта господарювання;
- які неточності виявлені при відображенні фінансових результатів в обліку та при складанні звітності (надати належної уваги достовірності ведення податкового обліку діючому законодавству);

- повноту виконання роботи за укладеними договорами.

Помічені факти відхилень аудитором записуються робочих документів аудитора, а згодом – зазначаються у звіті та висновку аудитора.

При використанні суб'єктом господарювання системи комп'ютерної обробки даних, аудитор зобов'язаний погодити з управлінським персоналом підприємства такі питання:

- з ціллю дослідження комп'ютерної системи суб'єкта господарювання, необхідність залучення незалежного експерта;
- послідовність здійснення прийомів і способів проведення перевірки з застосуванням системи комп'ютерної обробки облікових даних.

Крім документального контролю важливу роль для проведення аудиту доходів та фінансових результатів діяльності відіграє перевірка дотримання стандартів бухгалтерського обліку [4, с. 25].

Отже, встановлені аудитором недотримання законодавства та інші порушення мають своє відображення в його робочих документах, які згодом зазначаються у належних узагальнюючих документах. Внутрішній аудит є одним із шляхів вирішення господарських проблем, пов'язаних із підвищенням стабільності роботи підприємства, скороченням чи попередженням витрат виробництва, подоланням негативних явищ і виявленням невикористаних резервів. Результатом проведення внутрішнього аудиту фінансових звітів підприємства є підставою для прийняття правильних управлінських рішень як зовнішніми користувачами, так і внутрішніми (адміністрацією, керівництвом підприємства, окремими посадовими особами в системі управління та контролю фінансово-господарської діяльності).

Таким чином, внутрішній аудит – це “перевірки, виконані всередині суб'єкта господарювання його працівниками (внутрішніми аудитором) з метою надання необхідної інформації керівництву для прийняття управлінських рішень і здійснення внутрішнього поточного контролю” [4, с. 17].

Внутрішній аудит повинен розвиватись як складова частина загальної науки про аудит, досліджуючи вітчизняний і міжнародний досвід застосування корпоративної системи управління.

Література:

1. Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика: монографія / Г.М. Давидов. – Кіровоград: ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2014. – 324 с.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996 –XIV // Бухгалтерський облік на підприємствах АПК (посібник по застосуванню нормативних документів). / за ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2011. – 478 с.
3. Грілецька А. Шляхи підвищення ефективності внутрішнього аудиту грошових коштів на підприємствах / А. Грілецька // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 4 – С. 17 - 21.
4. Семець І.В. Формування фінансових результатів діяльності підприємства / І.В. Семець // Агроінком. – 2013. – № 3-5. – С. 25-27.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент, Сегеда Сергій Андрійович.

Світлана Тищенко, Ольга Шаповалова
(Миколаїв, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ АГРОЛОГІСТИКИ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Дослідження перспектив входження підприємств аграрного сектору України на ринок Європейського Союзу та розвиток транспортної логістики є актуальним, оскільки очевидна необхідність подальшого розвитку і розширення присутності вітчизняних виробників агропродовольчої продукції на світових ринках. На сучасному етапі економічна ситуація в агропромисловому комплексі (АПК) України ускладнена рядом проблем, сприяти розв'язанню яких може тільки поглиблення його інтеграції в систему світогосподарських зв'язків.

Розвиток транспортно-логістичного потенціалу Миколаївської області є одним з пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку південного регіону. Адже розвиток морегосподарського комплексу, підвищення транзитного потенціалу Миколаївської області та України в цілому, відкриття нових та розвиток діючих підприємств, сприятиме не лише створенню робочих місць, а й забезпечить збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів та державних цільових фондів. Реалізація таких окремих проектів як будівництво мостового переходу через річку Південний Буг у місті Миколаєві та будівництво об'їзної залізничної колії від станції Котляреве до станції Жовтнева та суміжної автодороги з обходом південної частини міста Миколаєва в комплексі сприятимуть підвищенню транзитного потенціалу області.

Агробізнес більшості країн світу в останні роки впевнено усвідомив, що сфера постачання сировини, матеріалів та послуг здійснює значний вплив на здатність суб'єктів господарювання задовольняти потреби споживачів. Виникла необхідність у тому, щоб більше уваги приділялося проблемам постачання та стратегії вибору джерела ресурсів. Сучасність вимагає від аграрного сектору не лише виробництва якісної продукції, але й вирішення завдань нового типу: коли, де, як, в яких кількостях із мінімальними витратами постачати продукцію до споживачів. Саме це спричинило розвиток агрологістики.

Загальне призначення агрологістики – забезпечення «наявності» необхідного продукту, необхідної якості, в необхідній кількості, в необхідний час, в необхідному місці, для певного споживача, з мінімальними витратами. Крім зниження витрат та підвищення ймовірності наявності необхідних елементів агрологістика зорієнтована на:

- зниження ступеня конфліктності між підсистемами, пов'язаними з потоками матеріалів та інформації;
- зменшення часу, що витрачається у кожній ланці від постачання до доставки продукції споживачеві;
- досягнення максимально можливого рівня обслуговування споживачів;
- контроль та за можливості скорочення рівня запасів матеріалів, не завершеного виробництва та готової продукції з метою збалансування витрат, пов'язаних із зберіганням запасів з вимогами виробництва та обслуговування споживачів.

Головним пріоритетом розвитку транспортної агрологістики Миколаївської області є досягнення високого рівня обслуговування споживачів. Вона має забезпечити високоякісне обслуговування за оптимальних витрат. Зазначений баланс можна подати в параметрах сприйняття споживчої цінності.

Агрологістика додає цінності, роблячи продукцію доступною в необхідному місці та в необхідний час. Якщо продукт є в наявності у тому місці, де він необхідний, то це означає, що логістика забезпечила додаткову корисність місця (place utility). Якщо продукт є в наявності у необхідний час, то вважається, що логістика забезпечила додаткову корисність часу (time utility). Отже, ціль логістики може бути сформульована в параметрах максимально високої корисності для споживача [1].

Географічне розташування Миколаївської області дає можливість широко запроваджувати систему перевезень як автомобільним транспортом, так і залізничним та водним.

Логістична складова є одним з ключових факторів успішного бізнесу, а компанію «Нібулон» в Україні називають піонером у створенні власної системної логістики, механізму оптимізації витрат при перевезеннях, підвищенні якості транспортування аграрної продукції.

Впровадження компаніями «Нібулон» та «Кернел» концепції логістики на території Миколаївщини має такі реальні результати:

- відбувається скорочення кількості продажу, «втраченого» за відсутності запасів необхідної продукції завдяки більш точному розміщенню запасів і контролю за ними;
- збільшився обсяг продажу з паралельним підвищенням рівня обслуговування споживачів;
- логістична система ТОВ СП «Нібулон» спроможна швидко реагувати на ринкові зміни, може забезпечити скорочення «циклу обслуговування споживачів» і, відповідно, скорочення запасів у них. Це дає підприємству-постачальнику переваги перед конкурентами в боротьбі за свою частку ринку;
- вдало спроектована логістична система «Кернел» сприяє зміцненню зв'язків постачальника зі споживачем. Це досягнуто було шляхом інтеграції засобів доставки продукції постачальника і засобів одержання її споживачем;
- впровадження ефективних логістичних систем «Нібулоном» та «Кернелом» дали можливість компаніям більш успішно і прибутково конкурувати на окремих ринках.

Зосередження уваги на проблемах управління постачанням обумовлюється трьома вагомими змінами щодо аграрних ринків та технологій. До них відносять: постійно зростаючі вимоги споживачів до собівартості, якості продуктів та послуг, технологій доставки; усвідомлення вагомості міжорганізаційного співробітництва на більш високому рівні; інформаційна революція.

Особливістю організації транспортної логістики компанією «Нібулон» є розвинута мережа філій, що забезпечують масштабну роботу в різних кліматичних умовах, дають можливість проводити ефективну торговельно-закупівельну діяльність. Наявність лінійних елеваторів та перевантажувальних терміналів дозволяє укладати договори на поставку продукції безпосередньо з виробниками у відповідних регіонах, не потребуючи послуг посередників. ТОВ СП «Нібулон» має повний комплект високопродуктивної імпортової техніки, власний автомобільний парк, а це виключає залучення сторонніх автотранспортних засобів. Аналітики компанії оперативно збирають та обробляють інформацію про стан справ в агропромисловому комплексі, це дає можливість приймати швидкі і правильні рішення [4].

Лідерство «Нібулону» у сегменті експорту зернових – явище в Україні стабільне, постійна присутність на зерновому ринку, безумовно, сформувала міцні комерційні зв'язки з іноземними партнерами. А підкріплюється цей факт тим, що підприємство має можливість відкривати маркетинговий рік, починати експортну діяльність раніше від інших зернотрейдерів, безпосередньо після збирання врожаю – ключову роль відіграє, крім власної розвинутої логістичної інфраструктури, наявність великих обсягів продукції, вирощеної у нібулонівських філіях (понад 100 тисяч тонн).

Зрозуміло, в агросхемі «поле-порт» вирішальне значення має організація транспортування зерна. Не зважаючи на той факт, що пріоритетним нині є розвиток річкового вантажного флоту – як дешева і екологічна альтернатива у системі внутрішнього транспортування аграрної продукції на експорт, у компанії не відбувається переорієнтація на один вид транспорту.

Удосконалення організації транспортної логістики «Нібулоном» відбувається за рахунок розширення власного автопарку, за необхідності можуть збільшуватися обсяги перевезень. Використання автопоїздів дозволяє чітко формувати партії зерна і витримувати потрібні товарні кондиції продукції – від виробника до відвантаження на судно.

Водночас компанія «Нібулон» використовує всі можливі механізми для підвищення ефективності перевезень продукції залізницею. Зокрема, це практична підтримка Меморандуму між Укрзалізницею та УСПП, УЗА, УАК, іншими громадськими організаціями промислового та аграрного секторів. Мета домовленостей – створення умов для стабільного та прогнозованого розвитку зернового сектору України, досягнення ефективної взаємодії Укрзалізниці та бізнесу при здійсненні експорту зернових та олійних культур, а на цій основі – підвищення конкурентоспроможності зернового сектору [5].

На жаль, на Миколаївщині лише кілька компаній можуть заявити про себе як лідери на ринку агрологістичних систем. Вцілому, агрологістична система потребує модернізації для підвищення конкурентоздатності економічного розвитку за рахунок створення транспортної мережі, яка охоплює інфраструктуру міжнародних транспортних коридорів, модернізації об'єктів транспортної інфраструктури; розробки методологічного й інформаційного забезпечення розвитку інтеграційних зв'язків; створення транспортних операторів.

Подальший розвиток ринку транспортно-логістичних послуг Миколаївської області, зміна конкурентних умов на ринку безпосередньо залежатимуть від об'ємів інвестицій в галузь. Проте ключовими чинниками зростання ринку вантажоперевезень і попиту на логістичні послуги залишатимуться динаміка промислового виробництва і торгівлі, а також збільшення об'ємів зовнішньоторговельних операцій.

Найбільш перспективним сегментом ринку транспортно-логістичних послуг для Миколаївщини може стати ринок термінової доставки до призначеного часу (just-in-time delivery). Цей сегмент активно розвивається у всьому світі: при такій організації послуг виробляється найбільша додана вартість. Прискорення доставки вантажів може бути забезпечене лише погодженою взаємодією всіх учасників ланцюгів постачань вантажів: транспортних вузлів, станцій, портів, залізниці, терміналів і митних органів. Це дозволить створити транспортно-логістичну галузь, що включає: мультимодальний транспорт, сучасні термінали, експедицію вантажів, формування ефективних транспортних маршрутів руху, вантажів, що дозволяють здійснити комбіноване переміщення, сучасне управління логістичних ланцюгів руху товару.

Література:

1. Величко, А.П. Многоаспектность проявления и методологии современной предпринимательской логистики // Логистика и управление цепями поставок. — 2013. — № 5 (58). — С. 51–59.
2. Кальченко А.Г. Логистика: навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2003. — 284 с.
3. Крикавський Є.В. Логистика для економістів: підручник. — Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. — 448 с.
4. Управління логістикою [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/napryamki-diyalnosti/upravlinnya-logistikoyu.html> (дата обращения 07.09.2013).
5. Судноплавна компанія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/napryamki-diyalnosti/sudnoplavna-kompaniya.html> (дата обращения 17.11.2013).

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Валентин Лазуренко
(Черкаси, Україна)

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ РЕМАНЕНТ УКРАЇНЦІВ У ВІЙНАХ, РЕВОЛЮЦІЯХ, ПОВСТАННЯХ

Землеробський реманент не лише слугував українцям в “мирних благородних цілях”, але він і допомагав їм у прагненні до свободи та справедливості. Тому, цією статтею спробуємо хоча б на прикладі кількох століть (XV – XVIII ст.), але все ж спробували показати так звану “участь” землеробського реманенту українців у повстаннях, війнах, революціях.

У XIV – XVI ст. в Україні життя селян було складне. Панували феодально-кріпосницькі відносини. В цей період кріпаки змушені були відбувати тяжку панщину. В Галичині і Західній Волині вона доходила до ста днів на рік. Працювати потрібно було від сходу до заходу сонця. Життя українців під гнітом Литви і Польщі ставало нестерпним. Їх гнобили і визискували не тільки іноземні, а й місцеві феодалі. Протестуючи проти кріпосницького гніту, селяни піднімалися на боротьбу проти гнобителів [1, 33 – 34].

Одне з великих народних повстань проти польської влади відбулося в 1490 – 1492 рр. у Галичині та Буковині. Очолив його селянин Муха [2, 119]. В повстанні взяло участь близько 10 тисяч чоловік, серед яких були і молдавські селяни. Повстанці захопили ряд міст, в тому числі Галич і Снятин. Щоб придушити виступ селян, польський король оголосив загальний похід шляхти, а також закликав іноземні війська. Повстання було придушене, а його хоробрий керівник, Муха, від катувань помер у краківській тюрмі.

Кріпосництво у Польщі та на захоплених нею українських землях було тяжчим, ніж у будь-якій іншій країні Європи. Селянам забороняли переселятися з однієї місцевості в іншу. У Галичині їм дозволяли це робити лише один раз на рік, після сплати панові грошового і натурального податків. Згодом було встановлено такий порядок, що селянин, який збирався переселятися, повинен був знайти на своє місце іншу залежну людину. Закони шляхетської держави давали поміщикам повну владу над селянами. Навіть за незначні провини їх жорстоко карали, відбирали майно. Пан мав право навіть убити селянина. За спробу подати скаргу на поміщика селян заковували в кайдани і кидали у в'язниці. Пани презирливо називали їх “хлопами” або “бидлом”.

Про безправне становище селян свідчить такий факт: за Литовським статутом 1529 р. (так називався феодальний збірник законів) мисливський собака цінувався в два рази дорожче, ніж життя селянина, і в чотири рази більше, ніж “парубок невільний” (тобто раб) [2, 118].

Виснажені тяжкою працею, українські селяни жили в злиднях, а литовські, польські й українські феодалі дедалі більше багатіли.

Верхівкою феодального класу були найбільші землевласники – магнати, які зосередили в своїх руках величезні земельні володіння, їм належала і політична влада в країні. Польські феодалі не залишали надії знову поширити свою владу на величезну територію Литви та підвладні їй українські землі. Сейм, скликаний у 1569 р. в Любліні, ухвалив об'єднати Литву і Польщу в єдину державу – Річ Посполиту. Польський король своїми універсалами приєднав Волинь, Київщину, Брацлавщину до Польщі. Люблінська унія завершила об'єднання двох держав, розпочате на основі Кревської угоди (1385). З цього часу влада польського короля, який тепер був і великим князем литовським, поширювалася на всю Україну.

За рішенням Люблінського сейму польські пани дістали право захоплювати у свою власність українські землі. Великі магнати, такі як Жолкевський, Потоцький, Калиновський та інші, стали власниками величезних земельних володінь в Україні, поневолювали міщан, селян і козаків. Одному лише магнатові Острозькому належало 2760 сіл і 80 міст та містечок. Іншому – Вишневецькому – тільки на Полтавщині належало 40 тисяч селянських і міщанських дворів. Становище народу стало зовсім нестерпним.

Навіть у малозаселених частинах України – на Житомирщині і Київщині – з селян стягали численні натуральні і грошові податки, їх примушували працювати на панів – орати, збирати врожай, відбувати сторожову і грошову повинності, лагодити дороги тощо. Ще гіршим було становище селян на Волині, де панщина доходила до 100 – 150 днів на рік, а у Галичині вона нерідко перевищувала 200 днів на рік. Польські пани та урядовці поводитися з селянами, як з рабами, жорстоко експлуатували і катували їх. У численних документах, що дійшли до нас, є безліч згадок про звірячі розправи над селянами. Відомі випадки, коли за наказом пана з них здирали шкіру.

Польські пани мали на меті назавжди закріпити своє панування на Україні. Для цього вони хотіли перетворити її землі на провінції шляхетської держави, позбавити український народ його мови і культури, нав'язавши йому чужу, польську, мову і католицьку віру.

Становище українського народу значно погіршилось після утворення у 1569 р. магнатсько-шляхетської Речі Посполитої. Нестерпний колоніальний гніт призвів до загострення соціальної боротьби, до цілого ряду потужних повстань, які мали антифеодальний та визвольний характер [3, 202].

В другій половині XVI ст. становище українського народу особливо погіршало. За новим збірником законів – так званим Литовським статутом 1588 р. – селяни були перетворені в кріпаків. Пан мав право протягом 20 років розшукувати селянина-втікача і повертати його під свою владу. Ті селяни, які понад 10 років прожили в маєтку феодала, назавжди ставали його кріпаками [1, 35 – 36].

У 1596 р. в місті Бресті було скликано з'їзд українського вищого духовенства (так званий церковний собор). Незважаючи на протест більшості учасників з'їзду, верхівка українського духовенства, підкуплена польським урядом, погодилась створити в Україні окрему церкву, яка повинна була підлягати не православної церковній владі, а папі римському. Король своїм указом ствердив запровадження в Україні церковної унії (об'єднання). Проте народні маси не визнавали цієї так званої уніатської церкви. Розгорнулася гостра боротьба проти унії. Українські письменники і громадські діячі написали ряд творів, в яких засуджували польсько-католицький наступ [2, 122 – 123].

Польський уряд надавав католикам і уніатам особливих пільг у торгівлі і ремеслах. Українців всіляко обмежували в правах, їм забороняли вступати в деякі цехи. Так, на початку XVII ст. у ряді цехів стародавнього міста Львова вже не було українських ремісників. Українцям дозволяли жити тільки на одній вулиці, яка відтоді зберегла назву Руської вулиці.

У ці тяжкі часи частина пануючого прошарку українського суспільства в своїй основній масі зрадила свій народ, його культуру і мову. Лише селянські маси продовжували самовіддану боротьбу проти іноземних гнобителів, за визволення рідної землі.

Усе це посилювало визвольну боротьбу українського народу проти польських панів. Волелюбний український народ не мирився з владою гнобителів. У різних частинах України, в окремих її селах дедалі частіше спалахували повстання, часом вони переростали у великі народні рухи, що охоплювали значну частину країни. У 1591 – 1593 рр. велике повстання охопило територію Київщини, Поділля і Волині. Очолив його гетьман реєстрових козаків Криштоф Косинський [4, 127 – 128]. В 1594 р. розгорілось велике народне повстання в Україні, на чолі якого стояв відважний ватажок нереєстрових козаків Северин Наливайко [5, 575].

У різних частинах України тривали жорстокі розправи з учасниками цих рухів. Польські пани вважали, що тепер козаки й селяни коритимуться їх владі. Вони ще більше посилили визиск і гноблення народу. Панщина доходила до п'яти і навіть шести днів на тиждень. Щоб мати більші прибутки, значна частина панів здавала свої маєтки орендарям, які жорстоко експлуатували селян. Проте розрахунки польських панів на те, що народні маси більше не повстануть, не справилились. У 1630 р. відбулось повстання під керівництвом Тараса Федоровича (Трясила), у 1637 р. – повстання на чолі з Павлом Бутом (Павлюком), у 1638 р. – повстання на чолі Яковом Острянином (Остряниця) та Дмитром Гунею [2, 142 – 143]. Навесні 1648 р. почалось велике повстання проти польсько-шляхетського панування і гноблення, яке згодом переросло в Українську національну революцію середини XVII ст. Селянсько-козацькою зброєю часів революції були: бойовий ціп, бойова коса та бойовий серп.

Ціп бойовий. Тип древкової зброї ударної дії. Ціп бойовий мав вигляд дерев'яного держака, до якого за допомогою залізного ланцюга приєднувалась ударна частина. Для посилення ефективності ураження противника ударна частина робилась особливо масивною, оснащувалась шипами. Для запобігання перерубуванню держак обковувался залізними смугами. Ціпи бойові були найефективнішими при обороні укріплень, коли захищений ним боєць міг уразити атакуючого противника. Ціпи бойові перебували на озброєнні козаків і особливо – селян-повстанців [4, 530].

Серп бойовий. Тип древкової зброї рублячої дії. Мав вигляд довгого держака, до якого кріпився господарський серп. Іноді кінець бойового серпа розковувался у вигляді наконечника, що дозволяло завдавати колючих ударів. Серп бойовий використовували селяни-повстанці, які приєднувались до козацького війська [6, 443].

Коса бойова. Тип ваблячої древкової зброї: довгий дерев'яний держак з вертикально прикріпленім лезом коси. Дуже часто для виготовлення бойової коси використовувались леза господарських кіс. При цьому їх п'ятка відковувалась у повздожньому до леза напрямку. П'яткою лезо вставлялося в пропиляний на кінці держака паз і кріпилося за допомогою цвяхів, металевих кілець-обручів, дроту тощо. Спеціалізовані леза коси бойової відзначались більшою масивністю. Крім того, їх кінець іноді відковувался у вигляді наконечника списа (для нанесення колючих ударів) чи гака (для стягування вершника з коня). Верхня частина держака для того, щоб запобігти перерубуванню в бою противником, могла обковуватися залізом. Завдяки великій довжині держака замашні удари бойової коси завдавали тяжких ран. Крім того, це дозволяло озброєною бойовою косою піхотинцю вести бій проти кіннотника і уражати коня та вершника на певній відстані, коли він ще не міг застосувати шаблю. Бойові коси знаходились на озброєнні козацької піхоти. Коли під час повстань до козацького війська вливалось багато селян, завдяки переобладнанню господарських кіс у бойові можна було швидко озброїти нових бійців досить ефективною зброєю [6, 264].

Ця зброя була в застосуванні і під час селянського повстання 1667 – 1671 рр. Степана Разіна, яке почалось на Дону і швидко розгорнулось на величезній території Росії, захопивши Дон, Поволжя, Слобідську Україну і Запорожжя [7, 78]. Селянські повстання відбувались і у XVIII ст. В 1720 – 1724 рр. вони охопили села Чернігівського, Лубенського і Ніжинського полків [1, 70].

Протягом XVIII ст. правобережні і західноукраїнські землі продовжували залишатися під тяжким соціальним і національним гнітом Польщі. Волелюбні українці не мирилися з владою поневолювачів. Незважаючи на криваві розправи польських панів, народні маси знову піднімалися на боротьбу. В 30-х рр. XVIII ст. на Правобережжі розгорілася нова хвиля народно-визвольного руху. Учасників цієї боротьби називали гайдамаками.

Проте найбільше за своїм розмахом селянське повстання на Правобережжі розгорілося в 1768 р. і дістало назву – Коліївщина [8, 175].

У 1789 р. спалахнуло одне з найбільших повстань на Лівобережній Україні – в селі Турбаях на Полтавщині.

Протягом лише 60-х рр. XIX ст. в Україні відбулося близько 2870 селянських заворушень [1, 128]. Особливо багатим на селянські рухи в Україні (найбільше на Правобережжі) був період з 1866 по 1900 рр. [9, 449 – 485].

І у всіх цих проявах народних протестів землеробський реманент проявив себе захисником правди, справедливості, свободи. Сапи, вила, серпи і коси (не завжди бойові), ціпи, рогачі і сокири у ці аналізовані нами вище роки були головною зброєю нашого волелюбного і справедливого народу.

Література:

1. Дядиченко В. А. Історія Української РСР / Дядиченко В. А., Лось Ф. Є. – К., 1971. – 152 с.
2. Бойко О. Д. Історія України / Бойко О. Д. – К., 2002. – 656 с.
3. Мицик Ю. А. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорозьких козаків / Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. – Дніпропетровськ, 1990. – 302 с.
4. Чабан А. Ю. Середнє Подніпров'я. Книга 2 / Чабан А. Ю. – Черкаси, 1999. – 180 с.
5. Український Радянський Енциклопедичний Словник. В 3-х т. – Т.2. – К., 1967. – 856 с.
6. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К., Запоріжжя, 2002. – 568 с.
7. Стецюк К. Вплив повстання Степана Разіна на Україну / Стецюк К. – К., 1947. – 118 с.
8. Наш рідний край. Хрестоматія з історії Черкащини. – К., 1993. – 368 с.
9. Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866 – 1900 гг.) / Пойда Д. П. – Днепропетровск, 1960. – 488 с.

Ганна Чепурда
(Черкаси, Україна)

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОСМУГ В УКРАЇНІ ЗА ПЛАНОМ Т.Д. ЛИСЕНКА

У повоєнний період радянська влада вдалася до рішучих кроків, розробивши «Великий план перетворення природи», значна увага у якому приділялася створенню системи полезахисних лісосмуг.

Наприкінці 1940-х років у багатьох українських господарствах не вистачало посадкового матеріалу. Часто лісосмуги саджали з порід, що не відповідали місцевим ґрунтово-кліматичним умовам. Для створення лісосмуг у степовій зоні жолуді завозили із заболочених поліських дібров, хоча було відомо, що по напрямку з півночі на південь насіння можна перевозити на відстань до 300 км. До того ж було відомо, що жолуді дуба чи насіння інших порід, заготовлене у вологих умовах, не можна переносити на сухі ґрунти. Однак ці елементарні правила тоді ігнорувалися [1, 486].

У 1950 р. колгоспи і радгоспи тодішньої радянської України одержали з Москви розпорядження, згідно з яким площа міжсмужних полів повинна бути не більшою 100 га. У південних районах України при такому розміщенні лісосмуг не могло бути й мови про ефективний захист ланів. По всій території України, незалежно від ґрунтово-кліматичних умов застосовувався гніздовий спосіб створення лісосмуг, запропонований так званим «народним академіком» Трохимом Денисовичем Лисенком. Наприклад, у 1951 р. планом було передбачено закласти 80 тис. га полезахисних лісових полос, з них 60 тис. га мали здійснюватись гніздовим способом. Цей план був навіть перевиконаний: всього було висаджено 97,2 тис. га, з них гніздовим способом на 74,4 тис. га, був здійснений посів жолудя навесні, а вже восени колгоспи провинні були здійснити лушення та оранку ґрунтів на всіх широких міжряддях [2, 174]. Проте цей спосіб не міг гарантувати бажаного результату.

Т.Д. Лисенко рекомендував вирощувати лісосмуги без догляду разом з зерновими сільськогосподарськими культурами і без спеціального обробітку ґрунту. Рекомендації Т.Д. Лисенка, затверджені урядом, були для всіх виконавців обов'язковими. Держплан СРСР та Міністерство фінансів не виділяли коштів на обробіток ґрунтів і догляд за лісосмугами, а це й призводило до їхньої загибелі [3, 135].

У листопаді 1950 р. після детального обстеження полезахисних лісосмуг у Москві зібрали нараду по степовому лісорозведенню. В ній взяла участь 500 виробників та науковців. Більшість виступаючих переконливо доводили, що створювати лісосмуги так, як рекомендував Лисенко, недоцільно. Проте деякі вчені вважали, що схема гніздового способу створення лісосмуг найбільш прогресивна і революційна, бо побудована на марксистсько-ленінському вченні і передовій мічурінській агробіології, радянському дарвінізмі. Революційним називалося те, що боротьба зі злісними ворогами молодого лісу – бур'янами – передавалася на милість природи і молодим насадженням у цьому повинна допомагати пшениця. Радянські вчені, зокрема академік М.Б. Мітін, замість того, щоб розвінчати лисенківську псевдонауку і його рекомендації, почали пристосовувати відомі положення матеріалістичної діалектики до «мічурінсько-лисенківського вчення», обґрунтувавши його висновки і рекомендації [3, 136].

Т.Д. Лисенко пропонував вирощувати дуб гніздами з розміщенням 5х3м і без догляду та під покровом зернових сільськогосподарських культур. По центру широких міжрядь Лисенко запропонував саджати 1 ряд супутніх порід, а на відстані 0,9 – 1,05 м від нього з обох боків саджати по 1 ряду акації. Проте при такій ширині міжрядь будь-яка механізація лісокультурних робіт неможлива. Тривалий досвід свідчив, що ефективними можуть бути продувні та ажурні лісосмуги, які забезпечують рівномірний

розподіл снігу на полях і найкраще виконують екологічні функції. Лісосмуги, вирощувані за способом Т.Д. Лисенка, могли бути лише щільними. В них і біля них накопичувалися кучугури снігу, а на середній частині поля його майже не було або воно було зовсім голе. Кучугури снігу біля лісосмуг весною танули дуже довго і затримували проведення польових робіт. Інструкція Лисенка мала багато інших неграмотних рекомендацій, але вона була затверджена урядовими органами і стала обов'язковою для всіх лісників і лісомеліораторів. Вони знали, що за Лисенком стоїть Сталін і погодились з його інструкцією, за винятком професора Б.Й. Логгінова, лісівника І.С. Лотоцького, міністра лісового господарства України А.Г. Солдатова. Б.Й. Логгінов звернувся в ЦК ВКП(б) з доповідною запискою «Про поліпшення способу гніздового посіву полезахисних смуг». У ній обґрунтовано доводилося, що інструкція Т.Д. Лисенка ігнорує досягнення науки і передового досвіду і завдає колосальної шкоди виробництву. Ця записка розглядалася в сільгоспвідділі ЦК ВКП(б) з участю зацікавлених міністерств і відомств. Присутні на засіданні вчені і виробничники підтримали Лисенка і вирішили розіслати доповідну записку Б.Й. Логгінова членам науково-технічної ради Головного управління полезахисного лісорозведення при Раді Міністрів СРСР. 16 травня 1950 р. відбулося засідання цієї ради, на якій обговорювалася доповідна записка Б.Й. Логгінова, але ніхто з присутніх його не підтримав, а в пресі почали викривлювати його наукові погляди [3, 137].

Колегія Міністерства лісового господарства УРСР у 1951 р. створила комісію з учених і виробничників, яка обстежила полезахисні лісові смуги України і встановила, що дуби під покровом зернових культур без догляду ростуть дуже погано, в більшості випадків гинуть. Розглянувши матеріали роботи комісії, колегія Мінлісгоспу УРСР дійшла висновку, що рекомендації Лисенка мають антинауковий характер і приносять колосальну шкоду. Колегія запропонувала підлеглим підприємствам створювати лісосмуги та інші лісонасадження рядовим способом. Це рішення викликало в партійних, урядових, особливо у наукових колах, де всі посадки займали прихильники Лисенка, велике незадоволення [3, 137].

Більша частина лісосмуг, закладених за способом Т.Д. Лисенка, загинула. Замість того, щоб зробити висновки і переорієнтуватися на перевірену практикою технологію лісовирощування, відповідні відомства та органи влади почали дискредитувати саму ідею полезахисного лісорозведення, говорилося, що воно нібито немає особливого значення і не заслуговує на увагу, яку йому приділяло.

Література:

1. Вакулюк П.Г. Нариси з історії лісів України / П.Г. Вакулюк. – Ф. : Поліфраст, 2000. – 624 с.
2. Довідки про передачу лісів колгоспам // Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 80, спр. 944. – Арк. 41.
3. Вакулюк П.Г. Лісовідновлення та лісорозведення в Україні / П.Г. Вакулюк, В.Л. Самоплавський. – Х. : Прапор, 2006. – 384 с.

**Азизбек Тожибоев
(Наманган, Узбекистон)**

МУСТАКИЛЛИК САРИ ИЛК ОДИМЛАР

Барчамизга аёнки мамлакатимиз ўз мустақиллигини 1990 йил 31 августда тўла ва расмий жиҳатдан қўлга киритди. Ушбу кун мамлакатимиз, халқимиз, давлатимиз ўз тақдирини ўзи белгилашга бўлган уринишлари, ҳаракатларининг асрларга татигулик ижобий натижаси десак муболаға бўлмайди албатта. Қаранг мустақилликни бир оғизгина сўз ва бир сана билан ҳам ифода этиш мумкин, лекин унинг замирида ота – боболаримизнинг чекан захматлари-ю таъбир жоиз бўлса тўққан қонларини хис қилиш бу жуда чуқур мулоҳазани талаб қилади.

Озодлик, мустақиллик, бугунги тинч-осуда ҳаёт ўз – ўзидан келмагани, уларнинг барчаси қандай тинимсиз курашлар, қийинчилик ва йўқотишлар, уйқусиз тунлар, мунозара ва муҳокамалар, изланиш ва яратишлар, баъзан ўта изтиробли, баъзида қувончли интилишлар маҳсули эканини қалбимиздан, юрагимиздан ўтказамиз. Эл-юртимиз Ўзбекистон деб аталган бу бетакрор ва озод диёр, мустақил давлатни ҳақиқатдан ҳам ўз меҳнати, ўз ақл заковати ва салоҳияти, иродаси билан барпо этганидан кўнглимиз тоғдек кўтарилди.

Мамлакатимиз яқин тарихида ўтган ўз миллати, халқи ва давлатини озодлик сари етаклаган буюк аждодларимиз А.Авлоний, А.Фитрат, М.Бехбудий, Катта Эргаш, Кичик Эргаш, Шермухаммадбек ва бошқалар ўз жонларини ушбу йўлда қурбон қилган жасур, мард, ватанпарварлардир. Собиқ совет тузуми даврида уларга миллатчилар, босмачилар каби бир қанча тамғалар қўйилди, лекин мустақилликка эришганимиздан сўнг бу буюк зотларнинг улуғ сиймолари қайта оқланди ва уларга ҳурмат, эҳтиром билдирилди.

Истиклолимизнинг илк куртакларини биз мустақиллик эълон қилинган кун билан боғласак бу у қадар тўлиқ бўлмаган эътироф бўларди. Чунки ушбу ҳаракатларнинг илк босқичи 1989 йил 21 октябрдаёқ миллий қадриятларимизнинг асосий устунларидан бири бўлган она тилимизга давлат тили мақомининг берилиши сиёсий-маънавий ҳаётимиздаги унутилмас истиклол тарихининг яна бир ёрқин саҳифасини ташкил этади.

Муҳтарам президентимиз ўзининг асарларида мустақилликнинг илмий, назарий ва амалий асосларини очиб берган. Ислом Каримов таъкидлаганидек «Мустақиллик – бу аввало ҳуқуқдир». Албатта биз мустақилликка эришиб ўз тақдиримизни ўзимиз белгилаш ҳуқуқига эга бўлдик, бунинг замирида кўп

нарсалар ётишини англасак бўлади албатта. Ушбу мустақиллик ўзида нималарни акс эттиришини ва нималарга асосланишини юртбошимизнинг қуйидаги эътирофларидан фикр қиладиган бўлсак: «Мустақил Ўзбекистон давлатининг сиёсати инсонийлик ва эзгулик тамойилларига асосланади» деган дастурий ғояларига бугунги кунда ҳам жамиятимиз, давлатимиз томонидан амал қилиб келинмоқда.

Шу маънода президентимизнинг озодликка эришган дастлабки қунларимизда « Ўз истиқлол ва тараққиёт йўлимиз – бу гул билан қопланган йўл эмас, бу тоталитаризм меросидан халос бўлиш ва покланиш, мафкуравийлик илллати етказган зиён – заҳматларни бартараф этишнинг қийин, узоқ давом этадиган йўлидир» деб айтган сўзларида мустақиллик бу нима хохласа шуни қилиш, маъсулиятни бўшаштириш дегани эмас, балки улкан маъсулиятни ўз зиммасига олишлигини ўзида ифода этадиган тушунча десак ҳам бўлади.

Эркинлигимиз қўлга киритилган илк кунларданоқ халқимизга нисбатан таъна тошлари отилди, ҳар хил бухтонлар ёғдирилди, турли хил иғволар қилинди. Халқ орасида ваҳима солувчи воқеа – ходисалар сунъий равишда уюштирилди ва Ўзбекистон хали мустақиллик учун тайёр эмас деган сўзларни қайта-қайта бонг уриб айтишди. Лекин халқимиз ўз орзу интилишлари, миллий қадриятларига бўлган содиқликлари, теран тафаккурининг ўчмас излари бундай бухтонларнинг асоссиз эканини ўз ҳаракатлари, муносабатларида исботлаб бердилар. Дарҳақиқат юртимизнинг тинчлигини бузишга бўлган ҳаракатларнинг бир кўриниши - Фарғона воқеаларини нечоғлик реал ҳаётимизга тўғри келмаслиги, ушбу воқеани бизнинг халқимиз эмас бошқа, миллатимизга ёт бўлган кучлар томонидан уюштирилганлигини юртбошимизнинг қуйидаги айтган сўзларидан билиб олсак бўлади. «Ўзбек халқининг виждони пок. Фарғона воқеалари ўзбек халқининг иродаси билан содир бўлмади. Бу воқеаларга тутруқсиз ва ғаразли мақсадларни кўзлаб, ким қандай буёқ бермасин, тарих албатта ўзининг адолатли ҳукмини чиқаради». Бу айтилган оташин сўзларни эътироф этмасдан иложимиз йўқ чунки президентимиз халқимизнинг дардини, унга отилаётган турли тухмат тошларидан химоя қилиш ва виждони поклигини исботлаш мақсадида анна шундай тахликали вазиятда Фарғонага боради ва халқ билан очиқ – ойдин, самимий ва ҳаққоний суҳбат олиб бориб бу ердаги халқнинг қалбидаги жароҳатларига малҳам қўйгандек бўлади, кўнгилларида сўнган умид учкунларини уйғотиб, порлоқ келажакка ишонч ва дадил қадам қўйишлари сари чорлайди. Бугунги кун юқоридаги сўзларнинг амалий исботини ўзида гавдалантиряпти. Ватанимиз тинч, осуда, келажакимиз порлоқ, осмонимиз мусаффо.

Биз учун олий неъмат бўлмиш мустақиллигимизни юксалтириш ва келажак авлодларга тўла тўқис қилиб етказишимиз даркор. Бундай маъсулиятли вазифани амалга оширишда албатта ўтмишдан сабоқ чиқаришимиз керак. Шу билан бирга келажакка ишончимизни мустаҳкам қаратишимиз лозим. Бунда аввало, ижтимоий сиёсий соҳада демократия ва ошкораликни анархия ва сафсатабозликдан химоя қилиш; иккинчидан, ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳаларда меҳнат унумдорлигини ошириш; учинчидан, маданий-маънавий соҳада жамиятнинг ахлоқий-ғоявий негизларини, миллий қадриятларни қадрини ошириш; туртинчидан, ижтимоий ва миллатлараро можаролардан тўғри хулоса чиқариш ва уларга реал ҳаққоний ёндашиш даркор. Президентимиз таъкидлаганидек «Энг муҳим вазифа – республиканинг ҳозирги ҳаётига ҳалақит бераётган хато ва бузилишларни аниқлаб олишдан иборат. Миллий давлат, ижтимоий, иқтисодий ва маънавий тараққиётнинг барча энг ўткир муаммоларини хал этишдан иборат». Дарҳақиқат, хох ўтмиш хох бугунги кун бўлишидан қатъий назар биз ватанимиз мустақиллигини юксалтиришда энг муҳим бўлган вазифаларни англаб етиб керакли чора тадбирларни амалга оширишимиз даркор.

Хулоса сифатида шуни айтишимиз мумкинки, бугунги кунда биз юқорида кўриб ўтган шонли йўлнинг амалий натижалари ўзининг мевасини, ўзининг ижобий натижаларини бермоқда. Миллий қадриятларимиз тикланиб, ўзлигимизни англашга бўлган ҳар қандай ҳаракат учун кенг йўл очилган. Фуқароларимиз мустақилликнинг нима эканлигини теран англаб етган ҳолда демократик ва фуқаролик жамиятини қуришда фаол иштирок этмоқдалар. Ватанпарвар, юртпарвар, халқ қайғуси билан яшаган аждодларимизнинг келажак авлодлари ҳам бугунги кунда шундай тарбия олмоқдалар ва қайсидир маънода ўзларининг фаолиятлари билан юртимиз ривожига хисса қўшмоқдалар. Муҳтарам президентимиз айтганидек, мустақиллик энг аввало халқ бирлиги ва ҳамжихатлигидир. Биз бу йўлда биргалашиб, ҳамжихат бўлиб боришни ўз олдимизга мақсад қиламиз. Мустақиллик бизга шундай шароитлар яратди ва биз ёшлар бу шароитлардан кенг фойдаланган ҳолда ўзимизга билдирилган ишонч ва маъсулиятни теран англаб аждодларимизга муносиб давомчи, авлодларимизга ўрнатилган булувчи ватанпарвар бўлиб етишишга ваъда берамиз ва бу ваъдамизни амалга ошириш йўлида ҳеч иккиланмай олға қадам ташлаймиз.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008 йил.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011 йил.

**Фарида Нишанова
(Наманган, Ўзбекистон)**

ШАХС МАЪНАВИЯТИ ВА МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ НИСБАТИ.

Бугунги кунда маънавият тушунчаси инсон билан боғлиқ бошқа тушунчалар билан бирга онгу тафаккуримизда яхлит система сифатида ўзининг муносиб ўрнини эгалламоқда.

Маънавият инсоннинг ижтимоий маданий мавжудот сифатидаги моҳиятидир, инсоннинг меҳр-мурувват, адолат, тўғрилик, виждон ор-номус, ватанпарварлик, гўзалликни севиш, ундан завқланиш, ёвузликка нафрат, ирода, матонат ва шу каби кўплаб асл инсоний хислатлари ва фазилатларининг узвий бирлик, муштараклик касб этган мажмуидир.

Инсоний фазилатлар жамиятда тарихан шаклланади. Улар ижтимоий тараққиётнинг маҳсули. Кишилар ўртасидаги турли муносабатларни англаш, уларни баҳолаш, қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш ёки аксинча қоралаш, чеклаш, бартараф этиш зарурияти турли ахлоқий, эстетик, диний ва бошқа меъёрларни, урф-одат ва маросимларни юзага келтиради. Улар қадрият даражасига кўтарилади. қадрият – бу ижтимоий баҳолар, меъёрлар ва идеалларнинг умумий атамаси ва объективлашган воқелиги: бадий, илмий асар, обидалар ёхуд удум, маросим, ахлоқ ва ҳ.к.

Қадриятларни ўзлаштириш инсоннинг қай даражада маънавий шахсга айланганини кўрсатади, унга ички куч, эътиқод бағишлайди. Шуларни назарда тутиб, юртбошимиз Ислон Каримов :«Маънавият-руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонининг уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир», -деб эътироф этган.

Буюк бобокалонимиз Фаробий жамият инсонга нафақат инсон сифатида шаклланиши учун, шунингдек, камол топиши ва ҳатто оддийгина турмуш кечира олиши учун ҳам керак, деб ҳисоблайди. «Ҳар бир инсон ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиши учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади». Шундай қилиб, Фаробий инсон табиатини ижтимоийлик ташкил этилади, деган фикрни ёқлаб чиқади.

Маънавиятни тадқиқ этиш осон эмас, бу ҳозирги кунда ушбу илмни ривожлантиришга уринишлар ўта қийинчилик билан самара бераётганида ҳам сезилмоқда. Аммо бари-бир уни «тутиб бўлмайдиган» ўта мавҳум нарса деб қарамаслик керак. Ҳар бир шахс, ҳар бир элат, миллат ва минтақа халқлари ўз табиати билан яратилган. Демак, ҳар бирининг ўзига ҳос маънавий олами мавжуд. Ушбу маънавий оламлар доимо бир хил сақланмайди, замон ва маконда ўзгариб, гоҳ камолот сари юксалиб, гоҳ қашшоқлашиб туради. Буларнинг барчасини алоҳида олиб ўрганиш мумкин. Аммо бугун биз учун энг муҳими, тадқиқ ва таҳлил учун энг қулайи иккита: шахс маънавияти ва миллат маънавияти. Чунки, маънавиятнинг асосий намоён бўлиши шахс маънавияти ва миллат маънавияти шаклидадир. Қолаверса, ижтимоий гуруҳ ва тоифалар миллатнинг узвий табиғига киргани сабабли, миллат маънавиятини яхши тасаввур қилмай туриб, ундаги турли тоифаларнинг алоҳида маънавий қиёфаларини билиш мушкулдир.

Ҳар бир шахс, ўзи буни чуқур идрок қиладимиз, йўқми-қатъий назар, бирор элат ё миллатга мансуб бўлмай илжори йўқ, ҳеч бир инсон элдан буткул ажралиб яшамайди. Шундай экан, ўз миллий маънавиятимизни ривожлантирмай туриб, юртимизда яшовчи инсонлар маънавиятини ривожлантириш ўта мураккабдир.

Миллий жиҳатдан ўзлигини таниган инсон миллатини, Ватанини, унинг ўтмиш тарихини, адабиёти, санъати ва маданиятни, жаҳон цивилизациясига хисса қўшган буюк алломалар ворислари эканлигини билиб олади. Ўзлигини англаган инсон, ўзлигини англаган миллат улуг аждодларининг шаъни- шавкатига, ақлу-заковати, уларнинг ҳаётбахш, қутлуғ маросимларига ҳамиша муносиб бўлишга ҳаракат қилади, Ватанини ўзгача меҳр билан севади. У билан чексиз фахрланади. Юртим деб, элим деб яшайди.

Маънавияти юксак инсон мустақилликка хавф соладиган маҳаллийчилик, гуруҳбозлик, тарафкашликка ҳеч қачон йўл қўймайди. Балки ўзини ўзбек миллатининг вакили, деб ҳисоблайди. Бу билан ғурурланади. Миллий бирлик, аҳиллик, тотувлик, ҳамжиҳатлик вужуд-вужуди, тан-жони билан қўллаб-қувватлайди. Маънавияти устивор бўлган инсон ўзини ҳаром-ҳариддан тияди, манманлик, такаббурилик қилмайди, бировларнинг бахтсизлиги, кўз ёши ҳисобидан бахтли бўлишни ўзи учун номуносиб иш деб билади.

Маънавияти юксак инсонлар жамиятмиз, миллатимиз, халқимиз ва давлатимизнинг энг катта, бебаҳо бойлигидир. Ундайларнинг қадр-қимматини ўлчаб ҳам баҳолаб ҳам бўлмайди.

Маънавиятимиз ва қадриятларимизга аҳамият бериб шу билан бир қаторда оила оламига ҳам катта эътибор қаратилаётганлиги барча соҳаларда амалга оширилаётган ислохотларнинг сифат ва самарадорлик босқичига кирганлиги мантиғи билан изоҳланади. Шундай экан, мамлакатимизнинг умумий ривожланишига мутаносиб хисса қўша олишига қобил ва тайёр инсонларни шакллантириш биринчи галда оила институти зиммасида эканлиги маъно касб этади.

Оилавий муносабатлар жараёнида чин инсоний фазилатлар ўз-ўзидан пайдо бўлавермайди. Балки улар тинимсиз тарбиявий жараён самараси сифатида вужудга келади. Оилага эътибор миллат келажагига эътибор эканлиги юртимизда давлат сиёсати даражасига кўтарилдики, бунга биз ҳар куни ва ҳар дақиқа гувоҳ бўлмоқдамиз.

Ўзбекистон Республикасининг жаҳондаги тараққий этган давлатлар сафидан ўзига муносиб ўрин олиши учун чуқур билимли, маънавияти юксак, комил инсонлар сув билан ҳаводек зарур. Бундай кишиларга бўлган талаб ва эҳтиёж чексиз.

Хуллас, жамият тараққиётини, халқимиз ва миллатимиз истиқболи ва куч-қудратини маънавиятдан айрича тасаввур этиш мумкин эмас. Маънавияти юксак даражада ривожланган миллатгина порлоқ истиқбол, ҳақиқий мустақиллик учун курашга ўзида куч ва қудрат топа олади. Маънавий баркамоллик бўлган жойда тарққийёт бўлади. Бунинг учун ҳар биримиз Ватан учун, эл учун яшамоғимиз миллий маънавиятмизни доимо бойитиб боришимиз ва порлоқ келажакка интилишимиз зарур.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Тошкент, Маънавият, 2008 йил.
2. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шаҳри. Тошкент, 1993 йил.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Юлия Терентьева
(Краснодар, Россия)

О СИНГУЛЯРНОМ ИНТЕГРАЛЕ С НЕОГРАНИЧЕННОЙ НА ГРАНИЦЕ ЕДИНИЧНОГО КРУГА ВЕСОВОЙ ПЛОТНОСТЬЮ

В работе обобщается результат И. Н. Векуа о поведении $I_{\alpha, \beta}$ - интегралов на случай сингулярных интегралов с весовой функцией, обращающейся в нуль на границе круга.

Ключевые слова: сингулярный интеграл, оператор потенциального типа, $I_{\alpha, \beta}$ - интеграл И. Векуа.

This paper generalizes the results of Vekua on the behavior of $I_{\alpha, \beta}$ - integrals to case of singular integrals with weight function vanishing at the boundary of the circle.

Keywords: singular integral, the operator of potential type, $I_{\alpha, \beta}$ - integral I. N. Vekua.

В процессе изучения свойств интегрируемости производных квазиконформных отображений с неограниченными характеристиками перед нами возникла задача об оценке значений сингулярного интеграла с неограниченной весовой плотностью, представляющую собой степень расстояния до дуги, лежащей на границе единичного круга.

Пусть $B_1 = \{z : |z| < 1\}$. Обозначим через Γ_0 дугу на границе Γ круга B_1 с концами в точках z_1, z_2 , где $\arg z_2 < \arg z_1$, $\arg z_1 - \arg z_2 < 2\pi$ и $dist(\zeta, \Gamma_0)$ - расстояние от точки ζ до граничной дуги Γ_0 .

Теорема. Пусть

$$p(\zeta) := dist^{\alpha-1}(\zeta, \Gamma_0), 0 < \alpha < 1,$$

$u = u(\zeta)$ - ограниченная в круге B_1 функция и $z \in B_1$. Тогда

$$\left| \iint_{B_1} \frac{p(\zeta)u(\zeta)}{(\zeta - z)^2} d\xi d\eta \right| \leq \frac{1}{dist^{1-\alpha}(z, \Gamma_0)} A(z),$$

$$A \in L_p(B_1), \forall p, p > 1.$$

Основной идеей доказательства является разбиение единичного круга на систему областей:

$$S = \{t \in B_1 : \arg z_2 \leq \arg t \leq \arg z_1\};$$

$$B_r = \{\zeta \in B_1 \mid |\zeta - z| < r\}, 0 < r < \frac{1}{2}|z - z_0|;$$

$$B = B(z) := \left\{ \zeta \in B_1 \mid \left| \zeta - z \right| < \frac{1}{2}|z - z_0| \right\};$$

$$D = D(z) := \left\{ \zeta \in B_1 \mid \left| \zeta - z \right| < |z - z_0| \right\};$$

$$E = E(z) := B_1 \setminus D(z);$$

$$C = C(z) := \left\{ \zeta \in B_1 \mid \frac{1}{2}|z - z_0| < |\zeta - z| < |z - z_0| \right\}.$$

Используя теорему Кальдерона-Зигмунда [1] и оценки оператора И. Н. Векуа $I_{\alpha, \beta}$ [2] можно получить требуемые оценки [3].

Данный результат может быть использован для исследования дифференциальных свойств квазиконформных отображений, являющихся решениями вырождающихся эллиптических систем.

Литература:

1. Дынькин Е. М., Осиленкер Б. П. Весовые оценки сингулярных интегралов и их приложения // Итоги науки и техн. Сер. Мат. анализ. 1983. 21, ВИНТИ, М. С. 42-129.

2. Векуа И. Н. Обобщенные аналитические функции. М.: Наука. 1988. 512 с.
3. Терентьева Ю. В. О свойствах сингулярного интеграла с неограниченной весовой плотностью // Известия ВУЗов Сев.-Кав. региона. Серия: Естественные науки. 2013. С. 23-25.

Оксана Яцинич
(Дрогобич, Україна)

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ РІВНЯННЯ І ДЕЯКІ ЗАКОНИ РУХУ

При дослідженні різноманітних явищ природи та вивченні способів застосування фізичних законів у техніці та на виробництві виникає потреба вивчати рух деякого тіла або системи тіл.

Сучасна наука успішно розраховує найскладніші рухи планет, ракет та штучних супутників. Диференціальні рівняння як невід'ємна частина математичного апарата застосовуються при розв'язанні цих і багатьох інших складних задач.

Ознайомимося з деякими законами руху тіл і можливістю застосування диференціальних рівнянь для вивчення цих законів.

Закон руху метеора

Один з основних законів механіки полягає в тому, що сила притягання одного тіла іншим обернено пропорційна квадрату відстані між ними.

Припустимо, що в момент часу $t=0$ метеор з початкового стану спокою починає прямолінійно падати на Землю вздовж осі Ox , що сполучає центр метеора з центром Землі. Метеор знаходиться в точці $x=0$ на великій віддалі h від центра Землі. В кожний момент часу швидкість метеора $v = \frac{dx}{dt}$, а

$$\text{прискорення } a = \frac{d^2x}{dt^2}.$$

В змінній точці M , яка знаходиться на великій відстані $(h-x)$ від центра Землі, на метеор діє лише сила тяжіння $F = ma$, де m - маса метеора, а a - його прискорення :

$$a = \frac{dv}{dt} \quad (\text{за умови відсутності земної атмосфери, тобто при відсутності опору повітря}).$$

На поверхні Землі радіусом R на довільне тіло масою m діє лише сила тяжіння $P = mg$, де g - прискорення вільного падіння. Сили F і P обернено пропорційні квадратам віддалей падаючого метеора від центра Землі

$$\frac{F}{P} = \frac{ma}{mg} = \frac{R^2}{(h-x)^2}, \text{ звідки}$$

$$a = \frac{gR^2}{(h-x)^2}, \text{ тобто } \frac{dv}{dt} = \frac{gR^2}{(h-x)^2}.$$

$$\text{Якщо з останнього рівняння виключити змінну } t: \frac{dv}{dt} = \frac{dv}{dx} \cdot \frac{dx}{dt} = \frac{dv}{dx} \cdot v,$$

то остаточно отримаємо

$$v \frac{dv}{dx} = \frac{gR^2}{(h-x)^2}.$$

Розділяючи змінні, дістанемо рівняння $v dv = \frac{gR^2}{(h-x)^2} dx$, з якого після інтегрування маємо

$$\frac{v^2}{2} = \frac{gR^2}{h-x} + C, \text{ де } C - \text{довільна стала,}$$

яку легко знайти, врахувавши, що на початку руху (при $t=0$) $x=0$ і $v=0$. Тоді $C = -\frac{gR^2}{h}$, і закон

руху метеора має вигляд

$$v^2 = 2gR^2 \left(\frac{1}{h-x} - \frac{1}{h} \right). \quad (1)$$

Якщо точка M знаходиться на поверхні Землі ($x = h - R$), то швидкість метеора біля поверхні Землі

$$v_s = \sqrt{\frac{2gR(h-R)}{h}}.$$

Нехай метеор перебуває в космосі на необмежено великій віддалі h від Землі. Тоді його швидкість біля поверхні Землі

$$v_k = \lim_{h \rightarrow \infty} \sqrt{\frac{2gR(h-R)}{h}} = \sqrt{2gR}.$$

Відомо, що $R \approx 6377 \text{ км}$, $g \approx 9,81 \text{ м/с}^2$, тому $v_k \approx 11,18 \text{ км/с}$. Наявність атмосфери зменшує значення v_k .

Розв'язок рівняння (1), який задовольняє умові $x = h$, коли $t=0$, має вигляд

$$R\sqrt{2gh} = h\sqrt{xh-x^2} + h^2 \arccos \sqrt{\frac{x}{h}}. \quad (2)$$

Це співвідношення визначає момент часу t , в який метеор проходить точку M .

Якщо дослідити рівняння (2), вважаючи, що тіло, маса якого m , вільно падає на Землю з висоти s , досить малої порівняно з радіусом Землі. Припускаємо, що $x = R$, $h = R + s$, $s \ll R$.

Тоді

$$\sqrt{2gh} \approx \sqrt{2gR}, h\sqrt{xh-x^2} \approx R\sqrt{Rs}, h^2 \arccos \sqrt{\frac{x}{h}} = h^2 \arccos \sqrt{\frac{R}{R+s}} = h^2 \arccos \frac{1}{\sqrt{1+\frac{s}{R}}} \approx R^2 \sqrt{\frac{s}{R}}.$$

Підставляючи ці наближені рівності в (2), після нескладних обчислень отримуємо $s = \frac{gt^2}{2}$.

Цей закон руху тіла має місце лише тоді, коли віддаль s тіла від поверхні Землі значно менша від радіуса Землі. Його можна отримати значно простіше при встановленні закону вільного падіння тіла без початкової швидкості, припускаючи, що сила тяжіння під час падіння незмінна.

З якою швидкістю має рухатися міжпланетний корабель

Основною умовою міжпланетного польоту є набуття тілом космічної швидкості, при якій воно стає або супутником Землі, або віддаляється від неї по заданій орбіті. Для досягнення космічної швидкості свого часу пропонувалися такі технічні засоби, як постріл снаряда космічного корабля з гігантської гармати або метання його за допомогою відцентрової машини. Хоча практично такий спосіб міжпланетних сполучень непридатний, теоретично такі задачі становлять неабиякий інтерес.

Дослідимо, якою буде швидкість матеріальної точки (умовного космічного корабля) маси m , що стартує з поверхні Землі в космос із початковою швидкістю v_0 у напрямі, радіальному до Землі, вздовж прямої, що проходить через центр Землі. Припускаємо, що точка знаходиться лише під дією сили тяжіння Землі.

Нехай s - змінна віддаль точки від центра Землі, R – радіус Землі, v і a - відповідно величини швидкості і прискорення рухомої точки M . Так само, як у попередній задачі про рух метеора, матимемо

$a = -\frac{gR^2}{s^2}$ (прискорення від'ємне тому, що швидкість точки зменшується). Подамо прискорення як функцію швидкості v і віддалі s .

Отже, для визначення швидкості точки маємо таке диференціальне рівняння:

$$v \cdot \frac{dv}{ds} = -\frac{gR^2}{s^2}.$$

Відокремлюючи змінні, дістанемо: $v dv = -gR^2 \frac{ds}{s^2}$ і після інтегрування:

$$\frac{v^2}{2} = \frac{gR^2}{s} + C, \text{ де } C - \text{ довільна стала,}$$

яку легко знайти, врахувавши, що на початку руху (коли $s = R$) $v = v_0$. Матимемо $C = \frac{v_0^2}{2} - gR$ і,

таким чином, закон руху матеріальної точки, що стартує в космос із поверхні Землі з початковою швидкістю v_0 , подається у вигляді

$$v^2 = \frac{2gR^2}{s} + v_0^2 - 2gR.$$

Права частина цього співвідношення додатна лише тоді, коли виконується нерівність $v_0^2 - 2gR \geq 0$. Нехай $v_0^2 - 2gR < 0$, тоді існує таке значення s , при якому права частина перетворюється в нуль. Фізично це означає. Що швидкість матеріальної точки змінюється з додатної на від'ємну, і тіло повернеться на Землю. Якщо $v_0^2 \geq 2gR$, то матеріальна точка відірветься від поля тяжіння Землі, тобто міжпланетний корабель звільниться від дії сили тяжіння Землі. Найменша можлива початкова швидкість при цьому, так звана стартова швидкість $v_{cm} = \sqrt{2gR}$. При розгляді руху метеора така швидкість була обчислена, вона становить наближено 11,18 км/с.

Швидкість, необхідна для повного звільнення міжпланетного корабля від сумісних полів тяжіння Землі і Сонця при певному напрямі вильоту з поверхні Землі, дорівнює наближено 16,66 км/с.

Формулою для визначення стартової швидкості можна користуватися і для інших небесних тіл. Так, враховуючи, що прискорення вільного падіння на Місяці $g_m \approx 1,62 \text{ м/с}^2$, а радіус Місяця $R_m \approx 1728 \text{ км}$, матимемо стартову швидкість на Місяці наближено рівною 2,34 км/с.

Література:

1. Диференціальні та інтегральні рівняння: Підручник/ С.А.Кривошея, М.О.Перестюк, В.М. Бурим. - К. : Либідь, 2004 – 408 с.
2. Диференціальні рівняння в задачах: Навч.посібник / А.М.Самойленко, С.А Кривошея, М.О.Перестюк. - К.: Либідь, 2003.- 504 с.
3. Пискунов Н.С. Дифференциальное и интегральное исчисления для втузов, т.2 : Учебное пособие для втузов. - М. : Наука, 1985. - 500с.
4. Призва Г.Й. Диференціальні рівняння та їх застосування.- К. : Вища школа, 1978. – 104 с.
5. Пискунов Н.С. Дифференциальное и интегральное исчисления для втузов, т.2 : Учебное пособие для втузов. - М. : Наука, 1985.

**Сайдазим Кубаев, Улугбек Кубаев, Низомиддин Зиёдуллаев, Бобмурот Тошбоев
(Самарканд, Узбекистан)**

АДАПТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ МАРШРУТИЗАЦИИ

С каждым годом количество пользователей компьютерных сетей растет. Это, в свою очередь, обуславливает рост сложности структур сетей и взаимодействия между ними. Соответственно усложняется и поиск оптимальных путей в сети для быстрой доставки запросов пользователей сети, т.е. усложняется задача маршрутизации.

В виду сложности структур современных компьютерных сетей, задача маршрутизации не решается в полной мере. В большинстве случаев это связано с маршрутизаторами, не справляющимися с поддержанием таблиц маршрутизации и выбором оптимальных маршрутов для данного класса трафика. Поэтому возникает задача исследования существующих алгоритмов маршрутизации с целью улучшения их характеристик, или создания новых алгоритмов маршрутизации.

Маршрутизация может быть представлена в следующем виде. Пусть дан направленный взвешенный граф $G=(V,E)$, в котором каждый узел из множества V представляет собой устройство, обрабатывающее и передающее данные, а каждое ребро из множества E является линией связи. При моделировании алгоритмов маршрутизации возникают две проблемы, затрудняющие процесс создания системы. Во-первых, поток данных не является статическим, во-вторых, он имеет стохастический характер.

Алгоритмы маршрутизации должны выполнять следующие функции:

1. Сбор, организация и распределение информации о созданном пользователем трафике и состояниях сети;
2. Использование собранной информации для создания подходящих маршрутов, максимизирующих производительность объектов;
3. Направление трафика пользователя по выбранному маршруту.

Общим параметром для всех видов алгоритмов маршрутизации является таблица маршрутизации. Таблица маршрутизации располагается в каждом узле сети, и содержит всю информацию о ней. Эта информация, в свою очередь используется маршрутизаторами для создания маршрутов отправки пакетов данных. Тип информации, содержащейся в маршрутных таблицах, зависит исключительно от алгоритма маршрутизации.

Адаптивные маршруты, в принципе, более привлекательны, так как они могут адаптировать способ маршрутизации к временным и к пространственным изменениям трафика. Как недостаток такого подхода выделяют то, что слишком частые изменения в сети могут стать причиной колебаний в выбранных путях.

Это обстоятельство, в свою очередь, может привести к созданию циклических путей, а также к большим отклонениям в выполнении алгоритма.

Перед тем, как описать основные шаги алгоритма, следует определить структуры данных и характеристики, с которыми будет оперировать алгоритм.

AntNet легко описывается в терминах двух множеств однородных мобильных агентов, называемых соответственно вперед идущие (Forward ants, В-муравьи) и назад идущие муравьи (Backward ants, Н-муравьи). Агенты каждого множества имеют одинаковую структуру, но по-разному ведут себя в окружающей среде; то есть, у них могут быть разные входы и разные, независимые выходы. Агенты общаются косвенным путем, обмениваясь информацией, которую они совместно читают или записывают в две структуры данных, хранящихся в узле сети k (см. рис 1) [1].

Из рисунка 1 видно, что узел сети содержит две структуры данных:

1. Таблица маршрутизации T_k организована также как и в дистанционно-векторных алгоритмах, но содержит вероятностные значения. Для каждого возможного узла d и для каждого соседнего узла n , маршрутная таблица T_k узла k хранит вероятностное значение P_{nd} , определяющее вероятность выбора узла n , при условии, что d узел-приемник:

$$\sum_{d=1}^N P_{nd} = 1, d \in [1, N], N_k = \{\text{Neighbours}(k)\}$$

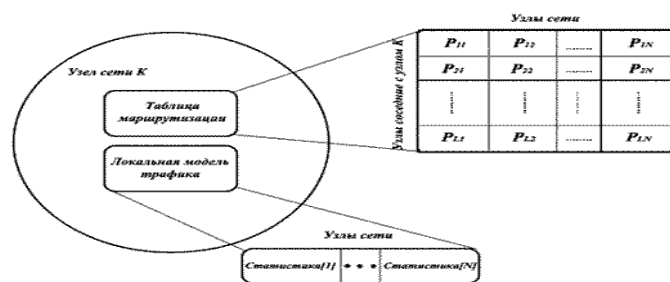

рис.1. Структура узла сети, использующей алгоритм маршрутизации AntNet

2. Массив $M_k(\mu_d, \sigma_d^2, W_d)$ - это структура данных, определяющая простую параметрическую статистическую модель для распределения трафика в сети с точки зрения локального узла k . Модель является адаптивной и описывается выборочным средним и дисперсией, рассчитанными с помощью полученных при различных попытках времени обхода мобильными агентами сети, и движущимся окном наблюдений W_d , которое используется для хранения лучшего значения времени W_{bestd} обхода агентами сети.

Для каждого узла-приемника d в сети, вычисленные значения математического ожидания и дисперсии, μ_d и σ_d^2 , представляют собой ожидаемое значение времени достижения этого узла и, соответственно, стабильность этого ожидаемого времени. Опыты показали [2,3], что для расчета статистики лучше использовать экспоненциальную модель:

$$\begin{aligned} \mu_d &:= \mu_d + \eta(O_{k \rightarrow d} - \mu_d) \\ \sigma_d^2 &:= \sigma_d^2 + \eta((O_{k \rightarrow d} - \mu_d)^2 - \sigma_d^2) \end{aligned}$$

где $O_{k \rightarrow d}$ - новое исследуемое время движения агента из узла k в узел d .

Движущееся окно наблюдений W_d используется для расчета значения W_{bestd} лучшего времени движения агентов по направлению к узлу d , наблюдаемого в последних w попытках. После каждого нового опыта значение w увеличивается на модуль $|W|_{max}$, где $|W|_{max}$ - максимально допустимый размер окна наблюдений. Значение W_{bestd} представляет собой краткосрочную память, выражающую движущуюся эмпирическую нижнюю границу оценки времени достижения узла d из текущего узла.

T и M могут рассматриваться как локальная память узлов, которая содержит различные аспекты сетевой динамики сети. Модель M содержит абсолютные оценки расстояния/времени ко всем узлам, в то время как таблица маршрутизации содержит относительные вероятностные измерения полезности для каждой пары линия связи - узел-приемник при использовании такого метода маршрутизации на всей сети.

Таким образом, после определения основных структур данных алгоритма его можно описать в следующем виде:

1. Через регулярные интервалы времени dt из каждого узла сети s запускается мобильный агент (В-муравей) $F_{s \rightarrow d}$, направленный к узлу назначения d . Целью В-муравья является исследование состояний загрузки сети и определение наиболее подходящего дешевого пути к узлу d . В-муравьи перемещаются по тем же очередям, что и пакеты данных. Это сделано для того, чтобы агент "испытал на себе" те же самые загрузки трафика, что и пакет с данными. Узлы-приемники выбираются локально в зависимости от сгенерированных локальной рабочей нагрузкой моделей данных трафика: если принять f_{sd} за величину потока передачи данных (в битах или количество пакетов) от узла s к узлу d , то вероятность создания в узле s В-муравья с узлом-приемником d будет вычисляться по формуле [3]:

$$P_d = f_{sd} / \sum_{d'=1}^N f_{sd'}$$

2. Во время движения к узлу-приемнику, агенты хранят память о пройденных путях и об обнаруженных состояниях трафика. Идентификатор каждого пройденного узла k и время, прошедшее с момента запуска муравья до момента достижения им k -го узла, затапливаются в память муравья, имеющего структуру стека $S_{s \rightarrow d}(k)$.

3. Из каждого узла k каждый двигающийся агент для того, чтобы достичь узел d выбирает узел n . Этот узел может быть выбран среди множества соседних узлов, которые еще не были рассмотрены или, если же все узлы уже были пройдены, то выбор происходит по всем соседним узлам. Соседний узел n выбирается с вероятностью (полезностью) P'_{nd} , которая рассчитывается как нормализованная сумма вероятностного элемента P_{nd} таблицы маршрутизации и эвристического поправочного коэффициента l_n , учитывающего состояние (длину) n -ой очереди связи текущего узла k :

$$P'_{nd} = (P_{nd} + \alpha \cdot l_n) / (1 + \alpha(N_k - 1))$$

где l_n - эвристический поправочный коэффициент, определяется как нормализованное значение пропорциональное длине очереди линии связи q_n (измеряется в битах ожидающих отправки), соединяющей узел k с его соседними узлами n [1,3]:

$$l_n = 1 - q_n / \sum_{n=1}^{N_k} q_n$$

Коэффициент l_n отражает мгновенное состояние очередей узла и предполагает, что процесс извлечения из очереди почти постоянен или медленно изменяется. l_n определяет количественную меру, связанную со временем ожидания в очереди. Значения в таблице маршрутизации, с другой стороны, являются результатом непрерывного процесса обучения и фиксируют как текущее состояние всей сети, так и прошлое ее состояние относительно локального узла. Коррекция этих значений с помощью коэффициента l позволяет системе быть более "чувствительной", но в то же время избегать присущие каждой сети колебания. Принятие решений агентом происходит на основе комбинации долгосрочного процесса обучения и мгновенного эвристического прогнозирования.

4. Если обнаружен цикл, т.е. муравей вынужден вернуться к уже пройденному им узлу, узлы цикла выталкиваются из стека муравья и вся память о них уничтожается.

5. Когда узел назначения d достигнут, агент $F_{s \rightarrow d}$ генерирует другого агента (Н-муравья) $B_{d \rightarrow s}$, передавая ему при этом всю собранную информацию, и умирает (уничтожается).

6. Н-муравей двигается по тому же пути что и В-муравей, но в противоположном направлении. Во время прохождения пути в каждом узле k происходит выталкивание данных из стека $S_{s \rightarrow d}(k)$, таким образом, Н-муравей узнает следующий узел для перемещения. В отличие от В-муравьев Н-муравьи не расположены в тех же очередях что и пакеты данных. Так как перед Н-муравьями стоит задача как можно быстрее распространить между узлами информацию, собранную В-муравьями, то муравьи, идущие назад используют более приоритетные очереди.

7. Достигнув узел k , из соседнего узла f , Н-муравей обновляет две главные структуры данных узла, локальную модель трафика M_k и все элементы таблицы маршрутизации T_k для узла-приемника d . Опишем способ обновления M и T относительно общего узла d' $S_{k \rightarrow d'}$.

- M_k модифицируется с помощью значений, хранящихся в стеке $S_{s \rightarrow d}(k)$. Время достижения (для В-муравья) узла назначения d' из текущего узла используется для обновления средних и дисперсионных

оценок μ и σ , и для определения лучшего значения, передаваемого в окно наблюдения W_d . В этом случае используется параметрическая модель времени движения муравья к узлу назначения d' . Среднее значение времени движения муравья к узлу назначения d' и его дисперсия могут сильно варьироваться, в зависимости от состояний трафика: "плохое" время (путь) при низкой загрузке трафика может быть "хорошим" при сильной загрузке трафика.

- Таблица маршрутизации T_k изменяется путем увеличения вероятности $P_{fd'}$ (т.е. вероятности выбора соседнего узла f когда узел назначения d') и уменьшения, нормализацией, других вероятностей P_{nd} . Количество изменений в вероятностях зависит от величины полезности, которую мы ассоциируем со временем движения В-муравья $T_{k \rightarrow d'}$. Это время представляет собой единственный, доступный явный сигнал обратной связи для оценки путей. Что дает четкое представление о полезности следующего маршрута, т.к. она пропорциональна его длине от физической точки (кол-во хопов, емкость передач данных, используемая линиями связи, быстроедействие в перекрестных узлах) и от точки перегрузки трафика (В-муравей находится в той же очереди что и пакеты данных).

В алгоритме AntNet для того чтобы искусственные муравьи могли определить является ли этот путь хорошим, то есть как часто другие муравьи используют его, вводится специальный укрепляющий коэффициент, аналог феромонов.

Укрепляющий коэффициент $r = r(T, M_k)$ [3], как функцию от времени движения муравья, которое рассчитано относительно локальной модели трафика. Коэффициент r это безразмерная величина, $r \in (0, 1]$, используемая текущим узлом k как положительный укрепляющий коэффициент для узла f , из которого пришел Н-муравей $B_{d \rightarrow s}$. Коэффициент r учитывает некоторое среднее число наблюдаемых величин и их дисперсии для расчета полезности времени движения T , такого что, чем меньше T , тем выше r . Вероятность $P_{fd'}$ увеличивается за счет укрепляющего коэффициента следующим образом:

$$P_{fd'} = P_{fd'} + r(1 - P_{fd'})$$

Вероятности $P_{nd'}$ для узла назначения d' других соседних узлов n получают неявно отрицательные укрепляющие коэффициенты с использованием нормализации. Т.е. их значения уменьшаются, так что сумма вероятностей остается равной 1 [2,3]:

$$P_{nd'} = P_{nd'} - rP_{nd'} \quad n \in N_k, n \neq f$$

Литература:

1. Столлингс В. Современные компьютерные сети. 2-е изд. - СПб: Питер, 2003. - 783с.
2. Таненбаум Э. Компьютерные сети, 4-е изд.- СПб. Питер, 2007.- 992с.
3. Di Caro G., Dorigo M. AntNet: Distributed Stigmergetic Control for Communications Networks: Journal of Artificial Intelligence Research. - 1998. - №9 - pp. 317-365.

Лаззат Дюсембаева, Акнур Абилкасым
(Астана, Казахстан)

ОСНОВНЫЕ УРАВНЕНИЯ ПЛОСКОЙ ЗАДАЧИ ДВУХКОМПОНЕНТНОЙ ТЕОРИИ УПРУГОСТИ

Современная техника предъявляет повышенные требования к прочностным свойствам реализуемых машин, конструкций и сооружений, уменьшение их веса и размеров, что приводит к необходимости создания новых метода расчета, наиболее полно и адекватно учитывающих свойства реальных материалов. За последние годы это обстоятельство заметно усилило внимание исследователей задачам теории упругости неоднородных тел. В настоящее время композиционные материалы, состоящие из двух или нескольких материалов, обладающих различными механическими свойствами, находят все большее применение в различных областях техники.

Рассмотрим пластинку толщиной h , находящуюся в плоском напряженном состоянии. Расположим оси x и y в срединной плоскости пластинки.

Граничные условия на поверхностях пластинки $z = \pm \frac{h}{2}$ будут следующими:

$$\text{при } z = \pm \frac{h}{2} \quad \sigma_z = 0, \quad \tau_{yz} = 0, \quad \tau_{zx} = 0. \quad (1)$$

Так как это имеет место для любых x и y при $z = \pm \frac{h}{2}$, то

$\left(\frac{\partial \tau_{zx}}{\partial x}\right)_{z=\pm \frac{h}{2}} = \left(\frac{\partial \tau_{yz}}{\partial y}\right)_{z=\pm \frac{h}{2}} = 0$. Следовательно, из третьего уравнения равновесия (в котором надо положить $K_z=0$)

$$\frac{\partial \tau_{zx}}{\partial x} + \frac{\partial \tau_{yz}}{\partial y} + \frac{\partial \sigma_x}{\partial z} = 0,$$

вытекает, что при $z = \pm \frac{h}{2}$

$$\frac{\partial \sigma_x}{\partial z} = 0 \quad (2)$$

Пользуясь разложением в ряд, мы можем выразить напряжение внутри пластинки через его значение (и значения производных) на поверхностях

$$\sigma_x(z) = \sigma_x(z = \pm \frac{h}{2}) \quad (3)$$

Принимая во внимание выражения (1.1) и (1.2), получим:

$$\sigma_x(z) = \frac{1}{2} \left(\frac{\partial^2 \sigma_x}{\partial z^2}\right)_{z=\pm \frac{h}{2}} \left(z \mp \frac{h}{2}\right)^2 + \dots \quad (4)$$

Поэтому, если толщина пластинки мала по сравнению с прочими ее размерами, то без большой погрешности можно считать во всех ее точках напряжение σ_x равным нулю.

Это предположение является основным в теории плоского напряженного состояния. Умножив первые два уравнения равновесия на $\frac{dz}{h}$ и проинтегрировав в пределах от $Z = -\frac{h}{2}$ до $Z = +\frac{h}{2}$ (при $K_y=K_x=0$), получим:

$$\left. \begin{aligned} \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \sigma_x}{\partial x} dz + \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \tau_{xy}}{\partial y} dz + \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \tau_{zx}}{\partial z} dz &= 0, \\ \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \tau_{xy}}{\partial x} dz + \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \sigma_y}{\partial y} dz + \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \tau_{yz}}{\partial z} dz &= 0. \end{aligned} \right\} \quad (5)$$

Последний интеграл в каждом уравнении обращается в нуль. В самом деле,

$$\int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \tau_{zx}}{\partial z} dz = [\tau_{zx}]_{z=-\frac{h}{2}}^{z=\frac{h}{2}} = 0. \quad (6)$$

Остальные члены можно преобразовать следующим образом:

$$\frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \sigma_x}{\partial x} dz = \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \sigma_x dz \right) = \frac{\partial \sigma_x^*}{\partial x}, \quad (7)$$

причем

$$\left. \begin{aligned} \sigma_x^* &= \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \sigma_x dz, \\ \sigma_y^* &= \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \sigma_y dz, \\ \tau_{xy}^* &= \frac{1}{h} \int_{-\frac{h}{2}}^{\frac{h}{2}} \tau_{xy} dz. \end{aligned} \right\} \quad (8)$$

суть средние по толщине пластинки значения напряжений. Тогда уравнения равновесия (1.5) окончательно напишутся в следующем виде:

$$\left. \begin{aligned} \frac{\partial \sigma_x^*}{\partial x} + \frac{\partial \tau_{xy}^*}{\partial y} &= 0, \\ \frac{\partial \tau_{xy}^*}{\partial x} + \frac{\partial \sigma_y^*}{\partial y} &= 0. \end{aligned} \right\} \quad (9)$$

Рассуждая так же, как и в предыдущем параграфе, можем выразить все напряжения через функцию напряжений $\varphi^*(x, y)$:

$$\left. \begin{aligned} \sigma_x^* &= \frac{\partial^2 \varphi^*}{\partial y^2}, \\ \sigma_y^* &= \frac{\partial^2 \varphi^*}{\partial x^2}, \\ \tau_{xy}^* &= -\frac{\partial^2 \varphi^*}{\partial x \partial y}. \end{aligned} \right\} \quad (10)$$

Полагая в уравнениях, связывающих напряжения с деформациями, $\sigma_z=0$ и беря средние значения всех членов по толщине пластинки, будем иметь:

$$\left. \begin{aligned} \varepsilon_x^* &= \frac{\sigma_x^* - \nu \sigma_y^*}{E} = \frac{\sigma_x^* - \nu \sigma_y^*}{2G(1+\nu)}, \\ \varepsilon_y^* &= \frac{\sigma_y^* - \nu \sigma_x^*}{E} = \frac{\sigma_y^* - \nu \sigma_x^*}{2G(1+\nu)}, \\ \gamma_{xy}^* &= \frac{\tau_{xy}^*}{G}. \end{aligned} \right\} \quad (11)$$

Эти формулы совпадают с формулами для плоской деформации, но вместо постоянной ν в них постоянная ν .

Средние по толщине пластинки значения деформаций ε_x^* , ε_y^* , γ_{xy}^* связаны со средними значениями перемещений u^* , v^* следующими равенствами, легко получаемыми из:

$$\varepsilon_x^* = \frac{\partial u_x^*}{\partial x}, \quad \varepsilon_y^* = \frac{\partial v_y^*}{\partial y}, \quad \gamma_{xy}^* = \frac{\partial u_y^*}{\partial y} + \frac{\partial v_x^*}{\partial x}. \quad (12)$$

Для того чтобы по трем деформациям ε_x^* , ε_y^* , γ_{xy}^* можно было определить два перемещения u^* , v^* , нужно чтобы эти деформации удовлетворяли первому условию сплошности, которое для средних по толщине значений деформаций напишется так:

$$\frac{\partial^2 \varepsilon_x^*}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 \varepsilon_y^*}{\partial x^2} = \frac{\partial^2 \gamma_{xy}^*}{\partial x \partial y}. \quad (13)$$

Выражая деформации с помощью (1.11) и (1.10) через функцию напряжений φ^* и подставляя в (1.13), найдем дифференциальное уравнение для функции φ :

$$\frac{\partial^4 \varphi^*}{\partial x^4} + 2 \frac{\partial^4 \varphi^*}{\partial x^2 \partial y^2} = \frac{\partial^4 \varphi^*}{\partial y^4} = 0. \quad (14)$$

совпадающее по виду с уравнением (13), выведенными для задачи о деформации.

Если на контуре пластинки заданы внешние нагрузки (средние по толщине) F_{nx}^* , F_{ny}^* , то граничные условия для функции φ будут на основании (1.10) иметь вид:

$$\left. \begin{aligned} \frac{\partial^2 \varphi}{\partial y^2} \cos(n, x) - \frac{\partial^2 \varphi^*}{\partial y \partial x} \cos(n, y) &= F_{nx}^*, \\ -\frac{\partial^2 \varphi}{\partial x \partial y} \cos(n, x) - \frac{\partial^2 \varphi^*}{\partial y^2} \cos(n, y) &= F_{ny}^*. \end{aligned} \right\} \quad (15)$$

Сравнивая уравнения плоского напряженного состояния с уравнениями плоской деформации, мы видим, что они имеют совершенно одинаковую структуру и различаются лишь в следующем:

1) В то время, как формулы для плоской деформации входят обычные напряжения, деформации, перемещения и поверхностные силы, в формулы для плоского напряженного состояния входят средние по толщине значения этих величин;

2) Коэффициент Пуассона ν в формулах для плоского напряженного состояния соответствует несколько больший по численной величине коэффициент $\nu' = \frac{\nu}{1-\nu}$ в формулах для плоской деформации;

3) Решение задачи о плоской деформации является точным в том смысле, что при изложенных предположениях о граничных условиях все уравнения теории упругости оказываются удовлетворенными;

4) напротив, в основе решения задачи о плоском напряженном состоянии лежит неточное допущение, что $\sigma_z=0$, поэтому если вычислить при этом предположении не только три деформации, входящие в уравнение (1.13), а все шесть и подставить их в условия сплошности, то некоторые из этих условий не будут удовлетворяться.

Практически, однако, точность решения задачи о плоском напряженном состоянии, неоднократно проверенная на опыте, оказывается вполне достаточной.

Заметим, что ни в дифференциальные уравнения (16) и (14) для функции напряжений, ни в граничные условия (19) и для случая, когда заданы поверхностные силы, не входят постоянные G , ν или ν' , характеризующие упругие свойства материала.

Если рассматриваемое тело односвязно, то дифференциальное уравнение и граничные условия вполне определяют функцию φ (или φ^*) и имеет место следующая теорема (ЛЕВИ – МИТЧЕЛА): *в плоской задаче для односвязного тела, на поверхности которого заданы внешние нагрузки, напряжения σ_x , σ_y и τ_{xy} не зависят от материала тела, а также оказываются одинаковыми при плоской деформации и при плоском напряженном состоянии.* В случае многосвязного тела (с отверстиями) должны быть выполнены дополнительные условия однозначности перемещений, в которые могут войти (но не во всех случаях входят) постоянные ν или ν' .

Доказано, что напряжения не зависят от ν или ν' лишь в тех случаях, когда равны нулю главные векторы нагрузок, приложенных к каждому замкнутому контуру в отдельности. Упругие постоянные обязательно входят в решение, если на всей поверхности или на ее части заданы перемещения.

В следующих параграфах при рассмотрении примеров плоского напряженного состояния мы будем опускать в обозначениях звездочки, означающие усреднение по толщине.

Литература:

1. Амензаце Ю. А. «Теория упругости» -М; изд-во «Высшая школа» 1976г - с 235.
2. Ломакин В. А. «Теория упругости неоднородных тел» -М; изд-во «Высшая школа» 1980 г – с 18-20.
3. Мухелишвили Н. И. «Некоторые основные задачи математической теории упругости» -Л; изд-во АН СССР 1933 г – с 48-54.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Юлія Тутко, Вероніка Сєрікова
(Дрогобич, Україна)

ЗА МОДЕЛЯМИ ПРИРОДИ

*Облиште марну працю, намагаючись
дістати з одного лише розуму всю мудрість:
запитуйте природу, вона зберігає всі істини
і на питання ваші буде відповідати вам
неодмінно.*

М.І. Лобачевський

Природа є джерелом нових художніх і технічних рішень, а також простором, в якому мають гармонійно співіснувати природні і штучно створені об'єкти.

Історія культури та мистецтва України свідчить, що її народ завжди приділяв увагу естетичним складовим, які реалізовував в декоративно-прикладному мистецтві, і в побуті, і в навколишньому середовищі. Естетика промислових, ужиткових виробів була тісно пов'язана з природою України, з її флорою і фауною. Народні майстри і фахівці плідно черпали з природи нові ідеї, форми, колористичні рішення. Передусім це стосувалося конструкції, структури та колористики житла, утилітарних та художніх особливостей форми предметів праці та побуту, декоративних виробів, народного костюму, іграшок, художніх розписів, вишивки, орнаменту тощо [5].

До бронзового віку належить відкритий у Звенигороді, Красові та інших місцях орнаментований столовий та кухонний посуд. Знайдено глиняні скульптурні зображення птахів – куріпок [2].

Вивчення процесів формоутворення в природі з метою пошуку новітніх форм і конструкцій в дизайні, архітектурі, прикладному мистецтві потребує розробки наукових методик, способів моделювання природних аналогів.

У другій половині ХХ ст. на основі синтезу дизайну і біоніки сформувався новий науково-творчий напрямок – біодизайн. Сплав цих двох галузей виявився ефективним як у теоретичному, так і в практичному аспекті. Розвиток і становлення біодизайну сьогодні потребує теоретичного обґрунтування, визначення перспектив його розвитку та підготовки фахівців, що володіють методами біодизайну.

Становлення біодизайну має історичні об'єктивні передумови, характерні для започаткування нових напрямків в науці й творчості.

Сучасний дизайн сформувався як творча галузь, що поєднує три напрямки: дизайн промислових виробів – промисловий дизайн, графічний дизайн та дизайн середовища, які мають велику кількість спеціалізацій.

До напрямку промислового дизайну належать дизайн-розробки машин і механізмів, устаткування, обладнання, приладів, предметів побуту, меблів, посуду, одягу тощо.

Сферою діяльності дизайнерів у галузі графічного дизайну є художньо-графічне представлення інформації у вигляді книжкової, газетної, журнальної графіки, плакату, суперграфіки, знаків візуальної інформації (піктограм), фірмового стилю – логотипів, емблем, фірмових знаків, а також створення шрифтів, рекламної продукції, візуалізація інформації засобами комп'ютерної графіки. [5]

До напрямку дизайну середовища належать розробки дизайн-об'єктів у природно-архітектурному довіллі, проекти облаштування територій, ландшафтних об'єктів, інтер'єрів приміщень, зокрема виробничих, комплексна гармонізація природно-архітектурного середовища.

Поряд з розвитком методів дизайну поштовхом для становлення біодизайну був розвиток відносно нового наукового напрямку – біоніки.

Біоніка як одне з першоджерел біодизайну існує з середини ХХ століття, коли в 1960р. на міжнародному симпозиумі в м. Дайтоні (США) було закладено основоположні принципи біоніки, зміст якої був образно відображений гаслом «Живі прототипи – ключ до нової техніки». З тих пір ця наука набула широкого розвитку у багатьох країнах світу і насамперед у європейських, Сполучених Штатах Америки та Японії.

Біоніка – наука, суміжна між біологією і технікою, що розв'язує задачі на основі моделювання структури та життєдіяльності організмів.

Метою біонічних досліджень є обґрунтування теоретичних та прикладних основ моделювання раціональних характеристик просторових форм і структур, їхніх конструктивних елементів і художньо-декоративних якостей та розробка прийомів реалізації виявлених принципів побудови природних форм на практиці. Із часу проголошення біоніки як науки відбувається формування її теоретичної бази, правил, методів і способів моделювання процесів і механізмів функціонування форм живої природи. Біоніка спирається на теоретичну і експериментальну базу таких наук, як кібернетика, теорія інформації, біологія, філософія, естетика, фізика, хімія, математика, механіка.

Дослідженням аналогій між технічними і біологічними системами ще раніше займався український вчений Я.І. Грдина, який створив розділ теоретичної механіки – «механіка живих організмів» як основу механіки керованих машин. В Україні під керівництвом академіка В.М. Глушкова було написано

основоположні праці з кібернетики світового рівня. Українські вчені розробили, зокрема, моделювання біологічних систем, основи для створення штучного інтелекту, робототехніки. Великий внесок у розвиток кібернетики ботаніці, зоології, анатомії, а також фізіології, мікробіології, цитології, гідробіології, іхтіології тощо [5].

Значущим для біоніки є вивчення побудови природних форм, яка в біології розглядається в розділі морфологія, а також дослідження онтогенезу (індивідуального розвитку) та філогенезу (розвитку в процесі еволюції) природних організмів.

Розвиток біоніки сприяв формуванню в цій галузі таких напрямків наукової, експериментальної та прикладної діяльності, як біомеханіка (вивчення особливостей роботи природних конструктивних систем), біоморфологія (дослідження форми організмів природи), біокібернетика (моделювання систем управління) та ін.

Активно розвивається й архітектурна біоніка, яка охоплює дослідження формоутворення в галузі архітектури на основі вивчення біопрототипів.

Процес проектування дизайн-об'єкту в біодизайні, перш за все включає в себе дослідження природних аналогів, в даному випадку передбачає вивчення структури природних форм на предмет виокремлення саме тих якостей природної форми, які необхідні для вирішення поставлених задач майбутнього виробу [4].

Отже, біодизайн належить до синтетичної галузі творчої діяльності, в якій органічно поєднуються інтуїтивні методи, що лежать в основі творчості, з логічними, що є основою наукових досліджень, а також з експериментальними способами створення реальних форм.

Формування біодизайну як нового напрямку, що поєднує біоніку і дизайн, має об'єктивну основу. Чинниками розвитку цього напрямку є:

- соціальний запит у розвитку дизайну, його різних аспектів;
- необхідність прискорення і розширення творчих можливостей дизайнерів;
- пізнавальність природи: наявність закономірностей побудови природних форм і відповідних методів їхнього вивчення;
- розвиток досягнення біоніки, зокрема архітектурної біоніки;
- наявність історично сформованої художньо-дизайнерської освіти в Україні;
- міжнародний досвід біодизайну.

Становленню біодизайну в Україні сприяють сучасний активний розвиток в Україні дизайну взагалі, розвиток біонічних досліджень, а також народна і професійна художня творчість, що з глибини століть звертається до відображення, відтворення, моделювання зразків природних форм.

З незапам'ятних часів думка людини шукала відповідь на питання: чи зможе людина досягнути того, чого досягнула жива природа. Чи зможе, наприклад, навчитися літати, як птахи, або плавати у воді, як риби? [Біоніка]

Особливе місце у застосуванні природних принципів в архітектурі, будівництві, техніці, мистецтві посідає геніальний вчений, архітектор, художник Леонардо да Вінчі. Серед багатьох винаходів та його новаторських технічних ідей, основаних на вивченні живої природи, є креслення та схема літальних апаратів, створених за аналогією з будовою пташиного крила. Як художник він вважав, що митець повинен знаходити прекрасні пропорції, закладені саме в природі. Люди давно помітили, що природа не терпить недоцільності.

Завдяки його відкриттям Леонардо да Вінчі вважають основоположником наукового біонічного напрямку.

На розвиток біонічних напрямків у дизайні суттєвий вплив має органічна архітектура. У своїй основі органічна архітектура орієнтована на гармонійний зв'язок середовища, людини та функції будівлі. Головним принципом органічної архітектури є відповідність формоутворення до ергономіки, тектоніки, мінімізації ресурсів, природного оточення.

Природа як об'єкт біонічного моделювання вивчається дизайнерами із кількох позицій: формоутворення, композиції, структури, колористики, технологічності.

На якість становлення дизайнера безпосередньо впливає якість інформаційної та матеріальної бази творчості. На цьому шляху знання природи, законів формоутворення в живій природі, знання характеристик навколишнього середовища, окремих біоформ прискорює творчий пошук дизайнера, робить його твори глибшими за змістом і формою.

Природа, природні форми для дизайнера є невичерпаним полігоном прикладів творчих рішень і стимулом розвитку нових творчих технологій, а саме, природа є зразком:

- гармонійного співіснування різних за своїм характером форм;
- самоорганізації на всіх рівнях;
- формування регіональних особливостей біоформ;
- прототипів конкретних форм;
- композиційних рішень матеріальних форм;
- колористичних рішень;
- уніфікації форм;
- технологічності форм;
- відповідності форми середовищу;
- екологічно довершених систем;
- інформаційної єдності форм середовища [5].

Отже, природа – це універсальний об'єкт моделювання в дизайні форм та їхньої сукупності, методів утворення, їхніх художніх і конструктивних якостей.

Завдання дизайнера – розробка дизайн-продукту на основі врахування різнопланових формоутворювальних чинників, яке може бути розв'язане на основі традиційних творчо-конструкторських методів або шляхом моделювання природних аналогів. Підвищення якості проектних рішень у дизайні можливе при осучасненні стратегії проектної діяльності – актуальною стає її соціально природнича складова.

Біодизайн як метод доцільно розглядати частиною загальної теорії дизайну в поєднанні з інформацією щодо специфіки побудови та способу функціонування природних форм.

В історичному процесі розвитку дизайну, архітектури, мистецтва, об'єктивно наявні гармонійні форми, створені, свідомо чи підсвідомо, за зразком природних. Об'єктом вивчення художньо-композиційних якостей природних форм є закономірності їхньої композиційної побудови, семантичні характеристики, природна колористика.

Вагомим композиційним засобом в природі і дизайні є колір. Колір є одним з основних чинників, який формує сприйняття живою істотою навколишнього світу. Природа є постійним джерелом формування системи кольоросприйняття людиною, на основі якого формувались практичні прийоми та теоретичні узагальнення колористики. В образах природи людина завжди знаходила приклади естетичного та функціонального вияву кольору, гармонійного сполучення кольорів в окремих формах та існування гармонійного колоритного середовища.

Колорит – у мистецтві система сполучення кольорів у творі художника чи дизайнера, що будується на сполученні локальних кольорів і тональних співвідношень. Колорит багатьох природних форм може стати аналогом колориту дизайн-форм.

Функціональне значення кольору в природі та дизайні відображене у таких основних функціях і привабливості, попереджувальності, маскувальності.

І сьогодні широко використовуються елементи пов'язані із флорою та фауною в народному мистецтві. Протягом століття воно виробило чітко виражену специфічну систему образності, яка відображає світогляд і естетичні смаки народу. Різноманітні види орнаменту: рослинний, геометричний, анімалістичний, а також різновиди, утворені поєднанням їх елементів прикрашають одяг, кераміку, писанки, вишиванки, речі різьблені з дерева.

На шумерських табличках, які датуються другим тисячоліттям до н.е., можна прочитати наступні рекомендації: «Шукай розраду в очах своїх. Одному розраду дає колір чистого неба, іншому колір ранкової зорі. Той має бачити плоске той кругле».

Література

1. Гармаш И.И. Тайн бионики.-К.: Рад.школа, 1985.-176с. илл.
2. Декоративно - у житкове мистецтво: Словник. Т.2 / Запаско Я.П., Білик В., Кравченко Я.О.-Львів: Афіша, 2000-4500с.-279 іл.
3. Литиницкий И.Б. Бионика: Пособии для учти лей.- М.: Просвещение, 1976.-336с.:алл.
4. Меркулов О.П. За моделями природи.-К.:Техніка, 1976.-135 с.
5. Михайленко В.Є., Кашенко О.В., Основи біодизайну: Навч. посібник.-К.:Каравела. 2011-224 с.
6. Патури Ф. Растение-гениальные инженері природи.-2.е узд.-М.: Прогресс 1982.-267 с.

Науковий керівник:

викладач-методист Літвінова Тетяна Володимирівна.

**Гульнара Смагулова, Жанерке Нурабаева
(Тараз, Казахстан)**

КАЗАХСКИЕ ТРАДИЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МОДЕЛИРОВАНИИ ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЫ

Истоки казахского народного костюма, как явления материально-бытовой культуры, уходят в глубокую древность. В нем отражены вековые традиции казахов, связанные с их этнической историей, экономическими, социальными, бытовыми и климатическими условиями. Основной смысл и ценность народного костюма определены образом жизни человека, традициями, обрядами, обычаями и заключаются в демократичности, функциональности, логике форм и конструкций, рациональности и целесообразности построения. В нем четко прослеживаются отпечатки быта племен и этносов, населяющих территорию Казахстана, где воплощены важные аспекты как материальной, так и духовной культуры народа, начиная от способов изготовления, выбора тканей, характера покроя различных видов одежды, их художественного оформления вышивкой, аппликацией, инкрустацией, и заканчивая способами ношения. Кроме того, по традиционному костюму можно было определить социальный статус и родовую принадлежность.

В казахском костюме можно найти следы влияния соседних этносов – русских, татар, каракалпаков, алтайцев. Он имеет много общего с национальной одеждой киргизов, узбеков, туркмен. Зачастую встречаются элементы и прямых заимствований.

Как всякий народный костюм, он эволюционно совершенствовался. Развитие его основных форм происходило под влиянием окружающей среды, эстетических идеалов, исторических преобразований.

В казахском костюме, вобравшем в себя все лучшее, что создано искусством и талантом многих поколений воплотились основные достижения художественных промыслов, создававшихся веками, вследствие ведения кочевой, полуседлой и оседлой жизни населения. Для народного костюма характерны оригинальный принцип соподчинения отдельных элементов и компонентов, простота, практичность и целесообразность. Важную роль играют ритмическая организация силуэтных линий, естественное сочетание природных цветов, приводящие костюм к колористической целостности. Богатство форм, композиционное решение костюма, его продуманность, стройность, цельность, декоративное оформление придают глубокое национальное своеобразие.

В настоящее время является актуальным изучение истории возникновения и развития национального костюма, теоретическое и практическое освоение методов, средств композиции при проектировании костюма, моделирование, освоение компонентов и принципов сочетания цвета, фактуры в комплекте и ансамбле, изучение требований и этапов работы над современными моделями-аналогами.

Использование традиций национального костюма в дизайнерской практике стремительно набирает обороты. На сегодняшний день в Казахстане существует несколько крупных Домов моды и множество независимых дизайнеров, имеющих свой стиль и хорошую техническую платформу. Регулярно выпускаются новые коллекции, имеющие явно выраженную этническую направленность. В последние годы, на волне возрастающего интереса к углубленному изучению казахской культуры, наблюдается тенденция к более деликатному обращению с тонким этническим материалом.

Сегодня отечественные дизайнеры одежды заняты поисками уникального стиля, совмещающего характерные особенности традиционной культуры с актуальными чертами современной моды. Это имеет непосредственное отношение к вопросу соответствия базовым концепциям современного мирового дизайна, к способу выражения мировоззренческих установок посредством формирования художественного образа, имеющего традиционные духовно-эстетические основания.

Тенденция к использованию образных характеристик традиционного костюма, свойственная современному казахстанскому дизайну, и актуальна, и перспективна, что подтверждается многочисленными творческими изысканиями отечественных авторов. Работа над художественным образом предусматривает широкое и разноплановое использование творческих приемов ассоциативного характера. Современные дизайнеры оперируют разнообразными элементами структуры казахского национального костюма и применяют различные методы проектирования к этим элементам.

Сегодня костюм, разрабатываемый по народным традициям, должен учитывать, прежде всего, назначение и функции: обрядовый, праздничный, свадебный, сценический, театральный, танцевальный и т.д. Эмоционально-художественный образ народной одежды наталкивает дизайнеров на разработку моделей современного костюма с использованием новых технологий, приемов, новейших материалов, обладающих определенными свойствами, позволяющими создавать новые оригинальные приемы формообразования одежды.

Изучая первоисточник, необходимо прочувствовать и передать все богатство пластики народного костюма, пропорциональность отношений, цветовую палитру, фактурное разнообразие и многообразие ритмов.

Лишь в результате внимательного изучения творческого источника можно создать неповторимое оригинальное образное решение современного аналога, где отсутствует полное копирование или подражание первоисточнику, а лишь передается образ нового стилизованного костюма, основанного на принципах использования народных традиций и мотивов.

В Таразском государственном университете имени М.Х.Дулати особое внимание уделяется патриотическому, гражданскому воспитанию студенческой молодежи, привитию эстетического вкуса и культуры. Одним из факторов целенаправленного культурного воздействия на личность является формирование влияния искусства, моды, различных видов литературных жанров, живописи, прикладного творчества, театра, музыки, понятий о моде, дизайне, стиле.

С этой целью на кафедре «Технология и конструирование изделий легкой промышленности и дизайн» на протяжении многих лет активно функционируют студенческие научные кружки, такие как: «Живопись», «Роспись по ткани», Студенческий Дом моделей «Сымбат».

Основными задачами привлечения студентов к участию в кружках являются: ознакомление с теоретическими основами и методологией дизайна, приобретение основных навыков творческого поиска в решении художественных образцов объектов дизайна, развитие необходимых для профессиональной деятельности дизайнера творческого мышления, воображения с целью преобразования предметной среды в художественный образ и отражение его в композиции.

За время своей деятельности студенты – участники Студенческого Дома моделей «Сымбат» разработали и изготовили ряд коллекций этнографических, исторических, традиционных народных, стилизованных казахских костюмов различного назначения, в том числе, сценических, театральных костюмов, вечерних нарядов, одежды в стиле «прет-а-порте», «ретро-стиле» (коллекции: «Томирис», «Ақ қеруен», «Древний Тараз», «Гулден, Тараз», «Жайна Тараз», «Жаса, Тараз» и др.).

Особое внимание уделяется поиску новых неординарных новаторских решений, ведущих к повышению качества изделия, улучшению внешнего эстетического вида, внедрению новых, более совершенных материалов и технологий, использованию различных современных методов, в том числе, художественного формообразования и отделки, например, росписи по ткани.

В настоящее время активно идут подготовительные работы по выполнению дипломных проектов студентов-выпускников специальностей «Дизайн» и «Технология и конструирование изделий легкой промышленности и дизайн», которые будут представлены в виде двух коллекций казахских нарядных стилизованных костюмов. Каждый костюм в блоке индивидуален, но обладает единой концепцией: объединен тождеством конструктивных линий, общим силуэтом, смысловыми фактурными решениями.

Идея заключается в создании современного национального костюма как средства выражения развития истории народа, его традиций, обычаев, культуры, которые не только передаются из поколения в поколение, представляя красоту и истинную ценность традиционной казахской одежды, но и претерпевают закономерные изменения.

Для изготовления костюмов будут использованы современные ткани с натуральным волокном, а также высоко эластичные текстильные материалы, которые имеют широкую популярность, так как обладают способностью к созданию различных форм и требуемым уровнем эргономических показателей. Следует учитывать, что основными задачами на современном этапе, стоящими перед разработчиками одежды из текстильных полотен легкодеформируемой структуры, являются те, решение которых направлено на обеспечение прогнозируемого уровня качества посадки, качества изготовления изделий, снижение их трудоемкости и материалоемкости.

Кроме того, предлагается использовать ткани с применением новых способов печати и отделки, а также материалы, содержащие, к примеру, вискозные волокна на основе растительных ресурсов, которые уже сейчас находят применение в модифицированном виде, ткани с применением микроволокон, придающих бархатистую натуральную поверхность благодаря эффекту «мокрого» шелка и материалы с содержанием волокон семейства «Мерил» для создания матовой или блестящей шелковистой поверхности.

При разработке моделей коллекций использованы всевозможные дизайнерские решения и средства композиции: конструктивное членение деталей, ритмический повтор в них, смешение однородных ворсовых фактур, нюанс и контраст цветовых сочетаний в художественной отделке и др.

Обращение к традиционному искусству не только обязывает к применению сюжетного содержания орнаментальных композиций, их составных частей и элементов в костюме, с помощью которых выражены ритм и форма объекта, но и раскрывает содержательную сторону в первоисточнике.

Одежда обильно декорирована различными видами техник вязания и ручной вышивки: гладью, тамбурным швом, гугтом, серебряными, золотыми нитями, художественной отделкой природными материалами, натуральными камнями и перьями, жемчужными, перламутровыми бусинами, стеклярусом, бисером, и другой оригинальной фурнитурой, а также меховой отделкой.

Сюжеты орнаментальных композиций составлены из геометрических, растительных, зооморфных узоров, а также космогонических мотивов в виде множества солярных кругов, заполненных другими комбинированными элементами.

Кроме того, предлагаемые костюмы могут стать настоящим гаджетом, в основе которого лежат принципы и методы трансформации форм, создавая множество вариаций в различных стилевых решениях.

Каждое изделие, соответствуя модным тенденциям, подчеркивает индивидуальность, представляет собой художественную ценность и не имеет аналогов. Многообразие художественной отделки, их производные способствуют философскому и творческому подходу при создании композиций для народной одежды.

Таким образом, современные казахские костюмы воспроизводят эмоциональную характеристику, вызывая определенные ассоциации о предметах и явлениях природы, отличаются оригинальным решением, уникальным неповторимым колоритом, своеобразным ритмом, а также только им присущим философским содержанием.

Ежегодно наши студенты принимают участие и являются победителями различных городских, областных, республиканских, международных конференций, конкурсов и показов мод: Так, являлись участниками 1 Всемирного курултая казахов с демонстрацией коллекцией казахских стилизованных костюмов «Древний Тараз» (г.Туркестан), обладателями 1 места с коллекцией «ЖайнаТараз» в номинации «Казахский костюм» IY Республиканской ярмарки-выставки по продаже идей и товаров, разработанных и изготовленных женщинами-предпринимателями «Қанатты-әйел-4», представляя Жамбылскую область (г.Актобе, 2011 г.), конкурса в номинации «Казахский национальный костюм», организованном Управлением культуры и развития языков Жамбылской области (2014г.) и др. Кроме того, модели с показом и демонстрацией коллекций костюмов привлекаются для встречи гостей, проведения и организации различных общественных мероприятий. В 2013 году Студенческий Дом моделей был приглашен для участия с показом коллекции казахских стилизованных костюмов «ЖасаТараз» в республиканском конкурсе «Лучший преподаватель года».

Основная цель участия студентов над разработкой и изготовлением коллекций заключается в том, чтобы показать творческий потенциал будущих специалистов, приобретенные ими навыки конструирования и технологии изготовления изделий, овладения различными видами декоративно-прикладного искусства, ориентирования в вопросах моды, стиля, что должно заинтересовать не только работодателей, но и представителей торговых домов и производств, занимающихся изготовлением национальной одежды.

Література:

1. С. Асанова, А. Птицына // История казахского народного костюма и прикладного искусства. Алматы, Тауар, 2000.
2. Г.С. Горина // Народные традиции в моделировании одежды. М.: Легкая индустрия, 1974.
3. У. Джанибеков // Казахский костюм. Алматы, Онер, 2005.
4. www.tekstile.ru
5. Designstudia.ru

Научный руководитель:

магистр искусства Смагулова Гульнар Спанбайкызы.

Ш.А. Юсупова
(Гулстан, Узбекистан)

ЎҚУВЧИЛАРГА ТАСВИРИЙ САНЪАТ МАШҒУЛОТЛАРИДА МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ИЖОД ҚИЛГАН РАССОМЛАР БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Мустақиликнинг дастлабки кунларидан бошлаб Республикамизда халқ таълимини тубдан ислоҳ қилиш, уни жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари даражасига олиб чиқиш масаласи кун тартибига қўйилди. Шу мақсадда 1992 июлда “Таълим туғрисида” ги қонун эълон қилинди. Бу ҳужжатда кўрсатилган режа ва тадбирларни амалиётга жорий этиш давлат сиёсатининг усвор йўналиши деб қаралди.

Шу мақсадда умумий ўрта таълим мактабларидаги барча ўқув фанлари қатори “Умумтаълим мактабларида тасвирий санъат таълими концепсияси” тайёрланди ва у Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги коллегиясининг 5 май 1993 йилги 5-5 сонли қарори билан тасдиқланди. Мазкур концепсияда қайд қилинганидек, уни тайёрлашда қўйидаги омиллар ҳисобга олинган эди:

- Мустақил Ўзбекистон шароитидаги ўзбек боласини шакллантиришга бўлган замонавий талаблар;
- Таълим-тарбияни миллий маданият ва санъат асосида амалга оширишни кучайтириш;
- таълим-тарбияни амалга оширишда Ўзбекистон Шарқ мамлакати эканлигини ҳисобга олиш ва шу асосда бадиий таълим мазмунига тегишли ўзгартиришлар киритиш;
- мактабдаги бадиий таълимни амалга оширишда болалар фикрлашга, ишга ижодий муносабатда бўлишликни кучайтириш, уларни юксак дид ва маданиятли қилиб шакллантиришга қаратиш;
- мактабда тасвирий санъатдан билим ва малакаларини болалар томонидан қизиқиш билан ва пухта эгаллашларига қаратиш, шу асосда табақалаштирилган бадиий таълимни жорий этиш;
- Ўзбекистон мактабларида тасвирий санъат таълими мазмуни дунё стандартлари даражасига олиб чиқиш.

Бу ғоялар сўзсиз баркамол комил инсонни шакллантиришга замин яратилиши қайд қилинган бўлиб, унда тасвирий санъатни ўқитишнинг яқин ва узоқ йилларда ривожлантиришга мулжалланган йўналишлари баён этилади.

Концепсиядан тегишли хулосалар чиқарган ҳолда тасвирий санъат таълимида таълим стандарти ва вариатив дастурларни ишлаб чиқиш ишлари бошлаб юборилди. Натижада 1-4 синфлар учун 270 соатга мўлжалланган “Тасвирий санъат ва бадиий меҳнат”, 1-7 синфлар учун 245 соатга мўлжалланган “Тасвирий санъат” дастурлари тайёрланди. Шунингдек, 1-8 синфлар учун мўлжалланган 560 соатли “Тасвирий санъат” дастури ҳам ишлаб чиқилди. Бу дастурлар кўп нусхада нашр этилиб, амалиётга жорий этилди.

Янги дастур миллий мустақиллик мафкураси асосида тайёрланган бўлиб, у тасвирий санъат ўқув предметининг мақсад ва вазибалари, таълим мазмуни, моддий-техникавий асосларида ўз ифодасини топди. Тасвирий санъат дарсликларини яратиш билан бир қаторда ўқитувчилар учун ўқув-методик адабиётлар ҳам тайёрланди. Натижада Р.Ҳасанов ва Х.Эгамовларнинг ўқитувчилар учун “Тасвирий санъат ва бадиий меҳнат дарслари” (Тошкент: Ўқитувчи, 1997), Р.Хасановнинг 5-синф ўқитувчилари учун “Тасвирий санъат дарслари” (-Тошкент: Ўқитувчи, 1997.) номли қўлланмалари чоп этилди.

Айни пайтда тасвирий санъат асарлари кишиларнинг хис туйғуларига кучли таъсир кўрсатиш имкониятига ҳам эгадир. Кишилар тасвирий санъат асарларини томоша қилиш орқали, уларда ифодаланган гўзалликни куриш орқали ўз хаётларига ана шундай гўзалликни киритишга ҳаракат қиладилар, асарлардаги қахрамонларни кўриб эса уларга ўхшашга интиладилар. Санъат асарларида ифодаланган салбий воқеалар, хунук хатти-ҳаракатларни кўриб, улардан муайян хулосалар чиқарадилар, бундай ҳодисалардан йироқ бўлишга интиладилар. Таълимнинг ўқувчиларга тасвирий санъат асосларини ўргатишда унинг мазмунини такомиллаштириш тасвирий санъат ўқитувчилари зиммасига тушади. Бунда жуда кўп нарса касб-ҳунар таълим тури учун бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлайдиган олий ўқув юртларидаги ўқув жараёни ва унинг мазмунига боғлиқдир. Олиб борилган кузатиш натижалари шуни кўрсатдики, ҳозирда ўрта махсус касб-ҳунар таълими ўқувчиларига тасвирий санъатдан машхулотлар ўтишда мустақиллик йилларида тасвирий санъатнинг ривожланиш босқичлари ҳақида маълумот бериш муҳим ўрин тутди ва мазкур таълим муассасаларида сабоқ бераётган ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлиги, замон талаблари даражасидан ортда қолмаслигини тақозо этади.

Мустақиллигимизшарофатибиланўзбекхалқиўзлигинитанийбошлади. Унинг бой тарихи, маданиятиўрганилабошланди.

БугунгикундаЎзбекистонжаҳоннингқадимиймаданиймарказлариданбирибўлганиисботланмоқда.

Айниқса, тарихиймавзудагисанъатасарларини томоша қилганда, ушадаврадагиабиятманзаралари, нарисавабуюмлар, меҳнатважангқуроллари, кишилархаёти, уларнингкийимлари, урф-одатларибилантанишадилар, қурилишлар, биноларҳақидатасаввургаэгабўладилар.

Рассомлар ўз асарларида хаётни қандай кўрсатса шандай эмас, балки ундаги алоҳида эътиборга молик, характерли қурилишни танлаб оладилар, эътиборсиз, иккинчи даражали кўрилишларни тушириб қолдирадилар, энг муҳимларини эса бўрттириб кўрсатдилар. Танлаш ва бўрттириш орқали рассомлар нарса ва ҳодисаларнинг кишилар тафаккури ва ҳиссиётларига самарали таъсир кўрсатишига эришадилар. Рассом борлиқни шунчаки биладиган кишигина эмас, балки у аввато, бой тасаввур ва тафаккур қилиш қобилиятига эга бўлган ижодкордир. У ўз ижодида борлиқни шунчаки акс эттирибгина қолмай, балки унга асослаган ҳолда нималарнидир ўзи уйлаб топади, тасаввур этади ва туқийди. Демак, санъат асарлари ўз мазмунида борлиқни акс эттирибгина қолмасдан, айна пайтда улар рассомнинг ғояларини ифодалайди, томошабин онгни бойитади. Шу билан бирга бундай асарлар кишилар руҳиятига таъсир кўрсатиб, улар маънавий оламини, билим ва тажрибасини кенгайтиради.Ўзбекистон тасвирий дастгоҳ санъати жуда қисқа вақтда ривожланиб, катта ютуқларга эришди. Ўзбекистон санъати зафарли йўлни босиб ўтди. Республикамиз рассомлари кўпгина кўргазмаларда фаол иштирок этиб, санъатимиз таъсирчанлигининг ортиб бораётганини намойиш этдилар. Бизнинг рассомларимиз кўпгина жанрларда ижод қилиб келмоқдалар, манзара, натюрморт, портрет ва бошқа. Натюрмортда бозорларимизнинг тўлиб тошган ноз-неъматларини, манзара жанрида эса, ўлкамизнинг гўзаллигини ва бепоёнлигини, оддий табиат кўрилишидаги гўзалликни тўлақонли ифодалашга ҳаракат қилмоқлар. Шу билан бирга қадимдан қолган бутун дунёга таниқли ажиб меъморчиликнинг нодир ёдгорликларини ўз асарларида кўрсатдилар.

Портрет жанрида эса Ватанимизнинг илғор кишиларини, меҳнаткаш халқни, шоир, рассом, музикачиларни тасвирладилар. Бизнинг Ўзбекистон Ватанимиз ажойиб истеъдодли рассом ва ҳайкалтарошларни етказиб берди. Булар ичида Искандар Икромов, Чингиз Аҳмаров, Малик Набиев, Маннон Саидов, Дамир Рўзиев, Илҳом Жабборов, Жавлон Умарбеков, Баҳодир Жалолов, Алишер Мирзаев, Акмал Икромжонов, Неъмат Ҳакимов, Осимхон Восихонов, Темур Саъдуллаев, Ғофур Абдурахмоновлар алоҳида мавқега эга. Акмал Нур ижоди Ўзбекистон тасвирий санъатида ўзининг ёрқин ўрнини эгаллаган.Ўзбекистон халқ рассоми Алишер Мирзаев рангасвир устаси халқимиз анъаналарига, бой ва сермазмун ўтмиш тасвирий санъат меросига ҳурмат билан қарайди. Рассом ўз халқига хос психологик кечинмаларни чуқур таҳлил қила олади. Рассом она-табиат бағрида ўзбекана анъаналарни, тўйларни, беғубор ўзбек болаларини, лобар қизларни, муштипар оналар каби образларни акс эттира олишга муваффақ бўлди. Жумладан, “Тошкент - тинчлик ва дўстлик шаҳри” триптихи, “Бола хонада”, “Интизорлик”, “Ёш оила ҳақида қўшиқ” каби ўнлаб асарлар мойбўёқда яратилган. Умунан рассом табиат ва жамиятда бўлаётган ўзгаришларни эътиборсиз қолдирмайди. Рассом рангасвирларга шундай жон бағишлайдики, ундаги гўзаллик сирлари одамларни эзгуликка етаклайди. Рассом асарлари бугунги кунда халқимиз ҳурматини қозониш билан бирга, кўпгина хорижий давлатларда ҳаммаълум ва машҳурдир. Баҳодир Жалолов ҳам Ўзбекистон халқ рассоми бўлиб, замонавий рангасвир санъати ривожига катта ҳисса қўшиб келаётган истеъдодли рассомлардан биридир. Б.Жалолов тасвирий санъат борасидаги таҳсилни давом эттириб, кейинчалик Ч.Аҳмаров, Р.Чориев, Е.П.Мелников, Б.Д.Королёвлардан тасвирий санъат сирларини ўрганди. Шу сабабли ҳам у яратган портретларда юксак маҳорат аниқ кўзга ташланиб туради.Унинг ижодидаги туйғулар уйғунлиги томошабинни ўзига маҳлиё этиб қўяди. У портрет санъатида кўп ютуқларга эришди. Унинг тўлақонли асарларида ўзбек халқининг севимли фарзандлари сиймоси ўз ифодасини топган. У бир катта серия портретларни яратади, булар ичида академиклар, рассом ва бошқа таниқли одамлар образлари бор. Б.Жалолов ижодида олам сирлари ўзгача талқин этилади. Бунга, “Гул ва Райҳон афсонаси”, “Нидо”, “Бахт қуши”, “Абадий ва навқирон Ҳиндистон”, “XXI аср Мадоннаси” каби кўплаб асарларини мисол қилиб келтириш мумкин. Мустақил Ўзбекистон тарихига бағишланган Ўзбекистон халқлари тарихий музейи деворига ишланган монументал кўрилишдаги сурат жиддий ва мазмунли тарихий далиллар орқали салобатли тасвирланиши билан ҳар қандай томошабин эътиборини ўзига жалб қила олади. Полотнони кузатган томошабин бой тарих саҳифаларига эга бўлган ўзбек халқининг буюк ва қудратли эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилади. Б.Жалолов ижоди шу жиҳати билан қадрлидир

Ҳайкалтарошлик санъатининг ўлкамиз худудидаги замонавий жиҳатларини ижодкор Дамир Рўзиев фаол яратганда яққол қуриш мумкин. Дастлаб рангасвир ва графика санъати билан шуғулланган Д.Рўзиев ҳайкатарошлик оламга асоан 60 йилларда кириб келди. Санъаткор ижодида шакл ва ҳажмларнинг ўзига ҳослигини ҳаракатларни табиийлик билан тасвирланиши, у танлаган мавзуларнинг ранг-баранг ва кенг қамровлигидан ҳам яққол сезиш мумкин. Унинг бир қанча ҳайкалларида халқимизнинг маданий ҳаёти ва зиёлилар қиёфасини акс эттирган асарларига дуч келамиз. Шу билан бирга у портрет жанрида ҳам ижод қилади. Санъатшунос олим Р.Тоқташ образи, рассом В.Савицкий ва Саида портретларида замондошларимиз образлари тўлақонли ўз ифодасини топган. Д.Рўзиев ҳайкалтарошлик санъатида катта бир мактабни ўтаб келаётир. Унинг изланишлари ранг-баранг услубларга бой. Буни биз санъаткор ижодида рангли ҳайкалтарошлик санъатининг юзага келганлиги орқали гувоҳи бўлишимиз мумкин. Рўзиев ҳайкалларидаги шакл ва ҳажмларга бўёқ бериш билан уларнинг сеҳрли оламини янада мўъжизали қила олади. Санъаткор бу билан қониқмасдан ҳайкалда акс эттирилаётган воқеани рангин сирларини матоларда янада тўлдиради. Яна бир муҳим томони Д.Рўзиевнинг изланишлари келажак муаммоларини талқин қилишга қаратилган. Санъаткор кўтаринки руҳ билан музика, рангасвир

асарларини ўрганиб, ўз ҳайкалларида мужассамлашга интилади. Ҳайкалтарошнинг ажойиб фазилатларидан яна бири унинг асарларида ҳиссий мазмундорлик бойиб бораётганлигидадир. Ана шундай мазмундорлик орқали у инсон маънавиятини тобора тўлароқ камраб ифодалашга ҳаракат қилади. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихи - жаҳон тасвирий санъати тарихининг ажралмас қисмидир. Ўзбекистон санъати бой меросга эга. Ҳозирги замонда эса бизнинг рассомларимиз ва ҳайкалтарошлар бутун дунёга таниқли бўлиб қолган. Декоратив-амалий санъатимиз эса қадим замонлардан одамларни завқлантириб келган. Усталаримиз ижоди нафақатгина мустақил Ўзбекистонда, балки бошқа мамлакатларда ҳам ўз обрў-эътиборига эга.

Серафима Школьнік, Тетяна Бешапошникова
(Харків, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Постановка проблеми. Предмет «Музичне мистецтво» у системі загальної освіти школярів є одним із найважливіших. Сформувати художній смак, спрямувати молодь на активну життєву позицію є завданням усієї системи естетичного виховання. Вирішення цієї актуальної задачі може бути здійснено тільки при наявності висококваліфікованих учителів, які володіють системою знань, умінь і навичок на рівні сучасних вимог. Молодий вчитель має знати специфіку професії, яка передбачає поєднання педагогічних знань з професійними, тобто демонструвати наявність освітніх компетенцій, а саме: загальнокультурної, предметної, особистісного самовдосконалення, комунікативної, творчо-діяльній, інформаційної та навчально-пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, духовно-виховної. Базою для розкриття загальнотеоретичних основ професії вчителя музичного мистецтва слугували досягнення видатних діячів педагогічної науки: О.О. Апраксіної, Б.В. Асаф'єва, В.Д. Остроменського, Н.Л. Гродзенської, В.М. Шацької, Д.Б. Кабалевського.

Метою статті є освітлення основних складових діяльності вчителя музичного мистецтва, які спрямовані на вирішення ним наступних задач: розкрити творчий характер діяльності фахівця, визначити здібності, які зумовлюють його придатність до музично-педагогічної діяльності; визначити знання, вміння та навички, якими має володіти вчитель музичного мистецтва; розглянути деякі специфічні види діяльності педагога-музиканта. У статті окреслені наступні шляхи удосконалення професійно-педагогічної кваліфікації вчителя музичного мистецтва: системність у надбанні необхідних фахових навичок; використання можливостей проблемного навчання; самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи національні музично-педагогічні традиції та сучасні тенденції розвитку музичної культури в Україні, програмними вимогами передбачено реалізацію домінантної змістової лінії «Музичне мистецтво» державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, яка ґрунтується на засадах особистісно- зорієнтованого та компетентнісного підходів і включення до неї таких основних змістових блоків: художньо-естетичне сприймання музики українських та зарубіжних композиторів; набуття вокально-хорових навичок; елементи гри на музичних інструментах; застосування музики як засобу комунікації та творчого самовираження особистості; практичне засвоєння основних музичних понять; виховання вміння осмисленого, уважного слухання музики. Основними напрямками роботи вчителя музичного мистецтва є надання учням початкової музичної освіти, розвиток музичних здібностей, формування естетичних смаків, надання стимулу для самоосвіти.

Вирішення завдань музичного виховання можливо при певних умовах. По-перше, цікавих, захоплюючих уроків; по-друге, створення атмосфери емоційного сприйняття програмних музичних творів. Робота вчителя музичного мистецтва характеризується багатоплановістю його діяльності, він має володіти методами шкільної музичної педагогіки, а саме методом порівняння, словесним, наочно-слуховим, наочно-зоровим, методом роздумів під музику. Вміти цікаво та яскраво розповідати дітям про музику, охоплюючи такі ключові естетичні категорії, як види, жанри й стилі; бути обізнаним і вміти емоційно подати навчальний матеріал про сучасні музичні явища (джаз, рок, поп, шансон, авторська пісня); вміти професійно виконувати пісенний програмний репертуар та акомпанувати собі на музичному або електронному інструменті; виконувати програмні твори зі сприйняття музики та розвивати в учнів уміння їх сприймати; дати теоретичні знання про музичні стилі, форми, жанри; вміти використовувати медіа ресурси; вести різні види позакласної роботи; виховувати в учнів емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва; формувати здатність до різних видів активної музично-творчої діяльності. Одними з головних рис сучасного педагога-музиканта має бути його любов до дітей та наявність належного інтелектуального рівня.

Учитель музичного мистецтва повинен вміти проводити традиційні та нетрадиційні за формою уроки: комбінований, урок введення в тему, урок поглиблення теми, урок узагальнення теми, синтетичний урок (бінарний, інтегрований), урок-екскурсія, урок-вистава, урок-гра, урок-концерт, урок-дискусія, урок-диспут, урок-вікторина, урок-монографія. Важливим при проведенні нетрадиційних форм уроків музичного мистецтва є натхнення, фантазія, творча уява, урахування природи музичного мистецтва, музичного досвіду учнів. Важливою вимогою для вчителя музичного мистецтва є вміння керувати різноманітними ситуаціями, що виникають на уроці, застосовуючи для цього теоретичні узагальнення та методичні прийоми роботи.

У чому ж є специфіка професійно-педагогічної спрямованості щодо формування особистості вчителя музичного мистецтва? Перш за все в синтезі педагогіки та музичного мистецтва. Система індивідуальної спеціальної підготовки вчителя музичного мистецтва, яка передбачає вивчення таких дисциплін, як «Спеціальний музичний інструмент», «Додатковий музичний інструмент», «Диригування», «Акомпанемент», «Вокал», дисциплін музично-теоретичного циклу, виникла під впливом аналогічних курсів навчання у консерваторії. Але, якщо метою навчання на музичних факультетах сучасної академії мистецтв є підготовка студентів до діяльності не тільки викладача, але й виконавця, то метою музично-педагогічних факультетів ВНЗ є підготовка, перш за все, вчителя музичного мистецтва у дошкільному та загальноосвітньому навчальних закладах. Тому для вчителя володіння інструментом, диригентською технікою, класичним репертуаром є лише однією із умов успіху його майбутньої фахової діяльності. Професійний багаж творів програмного репертуару разом із виконавською культурою та педагогічною майстерністю має відповідати завданням його різнобічної діяльності у школі як на уроці, так і при проведенні позакласних заходів.

Спеціальна підготовка повинна спрямувати майбутніх учителів музичного мистецтва до особистісного розвитку, здатності до індивідуального своєрідного творчого самовираження, адже професійного успіху досягають не тільки висококваліфіковані фахівці, але й яскраві професіонали-особистості, які здатні до індивідуально-неповторного осмислення і вирішення професійно-педагогічних проблем. Особливістю професійної діяльності є наявність у педагога художньо-творчого начала, яке виявляється в умінні креативно проводити уроки, позакласні заходи, зацікавлювати дітей музичною діяльністю, впроваджувати інноваційні методи та прийоми навчання. Творча природа музичного мистецтва має багато можливостей для творчості вчителя-музиканта. Вона проявляється не тільки у створенні, але й у інтерпретації музичних творів на основі заглиблення у композиторський задум, ідею, художній образ. Вирішальну роль у цьому процесі відіграють музично-слухові уявлення, інтелект музиканта, його досвід, володіння засобами художньої виразності. У ході вирішення завдань навчання педагог використовує різні методи, але особливе значення набувають методи стимулювання мотивації навчально-пізнавальної діяльності школярів.

Особливо важливим в емоційному напрямку професійної майстерності вчителя музичного мистецтва є вміння знайти правильний тон уроку. Поняття «знайти правильний тон» виконання музичного твору, проведення бесіди, здавна має місце в мистецтві. Це поняття пов'язується з емоційним центром творчого процесу. Знайти правильний тон для кожного уроку – є одним із найскладніших завдань підготовки вчителя в наш час.

Творча діяльність учителя музичного мистецтва особливо яскраво проявляється у виконавстві. Проведення уроку неможливо уявити без широкого використання різних форм виконавства: співу, диригування, гри на музичному інструменті, акомпанування. Велику роль у процесі вирішення виконавських завдань мають орієнтовно-дослідницькі дії, які підказують саме таку інтерпретацію у відповідності до можливостей та досвіду виконавства. Вчитель має знати, що при цьому виникає три типи розумових дій: орієнтовні, виконавські та контрольні, що дає можливість проаналізувати поетапність формування дій у роботі над музичним твором. Орієнтовні дії виникають у процесі ознайомлення з музичним твором, його первинного сприйняття та роботи над нотним текстом. Виконавські дії – це робота над музичним твором (шляхом повторень, на основі музичних уявлень виконавець добирає необхідні дії, які найбільш точно вирішують звукові та технічні завдання, які поєднані з індивідуальним втіленням художньої думки); слуховий самоконтроль підсумовує результати, отримані після виконання перших двох дій. Виконання музичного твору – процес складний: тут переплітаються свідоме та інтуїтивне, оригінальне та займане, уява й мислення, емоційна захопленість та праця.

Основою музичного виховання є активне сприйняття музики. Цьому підпорядкована тематична побудова програми «Музичне мистецтво». Проблемі музичного сприйняття присвячено багато досліджень психологів, мистецтвознавців та педагогів. Л. С. Виготський, наприклад, вважав, що для сприйняття мистецтва недостатньо пережити лише ті почуття, які володіли автором твору, розібратися у структурі, треба додати і своє творче ставлення до музичного твору. Глибина музичного сприйняття залежить від художнього досвіду, уяви та від типологічних якостей особистості. Музичне сприйняття пов'язано із складним процесом мислення, внаслідок якого у свідомості народжується музичний образ. Він формується на основі уявлень про єдність мелодійних інтонацій, ритмічної структури, динамічного розвитку, тембрової характеристики тощо. Передумовна базується на виникненні зацікавленості до твору, основна – це слухання, розуміння й переживання музики, її інтерпретація та оцінка. Завершується цей процес створенням та осмисленням образів твору.

Професія вчителя музичного мистецтва потребує поєднання педагогічних та музичних здібностей, які, розвиваючись у процесі діяльності, впливають на саму діяльність, підвищуючи її якість. Для розвитку здібностей велике значення мають анатомо-фізіологічні якості організму: будова його нервової системи й функціональна мозкова діяльність; вроджені якості типологічної особливості людини, а саме: стійкість, рівновага та рухливість нервових процесів. Відзначаються наступні компоненти педагогічних здібностей: конструктивні, організаторські, комунікативні, а також педагогічні уявлення, спостережливність, вимогливість, педагогічний такт, розподіл уваги. Особливо важливими є конструктивні вміння такі, як вміння аналізувати, узагальнювати та систематизувати навчальний матеріал. Якщо у педагога гармонійно поєднуються кілька здібностей при ведучій ролі педагогічних, можна казати про його талант.

Результативність педагогічної діяльності вчителя музичного мистецтва може бути забезпечена при достатньому рівні музично-педагогічних здібностей, а також артистизмі, комунікативності, креативності, що

допомагає здійсненню більш оригінального та творчого підходу до роботи. Якщо основні якості особистості вчителя формуються у процесі його психолого-педагогічної підготовки, то конкретні професійні знання – шляхом вивчення дисциплін спеціальної спрямованості, а також засвоєння різних видів практичної діяльності. Професіоналізм педагога визначається в умінні: грамотно обирати педагогічний матеріал згідно орієнтовному програмному репертуару; володіти виразним мовленням, як засобом впливу на розумову та емоційну сферу учнів; чітко розподіляти час між окремими частинами уроку, швидко перебудовуватися відповідно до ситуації на уроці; контролювати свої дії, а саме: діяти послідовно та осмислено; знаходити правильну манеру спілкування з учнями, враховуючи їхній вік та ступінь підготовленості до сприйняття знань. На кожному з етапів навчання вирішуються послідовно або одночасно наступні завдання: пробудження в учнів зацікавленості музичним мистецтвом; систематичний розвиток сприйняття музики шляхом організації емоційно-пізнавальної діяльності; передача ключових знань про музику; залучення до музично-виконавської діяльності. У діяльності вчителя музичного мистецтва можна виділити кілька напрямів: організаційний, пізнавальний, емоційний, дослідний. Організаційний напрям пов'язаний із цілеспрямованими діями вчителя з планування й організації навчально-виховного процесу. Це добір навчального матеріалу, організація різних форм роботи, планування власних дій та дій учнів. Пізнавальний напрям пов'язаний з діями вчителя щодо розвитку розумової діяльності школярів та підвищенням власного інтелектуального рівня. Емоційний напрям пов'язаний із здібностями вчителя реагувати на усе прекрасне у житті, з бажанням формувати високі почуття у дітей, захопленість музичним мистецтвом. Дослідницький напрям пов'язаний з діями вчителя щодо удосконалення навчального процесу й підвищення рівня своєї педагогічної майстерності. Це пов'язано з аналізом власної музично-педагогічної діяльності й узагальненням досвіду вчителів-новаторів, застосуванням ефективних методик, потребою здійснювати на практиці педагогічний експеримент.

Висновки. Таким чином, сучасний вчитель має орієнтуватися у методичних проблемах, діяти правильних висновків щодо застосування кращих музично-педагогічних досягнень у своїй практичній роботі. Він мусить відчувати педагогічний пульс сьогодення і спрямовувати свою професійну діяльність у русло постійного творчого пошуку. Отже, головне завдання вчителя – створити захоплюючу емоційно-піднесену атмосферу, щоб кожний урок став справжнім уроком мистецтва, надихав учнів на творчість в особистісній та соціокультурній діяльності.

Література:

1. Асаф'єв Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Б.В. Асаф'єв. — Л.: Музыка, 1973. — 144 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. — М.: Искусство, 1986. — 583 с.
3. Програма «Музичне мистецтво» / авт. Хлебнікова Л., Дорогань Л.О., Івахно І.М., Кондратова Л.Г., Корнілова О.В., Лобова О.В., Міщенко Н.І. / веб-сайт МОНУ www.mon.gov.ua
4. Програма «Мистецтво» / авт. Масол Л.М., Гайдамака О.В., Очеретяна Н.В., Дмитренко О.М. / веб-сайт МОНУ www.mon.gov.ua
5. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в основній школі / О.Я. Ростовський. — Тернопіль. Навчальна книга - Богдан, 2001. — 272 с.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Алеся Алексеєва
(Витебск, Беларусь)

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Метод моделирования в научных исследованиях в области гуманитарных наук является универсальным, что, как отмечает А.В. Коклевский, выражается в целесообразности и эффективности его применения на всех стадиях осуществления деятельности: определения цели, постановки задач, изучения объекта, определения средств и образа действий, процесса реализации поставленной цели и оценки полученного результата.

В зависимости от характера задач исследования выделяют два типа педагогического моделирования: фрагментарно-предметное и знаковое моделирование. Такой подход к разделению соотносится с позицией Н.Г. Салминой о предметном и знаковом моделировании любых явлений и процессов [1, с. 53]. В нашем случае, опираясь на особенность педагогических предметов моделирования, которая заключается в том, что они являются реальными фрагментами педагогической деятельности, воспроизводящими определённые функции и свойства исходного (моделируемого) явления, мы выбрали *фрагментарно-предметный тип модели*, которая, в свою очередь, работает на модель-цель, т. е. идеал, к которому стремится педагогическая практика. Такая, операционально заданная (смоделированная) цель, нуждается в системе управляющего воздействия и корректировке промежуточных результатов. Для этого строят модели-срезы педагогической действительности, которые дают возможность определить динамику траектории образовательного процесса и помогают выработке корректирующих решений [2, с. 15-16]. Следовательно, можно говорить о таком качестве педагогической модели, как динамичность, т.к. её состав входят как модель структуры явления, так и модель функционирования, т. е. динамическая часть протекающих процессов.

С учётом вышеизложенных положений разработана *модель формирования учебно-познавательной компетенции младших школьников средствами информационно-коммуникационных технологий*, которая включает в себя следующие блоки: *концептуальный, целевой, содержательно-методический, исполнительно-коррекционный и результативный*.

В основу *концептуального блока* легли следующие методологические основания: системный, деятельностный, акмеологический и компетентностный подходы, теория поэтапного формирования действия, концепция учебной деятельности, её активизации и мотивации. Данный блок является теоретико-методологической базой формирования учебно-познавательной компетентности и определяет содержание остальных блоков разработанной модели.

Структура учебно-познавательной компетенции младших школьников, с учётом особенностей учебного предмета «Английский язык», может быть представлена в виде следующих взаимосвязанных между собой компонентов: *общеучебные умения (учебно-деятельностные, учебно-организационные, учебно-интеллектуальные, учебно-информационные и учебно-коммуникативные), надпредметные умения, специальные умения, знания (фактические знания материала учебного предмета; фоновые, универсальные знания, полученные в процессе обучения в целом, из личного опыта), компенсаторные умения во всех видах речевой деятельности, социокультурные знания и умения, мотивация к учебно-познавательной деятельности и личностные особенности (свойства) учащегося (потенциальные возможности, обобщённость мышления, темпы продвижения в обучении, интеллектуальное развитие, свойства внимания)*.

Целевой блок модели представлен через целеполагание и ставит целью: формирование структурных компонентов учебно-познавательной компетенции младших школьников средствами информационно-коммуникационных технологий, достижение которой реализуется посредством следующих задач: приобретение учащимися фактических знаний материала учебного предмета «Английский язык», социокультурных знаний и умений; формирование общеучебных, специальных и компенсаторных умений во всех видах речевой деятельности; развитие устойчивой внутренней положительной мотивации к учебно-познавательной деятельности на иностранном языке; стимулирование собственных познавательных приоритетов учащихся для развития интереса к учебному предмету; изучение личностных особенностей для организации наиболее эффективной системы обучения.

Содержательно-методический блок модели определяет предметное наполнение и методику формирования структурных компонентов учебно-познавательной компетенции. Опираясь на положения компетентностно-ориентированного обучения нами обозначены основополагающие дидактические принципы, определяющие требования к организации процесса обучения младших школьников английскому языку средствами информационно-коммуникационных технологий в аспекте формирования учебно-познавательной компетенции. Выделены следующие *принципы, предъявляемые к ППС*: методическая целесообразность, пронизывающее обучение, научность и доступность, адаптивность, систематичность и последовательность обучения, обеспечение компьютерной визуализации учебной информации, сознательность обучения, самостоятельность и активизация деятельности учащегося,

прочность усвоения результатов обучения, обеспечение интерактивного диалога, развитие интеллектуального потенциала учащегося, наличие суггестивной связи, обеспечение здоровьесберегающего режима работы [3].

Также нами представлены следующие *дидактические принципы, определяющие конкретное содержание учебно-познавательной компетенции*: отбор практико-ориентированного содержания учебного материала, применение предметных знаний и умений, жизненно-ситуационный подход, востребованность универсального знания, материализация действия, формирование личностного знания, поддержка учебной мотивации и формирование жизненных ценностей учащегося, актуализация метапредметных основ содержания образования и усиление методологической составляющей [4].

Проведённый в рамках диссертационного исследования педагогический эксперимент включали *сходный диагностический, основной формирующий и завершающий диагностический этапы*.

Исходный диагностический этап предназначен для:

- анализа состояния учебно-воспитательного процесса обучения английскому языку в начальной школе в аспекте формирования учебно-познавательной компетенции;
- фиксации исходного состояния уровня сформированности структурных компонентов учебно-познавательной компетенции;
- создания научно-методического компонента (разработка тестовых заданий, дидактических материалов, отбор педагогических программных средств);
- прогнозирования ожидаемых положительных результатов, а также возможных негативных последствий;
- выбора инструментария проведения педагогического эксперимента и обработки полученных данных;
- обеспечения всех необходимых условий для внедрения средств информационно-коммуникационных технологий в процесс обучения учащихся начальной школы английскому языку (выбор экспериментальной базы для проведения педагогического эксперимента; кадровое и техническое обеспечение).

Методическую базу *основного формирующего этапа* составляют технологии: информационно-коммуникационная, развивающего обучения и развития критического мышления; основными *методами обучения* выступают: деятельностно-личностно-коммуникативный, программированного обучения, эвристический, объяснительно-иллюстративный, репродуктивный, коррекции знаний учащихся, стимулирования и повышения мотивации обучения.

Как показало проведённое нами исследование, эффективное формирование структурных компонентов учебно-познавательной компетенции младших школьников основывается на органичной, целесообразной и методически обоснованной интеграции педагогических и информационно-коммуникационных технологий в обучение младших школьников английскому языку посредством разработки и внедрения в образовательный процесс тестовых заданий эвристической направленности, созданные с помощью программы-оболочки HotPotatoes, а также следующих педагогических программных средств: MagicBox 3, PrimaryGrammar 1, GrammarTime 1-3 [5].

На *завершающем диагностическом этапе* выявляется уровень сформированности структурных компонентов учебно-познавательной компетенции в соответствии с заявленными критериями и проводится соотнесение полученных в ходе реализации модели обучения результатов с поставленной целью.

Следующим блоком модели выступает *исполнительно-коррекционный*, который включает в себя анализ, отслеживание динамики, тенденций, характера развития внедряемой модели обучения, её промежуточных результатов, корректировку и отслеживание побочных (положительных и отрицательных) эффектов.

Результативный блок разрабатываемой модели предусматривает проведение сопоставительного анализа результатов педагогического эксперимента, которые должны соотноситься с целью и задачами формирования учебно-познавательной компетентности средствами информационно-коммуникационных технологий. Это результат определяется уровневой сформированностью структурных компонентов учебно-познавательной компетенции (фактические знания материала учебного предмета социокультурные знания и умения; обще учебные, специальные и компенсаторных умения во всех видах речевой деятельности; устойчивая внутренняя положительная мотивация к учебно-познавательной деятельности на иностранном языке, личностные особенности учащегося).

Представленные блоки модели находятся в тесной взаимосвязи и предполагают их комплексную реализацию. Обоснование и экспериментальная реализация данной модели позволяют сформулировать ряд организационных, психолого-педагогических условий и условий ресурсного обеспечения её внедрения в практику преподавания английского языка в начальной школе.

Организационные:

- психолого-педагогическое сопровождение педагогов и учащихся, индивидуальная работа с педагогами, методические консультации.

Психолого-педагогические:

- содержание обучения младших школьников английскому языку будет включать такой компонент как учебно-познавательная компетенция, и её учет будет рассматриваться как опосредующий фактор разработки типологии заданий по различным аспектам речевой деятельности;

- інформаційно-комунікаційні технології органічно і методично обґрунтовано поєднують з традиційними методиками навчання і виховання;
- застосовувані в навчанні комп'ютерні програмні засоби відповідають віковим, психологічним і індивідуальним особливостям учасників, а також рівню їх підготовки і задовольняють вимогам здоров'я зберігаючих технологій навчання;
- у учасників сформовані необхідні мінімальні користувацькі навички роботи з комп'ютером [6, с. 196-211].

Ресурсне забезпечення:

- Наявність засобів ІКТ (комп'ютер, ноутбук, планшет, інтерактивна дошка) з відповідним програмним забезпеченням.

Розроблена модель послужила основою для розробки і проведення педагогічного експерименту з виявлення, встановлення і апробації прийомів і методів застосування засобів інформаційно-комунікаційних технологій для формування навчально-пізнавальної компетенції молодших школярів.

Література:

1. Салміна, Н.Г. Знак і символ в навчанні / Н.Г. Салміна. – М. : Вид-во МГУ, 1988. – 202 с.
2. Дахин, А.Н. Моделирование в педагогике / А.Н. Дахин // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1 (3). Т. 2. – С. 11–20.
3. Алексеева, А.В. Дидактические принципы внедрения информационно-коммуникационных технологий / А.В. Алексеева // Актуальные вопросы германской филологии и методики преподавания иностранных языков : матер. XVII респуб. науч.-практ. конф., Брест, 21-22 февраля 2013 г. : в 2 ч. / БрГУ имени А.С. Пушкина ; редкол. : В.Ф. Сатинова [и др.]. – Брест : Альтернатива, 2013. – Ч. 1. – С. 3-5.
4. Алексеева, А.В. Принципы формирования учебно-познавательной компетенции младших школьников на уроках английского языка / А.В. Алексеева // Компетентностный подход в образовании : история и современность : тез. докл. междунар. науч.-практ. конф., Минск, 16-17 апреля 2013 г. / МГИРО / гл. ред. Т.И. Мороз [и др.]. – Минск : МГИРО, 2013. – С. 16-17.
5. Алексеева, А.В. Применение информационно-коммуникационных технологий в обучении младших школьников английскому языку / А.В. Алексеева // ВеснікВіцебскагадзяржаўнагауніверсітэта. – 2013. – №4(76). – С. 78-84.
6. Алексеева, А.В. Эффективность применения информационных технологий в процессе обучения младших школьников английскому языку / А.В. Алексеева, О.Н. Кулиева // Межвузовский сборник научных статей «Языки мира – в мир языков», Вып. 5. / редкол. : Н.Н. Нижнева (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2014. – С. 196-211.

Научный руководитель:

доктор педагогических наук, профессор Буткевич Валентина Владимировна.

**Олександр Голік
(Бердянськ, Україна)**

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАГІСТРАНТІВ**

Ефективність засвоєння знань студентами залежить не лише від методів і прийомів навчання, а й від форм організації навчальної роботи. Загалом, форму організації навчання необхідно розуміти як конструкцію відрізків, циклів процесу навчання, які реалізуються в співпаданні діяльності викладача та магістранта щодо засвоєння певного змісту матеріалу та опрацювання способів діяльності. Іншими словами, форма організації навчання – зовнішнє вираження узгодженої діяльності суб'єктів навчання, що здійснюється у встановленому порядку й у певному режимі.

Проблеми форм навчання досліджували у працях А. Алексюк, Б. Бадмаєв, С. Вітвицька, В. Галузинський, М. Євтух, О. Зарецька, Т. Зінченко, К. Корсак, В. Лозниця, Н. Мойсеюк, О. Пехота, П. Сікорський, М. Фіцула, А. Хуторський, Г. Цехмістрова, Д. Чернилевський, К. Щербакова та інші. Але недостатньо уваги приділяється рефлексивним методам їх проведення.

У сучасній вищій школі семінарськими заняттями відводиться значна частина навчального часу, особливо з дисциплін соціально-гуманітарного циклу.

У практиці навчальної роботи виокремлюють три різновиди семінарських занять: просемінари, семінари, спецсемінари.

Просемінари мають передувати власне семінарам, відіграють вступну, підготовчу роль. Вони передбачають аудиторну роботу магістрантів під керівництвом викладача, спрямовану на оволодіння навичками й уміннями самостійної роботи з підготовки до безпосередньої участі в семінарах.

Технологія проведення просемінарів передбачає такі компоненти: формулювання теми заняття, дидактичної мети; добір методичного забезпечення підготовки та проведення заняття; необхідні засоби для реалізації мети; організацію магістрантів для навчальної діяльності безпосередньо на занятті з урахуванням етапів роботи (визначення конкретного питання з теми семінару, яке треба опрацювати;

рекомендація методів і прийомів опрацювання наукових джерел; виокремлення вузлових питань, наукова аргументація тих чи інших теоретичних положень; організація виступів магістрантів, постановка запитань, опанування виступаючим, культурою ведення дискусії з дотриманням принципу толерантності; підсумкове слово викладача).

Головна функція просемінарів – оволодіння технологією, методикою й технікою роботи на власне семінарах з урахуванням навчальної дисципліни.

Просемінари проводять на початку вивчення навчального курсу, у програмі якого заплановано певну кількість годин на семінарські заняття. Двох просемінарів досить, щоб допомогти магістрантам оволодіти відповідним рівнем технології, техніки й методики підготовки та участі в семінарських заняттях.

Семінари – вищий рівень організації навчальної діяльності. Цією організаційною формою навчання передбачено підвищення пізнавальної активності магістрантів. Семінари складаються з двох взаємопов'язаних ланок самостійного вивчення магістрантом програмового матеріалу й обговорення на заняттях результатів пізнавальної діяльності.

Технологія організації та проведення семінарських занять передбачає попереднє визначення науково-педагогічним працівником теми, основних питань, які винесено на обговорення, ознайомлення зі списком літератури для опрацювання та методичними рекомендаціями щодо систематизації результатів цієї роботи.

Безпосередньо на заняттях обговорюють основні проблеми теми, проводять дискусію, заохочують студентів до активності, підводять підсумки, оцінюють діяльність студентів. Загалом семінари мають забезпечувати інтелектуальний розвиток магістрантів, формувати в них пізнавальну активність.

У процесі організації та перебігу семінарських занять важливо забезпечити оптимальні умови для спілкування на рівні «науково-педагогічний працівник – магістранти», «магістранти – науково-педагогічний працівник» на засадах демократизму й толерантності. Лише за умов вільного висловлювання власних думок, їх наукового обґрунтування активізується процес пізнання,

формуються пізнавальні й соціальні мотиви навчання.

У процесі проведення семінарських занять науково-педагогічний працівник має цілеспрямовано виховувати в магістрантів таку етичну рису, як толерантність – терпимість до чужих думок і міркувань.

Після завершення навчання фахівці долучаються до активної педагогічної діяльності, яка відбуватиметься в багатовимірному й багатовекторному соціальному середовищі (різноманітність педагогічних, психологічних, моральних чинників, різні напрями в політиці, мистецтві, релігії та ін.). Це вимагає від особистості толерантності й уміння обстоювати власні позиції, погляди на ту чи іншу проблему з позицій наукових законів і здорового глузду. Саме уміння й виробляються на семінарах.

Треба враховувати, що зміст семінарського заняття не залишається надовго в пам'яті магістрантів. Головне, щоб вони вчилися мислити, висловлювати свої судження, аналізувати думки інших, щоб інтелектуально розвиватися, формувати науковий світогляд та систему методів і прийомів пошуку істини, культури спілкування.

Щоб уникнути одноманітності проведення семінарських занять треба використовувати елементи дискусії, гри, змагання тощо. Згідно з А. Алексюк існують такі різновиди семінарських занять:

- семінар запитань і відповідей;
- семінар-розгорнута бесіда (передбачає попередню підготовку магістрантів з визначених завдань);
- семінар-колективне читання (магістранти зачитують тексти, коментуючи їх зміст з позицій розвитку сучасної науки);
- семінар, що передбачає усні відповіді магістрантів з подальшим їх обговоренням;
- семінар-дискусія (магістранти, маючи програму, завчасно готуються до дискусії та проводять її безпосередньо на занятті);
- семінар, що передбачає обговорення й оцінювання письмових рефератів магістрантів;
- семінар-конференція (магістранти завчасно готують доповіді, виступають з ними, відповідають на запитання колег);
- семінар-теоретична конференція (проводять магістранти кількох груп курсу на основі вивчення об'ємного розділу чи певної дисципліни);
- семінар-розв'язання проблемних завдань (проводять на основі створення проблемних ситуацій, виокремлення проблемних завдань і праці над їх розв'язанням);
- семінар-прес-конференція (кілька магістрантів готують повідомлення з вузлових питань, а всі учасники долучаються до їх обговорення);
- семінар-«мозковий штурм» (магістранти завчасно ознайомлюються з важливими проблемними завданнями, які потребують розв'язання; під час семінару вносять конкретні пропозиції щодо розв'язання проблеми; усі пропозиції записують, систематизують і визначають найдоцільніші) [1].

Проблемні завдання повинні мати конкретну наукову, виробничу, соціальну спрямованість. Цей вид семінару ефективно сприяє інтелектуальному розвитку магістрантів, їх соціальному становленню як учасників професійної діяльності.

Важливу роль у формуванні професійної зрілості магістрантів відіграють дослідницькі семінари, що є вищою сходинкою навчальної діяльності. Вони спрямовані на формування в магістрантів навичок та вмінь проведення наукових досліджень.

Спецсемінари зазвичай проводять в магістратурі. Кафедри затверджують і розробляють їх тематику, укладають відповідні програми з чітким визначенням вузлових тем, список рекомендованої літератури.

Обсяг занять залежить від обсягу й важливості загальної теми, кількості магістрантів у групі. На вступному занятті викладач акцентує увагу магістрантів на значущості теми, ознайомлює з організацією роботи над нею, дає методичні рекомендації щодо підготовки наукових повідомлень, розробки технологічних карт тощо. За магістрантами закріплюють конкретні теми (можна одну тему доручати 2–3 магістрантам) і складають календарний план підготовки матеріалів.

Безпосередньо на заняттях обрані магістранти організують і проводять навчальну роботу в групі: виступають із науковими повідомленнями, ознайомлюють з технологічними картами, обговорюють окремі аспекти проблеми. Усі магістранти конспектують необхідні матеріали, опрацьовують рекомендовану літературу.

Таким чином, магістранти займаються не лише трансляцією знань, а й набувають досвіду організації пізнавальної діяльності своїх товаришів.

Переваги та недоліки в процесі застосування інтерактивних методик. Отже, групова форма роботи в порівнянні з іншими має низку переваг:

- збільшення обсягу виконаної роботи за той самий проміжок часу;
- висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь;
- формування вміння співпрацювати;
- формування мотивів навчання та гуманних стосунків між дітьми;
- розвиток навчальної діяльності (планування, рефлексії, контролю, самоконтролю).

Як і кожна форма роботи зі студентами в аудиторії під час навчального заняття, групова форма недосконала, не є самоціллю в педагогічному процесі. Упровадження нових методик викладання у вищій школі вимагає від викладача змін і ставлення до своєї ролі в аудиторії як до керівника процесом навчання. Це викликає в нього й певні упередження, на які вказує С. Грабовська:

- страх втратити керівну роль у навчальному процесі; небажання мати клопіт із змінами в навчальних курсах;
- втрата контролю над навчанням студентів; а також побоювання того, що зменшиться активність студентів, які працюють у групах;
- неможливість постійно підтримувати на занятті «залізну» дисципліну й тишу [2].

Уважаємо, що кожен викладач має право обирати такі форми роботи, які відповідають меті навчальної дисципліни. Безумовно, викладання гуманітарних

дисциплін у вищій школі потребує змін. Цей процес довготривалий. Він залежатиме передусім від активності студентів, від їхнього бажання постійно самовдосконалюватися з фахових предметів.

Література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / Анатолій Миколайович Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
2. Немченко С.Г. Педагогіка вищої школи : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / С.Г. Немченко, О.Б. Голік, О.В. Лебідь. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2014. – 534 с.

Олена Кривильова
(Бердянськ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПТНЗ

В національній стратегії розвитку освіти в Україні зазначається про необхідність «створення умов для самореалізації кожної особистості». З огляду на визначені пріоритети у стратегії розвитку одним із найважливіших завдань для держави є «проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави» [1].

Провідна роль в оновленні системи освіти належить вищим навчальним закладам, оскільки саме тут закладаються теоретико-методологічні та змістові, методичні засади освіти, формується педагогічне мислення та професіоналізм майбутнього викладача, зокрема природничо-математичних дисциплін.

Психолого-педагогічна підготовка є ядром професійної підготовки майбутнього викладача будь-якої спеціальності і спрямована на розвиток його педагогічної самосвідомості, його творчої індивідуальності, яка проявляється у способах аналізу, проектування, моделювання, реалізації і рефлексії педагогічної діяльності. Психолого-педагогічна підготовка забезпечує майбутніх викладачів фундаментальними знаннями в області педагогіки і психології, які передбачають оволодіння закономірностями психічного розвитку тих, хто навчається, проектуванням і моделюванням навчально-виховного процесу, різними технологіями навчання, виховання і управління, основами педагогічної і психологічної культури.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що в наукових пошуках вітчизняні та зарубіжні дослідники все частіше звертають увагу на проблему професійної підготовки вчителя (В. Адольф,

В. Андрущенко, Т. Браже, М. Богданова, Р. Гуревич, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Кузьміна, Н. Мойсеюк, І. Підласий, Л. Рувинський, В. Сластьонін, М. Сметанський, М. Фіцула та ін.).

Як окремі напрями розглядається проблема професійної підготовки вчителя математики (І. Акуленко, В. Ачкан, В. Бевз, М. Бурда, О. Дубинчук, А. Кузьмінський, В. Моторіна, А. Раков, О. Співаковський, О. Скафа, З. Слєпкань, С. Скворцова, Н. Тарасенкова, О. Чашечнікова, В. Швець та ін.) та фізики (П. Атаманчук, О. Бугайов, С. Величко, Ю. Галатюк, О. Іваницький, А. Касперський, Є. Коршак, О. Ляшенко, М. Мартинюк, А. Павленко, В. Савченко, В. Сергієнко, О. Сергєєв, В. Шарко, М. Шут та інших).

Останнім часом підґрунтям досліджень процесу підготовки майбутніх викладачів, стали ідеї акмеології, педагогічної акмеології, що передбачають наявність значного потенціалу акмеологічного проектування або самопроектування професійного (життєвого) шляху особистості (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, В. Вакуленко, Н. Гузій, А. Деркач, В. Зазикін, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Максимова, С. Пальчевський, Л. Рибалко та інші).

Об'єднувальним фактором цих процесів є акмеологічний підхід як вивчення і здійснення практичного вдосконалення педагога через перетворення наявного професійного рівня розвитку у вищий, оптимальний.

В освіті акмеологічний підхід виступає в якості нового науково-методологічного напрямку, який стосується розробки моделей та проектів становлення людини до рівня її найвищих досягнень, удосконалення її як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності, індивідуальності. У дослідженнях останніх десятиріч акмеологічний підхід до особистісно-професійного розвитку людини розуміється як готовність до нововведень, проектування мети власної діяльності, яка націлена на високий результат, життєві успіхи, моделювання маршруту щодо професійного самовдосконалення з урахуванням своїх потенційних здібностей і потреб суспільства (А. Деркач, Н. Кузьміна, С. Пожарський та інші) [3; 4; 5].

Реалізація акмеологічного підходу розглядає основного суб'єкта професійного становлення – студента як індивіда, особистість, суб'єкта діяльності й індивідуальність і орієнтується на досягнення кінцевого результату – високого рівня готовності до майбутньої професійної діяльності

Зазначений підхід до психолого-педагогічної підготовки майбутніх викладачів реалізується у площині певних принципів, а саме: гуманізації (гуманістична орієнтованість навчального процесу, що реалізується у системі заходів, спрямованих на визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей), демократизації (демократичний характер відносин усіх учасників освітнього процесу), неперервності (цілісність та неперервність усіх процесуальних та системних аспектів освіти), фундаменталізації (спрямованість освіти на фундаментальний, міжпредметний характер знань), персоніфікації (особистісно орієнтований зміст навчального процесу, врахування особистісно-діяльнісних особливостей та ціннісних орієнтацій суб'єктів полікультурної взаємодії), системності (спрямованість навчального процесу на системну цілісність у побудові та аналізі полікультурних освітніх процесів), діалогічності (духовно-ціннісна орієнтація людини і більшою мірою її розвиток здійснюється у процесі взаємодії учасників освітнього процесу, змістом якої є обмін інтелектуальними, емоційними, моральними цінностями, що передбачає діалоговий характер навчального процесу, залучення особистості студента до культурних надбань людства за допомогою діалогу з культурними формами історичного розвитку людської цивілізації), природовідповідності (професійна підготовка майбутнього вчителя ґрунтується на науковому розумінні природних і соціальних процесів, які узгоджуються із загальними законами розвитку природи і людини і спрямовується на її виховання відповідно до індивідуальних особливостей, формування у неї відповідальності та свій розвиток та подальшу еволюцію ноосфери), полікультурності (полікультурний характер педагогічного процесу), культуровідповідності (освіта та виховання мають ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях та нормах національних культур, етнічних особливостях регіонів, залучати людину до різних площин культури етносу, суспільства і світа в цілому) [6].

Вакуленко В. визначає акмеологічний підхід як базисне узагальнює поняття акмеології, що акумулює сукупність принципів, методів, прийомів, засобів організації й побудови теоретичної та практичної діяльності, орієнтованих на прогноз якісного результату в підготовці педагога, високий рівень продуктивності й професійної зрілості.

Підготовка майбутніх фахівців має здійснюватися з врахуванням сутнісних характеристик акмеологічного підходу, який передбачає:

- використання методологічних засад акмеології для побудови системи професійної підготовки майбутніх викладачів;
- засвоєння студентами педагогічних ВНЗ категоріально-понятійного апарату акмеології, її закономірностей, принципів;
- застосування в практичній підготовці майбутніх педагогів акмеологічних моделей, технологій і методів;
- орієнтацію теоретичної й практичної підготовки студентів педагогічних навчальних закладів на продуктивні моделі професійної діяльності, досягнення акмевершин [2].

Акмеологічний підхід є пріоритетним напрямком, який спонукає особистість майбутнього викладача до прогресивного саморозвитку, самоорганізації та відповідно професійного самовдосконалення. Успішна реалізація особистісно-професійного потенціалу майбутнього викладача ПТНЗ здійснюється в процесі цілеспрямованого переорієнтування його поглядів, переконань, думок, ідейних принципів на розвиток природи самості.

Практичне застосування акмеологічного підходу при підготовці майбутніх викладачів професійно-технічних навчальних закладів передбачає опору на ідеї педагогічної акмеології, яка визначає об'єктивні,

об'єктивно-суб'єктивні й суб'єктивні чинники (основні причини, рушійні сили, головні детермінанти професіоналізму), які забезпечують упровадження акмеологічного підходу у вищу педагогічну освіту; прагнення до самореалізації, високі особистісні й професійні стандарти, високий рівень професійного сприйняття й мислення, престиж професіоналізму та інші. Значущими акмеологічними умовами є задатки, загальні й спеціальні здібності суб'єкта праці, стан суспільства, умови сімейного виховання й освіти, доступ до культурних цінностей тощо. Вони складають зміст так званого передстартового періоду розвитку професіоналізму.

Саме тому, одним з елементів використання акмеологічного підходу вважаємо впровадження дисципліни «Педагогічна акмеологія» у процесі психолого-педагогічної підготовки майбутніх викладачів професійно-технічних навчальних закладів (природничо-математичних дисциплін), яка передбачає вирішення наступних завдань:

- ознайомлення з акмеологічними законами, принципами та закономірностями, що застосовуються в педагогічній акмеології; з основними теоретичними і прикладними проблемами та розробками сучасної педагогічної акмеології; з акмеологічною спрямованістю підготовки фахівців фізико-математичних наук; з акмеологічними технологіями;
- формування системи знань щодо розвитку індивідуальних, особистісних та суб'єктивно-діяльнісних характеристик; уміння пізнавати себе як особистість; аналізувати причини досягнень та невдач; визначати шляхи самовдосконалення;
- орієнтування на досягнення в майбутньому вершин професіоналізму; на творчу діяльність як засіб розвитку і самореалізації творчого потенціалу.

У результаті вивчення дисципліни студент знатиме особливості професійного «акме» та умови його досягнення; професійні вимоги до сучасного педагога; критерії та рівні професіоналізму педагога; акмеологічні технології особистісного та професійного розвитку; зміст основних підсистем професійного розвитку педагога; умови реалізації творчого потенціалу. Окрім того, буде вміти враховувати та використовувати у професійній діяльності: принципи та підходи акмеології; особливості професійного «акме» та умови його досягнення; критерії та рівні професіоналізму; умови реалізації творчого потенціалу; розробляти власну Я-концепцію та програму самовиховання; використовувати акметехнології в особистісному та професійному розвитку; долати бар'єри у професійному становленні. Зможе володіти засобами професійного самопізнання та саморозвитку.

Таким чином, акмеологічний підхід сприяє якісному результату процесу психолого-педагогічної підготовки майбутніх викладачів ПТНЗ, що виявляється у підвищенні рівня їх професійного становлення. Подальшого вивчення потребують питання, пов'язані з створенням акмеологічного середовища в умовах вищого навчального закладу.

Література:

1. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : указ Президента України №344/2013 від 25.06. 2013 р., president.gov.ua
2. Вакуленко В. М. Акмеологічний підхід у теорії й практиці вищої педагогічної освіти України, Білорусі, Росії (порівняльний аналіз) : автореферат на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук : спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / В.М. Вакуленко. – Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2008. – 58 с.
3. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А. Деркач. – М. : МПСИ, 2004. – 752 с.
4. Кузьмина Н.В. Акмеология как наука : предмет, структура, социальная значимость / Н.В. Кузьмина, С.А. Тихомиров // О предмете, о социальном значении и путях развития акмеологической науки : материалы для размышления участников сессии Академии акмеологических наук. – СПб., 1998. – С. 3–6.
5. Пожарский С.Д. Предмет, принципы, методы синергетической акмеологии : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология (психологические науки)» / С.Д. Пожарский. – СПб., 2002. – 23 с.
6. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід: Монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. - 389 с.

**Валентина Мишак
(Мукачєво, Україна)**

ПРОФЕСИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ РЕЛИГИИ В АВСТРИИ

В последние десятилетия в Украине активно ведутся дискуссии между представителями науки, образования и духовенства относительно религиозного образования и воспитания в государственных и муниципальных общеобразовательных школах. Право на религиозное образование в государственных и муниципальных (светских, нецерковных) образовательных учреждениях является составной частью базового права граждан на получение образования в соответствии со своей национально-культурной идентичностью. Вопрос реализации прав граждан на получение образования в соответствии со своими убеждениями, в том числе посредством религиозного образования, в государственных и муниципальных

образовательных учреждениях во многих зарубежных государствах решен положительно, что и требует необходимости обращения к опыту европейских стран в этой области. Примером для других государств использования потенциала религии для воспитания молодого поколения может служить Австрия, страна Центральной Европы, где эффективное функционирование системы религиозного воспитания в течение многих лет обеспечивается стойким характером государственно церковных отношений, которые отображены в государственных актах и регулируются Основным Законом страны. Преподавание предметов религиозного образования является основанной на законе практикой, реализующей, прежде всего, права родителей на выбор получаемого их детьми воспитания и образования. Часть 10 статьи 14 Конституции Австрии гласит: *«По вопросам, касающимся федеральных школьных органов, действующих в землях и административных районах, обязательного школьного обучения, организации школ, частных школ и отношений между школой и церковью (религиозными обществами), включая преподавание религии в школе, если эти вопросы не касаются высших учебных заведений и академий искусств, федеральные законы могут приниматься Национальным советом лишь в присутствии не менее половины членов и большинством в две трети поданных голосов...»* [1, с. 35] В части 3 статьи 14а Конституции Австрии записано: *«Если это не касается вопросов, названных в абзаце 2, то к ведению Федерации относится законодательство, а к ведению земель – исполнительная деятельность по вопросам: а) преподавания религии...»*[1, с. 40].. Часть 3 статьи 14а Конституции Австрии: «...».

Религиозное образование урегулировано законами Австрии от 1949 и 1988 гг., а также Конкордатом от 1962 г. Религиозное образование является обязательным (с возможностью освобождения от него для отдельных учащихся в установленном порядке), организуется и контролируется религиозными общинами, которые берут на себя подготовку, отбор и сертификацию преподавателей, определение программ и апробацию учебников[8, с. 82].

Заключенные соглашения между государством и церковью дали возможность создавать учебные заведения для религиозного образования молодежи и профессиональной подготовки соответствующих педагогических кадров. Создание заведений из подготовки учителей религии было делом государства и церкви. Государственное регулирование религиозного образования осуществлялось под руководством федеральных земельных управлений образования по согласию с Министром культуры и образования на теологических факультетах самых старых университетов Австрии: Венского университета (в 1365 г.), университетов в городах Грац (в 1585 г.), Зальцбург (в 1619 г.) и Инсбрук (в 1669 г.) [2, с. 117].

В создании учебных заведений религиозного направления и регулировании их деятельности активное участие принимала католическая церковь. Католики через свои ордена и другие объединения создали ряд частных школ, в которых отдельно учились юноши и девушки, а впоследствии были созданы и религиозные педагогические институты. В государственно-церковных соглашениях за церковью было также закреплено право духовного надзора за учебными заведениями. Это право включало утверждение содержания обучения в школе, требование, чтобы преподавание осуществлялось в соответствии с католическим вероисповеданием, а также предостережением к учителям - жить по церковным канонам [4, с. 89]. К кандидатам на учительскую должность в средней школе выдвигались определенные требования. Они должны были подавать на проверку инспекторам учебных заведений подготовлены дома конспекты занятий, выполнять дидактичные задание для подтверждения способности осуществлять учебную деятельность. Кроме того, кандидат на открытом уроке в школе должен был продемонстрировать свои педагогические умения. Учителя, которые принадлежали к церковным орденам, получали должность учителя за рекомендацией высших за саном руководителей, которые отвечали за их профессиональные и педагогические способности. Перед утверждением на должности учитель религии сдавал два государственных экзамена и проходил процедуру согласования его кандидатуры с церковью. Католическая церковь называет этот процесс – поручением церкви (*missio canonica*), поскольку труд религиозного педагога традиционно считается служением церкви обществу.

Учитель религии должен быть членом церкви и преподавать религию на основе Святого Письма и согласно вероисповеданию своей конфессии. До преподавания католической религии не допускаются лица, которые разведены или взяли повторный брак. Для успешного получения церковных полномочий кандидату нужно в течение учебы подготовить и провести не меньше одного открытого урока религии в школе из курсов, которые предлагаются на выбор студента, прослушать как минимум два предмета из теологии/вероучения, а также успешно пройти семинар по методике преподавания религии в школе [7, с. 734-735].

В настоящее время в Австрии будущие учителя религии не только католической конфессии, но и евангельской, как второй конфессии за количеством верующих в Австрии, а также сторонники иудаизма и ислама получают высшее образование в частных религиозных высших школах, церковных институтах и центрах, за которыми государство признало право подготовки педагогов для преподавания религии. Институты религии, как правило, работают в таких основных направлениях: предоставление педагогического образования служителями церкви, предоставления второго высшего образования учителям, которые сдали первый и второй государственные экзамены и уже имеют место работы, заочная и дистанционная формы образования, религиозная педагогика, повышение профессионального уровня учителей религии. Научная разработка идей религиозной педагогики осуществляется в церковных институтах лишь в сотрудничестве с университетами [8, с. 74]. Педагогические институты религиозного направления осуществляют опеку также над учителями религии, которые работают в своем регионе, координируют прохождение педагогической практики студентов-теологов в школах своего региона,

разрабатывают учебные программы, учебники, пособия, учебные средства, устраивают семинары для повышения квалификации учителей религии и учителей воскресных школ, сотрудничают с университетами в разработке теории преподавания религии. Педагогические институты религиозного направления издают методические журналы и учебники. Преподаватели институтов имеют высшее педагогическое, религиозно- педагогическое, философское или теологическое образование, и обычно они являются докторами теологии и религиозной педагогики.

Профессиональная подготовка учителя религии в университете, подобно другим специальностям, имеет теоретическую (к первому государственному экзамену) и практическую (ко второму государственному экзамену) часть. Теоретический этап учебы состоит из посещения лекционных, семинарских и практических занятий по избранной дисциплине. В пределах трехлетней теоретической подготовки будущие учителя религии также проходят стажировку в школе, где они еженедельно присутствуют на уроках религии со следующим обсуждением их со своими преподавателями. Этот этап учебы во всех землях Австрии завершается первым государственным экзаменом. На теологических факультетах будущие учителя религии изучают ряд специализированных предметов: религиоведение, герменевтику, Старый и Новый Завет, историю церкви и экклезиологию, педагогическое мастерство, психологию религии ребенка, методику и правовые принципы преподавания религии, планирования занятий, систематическую и практическую теологию, мисиологию и религиозную педагогику. Религиозная педагогика является отраслью практической теологии. Методику преподавания религии в школе изучают во время учебы на богословском факультете в университетах как учителя, так и будущие служители церквей и пасторы [5, с. 202-204].

Различают следующие области применения религиозно педагогических знаний и навыков :

- индивидуальные религиозно экзистенциальные жизненные ситуации (вопрос о цели, смысле человеческого бытия, существования Бога, этической организации гуманного образа жизни, религиозный плюрализм, выполнение церковных таинств);
- общественные потребности (насаждение культуры человечности, справедливости, этики, ненасилие; защита основных человеческих свобод(свобода совести, свобода мысли, свобода вероисповедания), социальноэтическая аргументация, в общественном дискурсе;
- професийные требования в церкви и обществе (рефлексия и последующее распространение знаний о церкви и теологии на собственной практике веры в процессе преподавания религии в высших школах, в институтах совершенствование учителей, церковной катехизации, а также благодаря активной деятельности в социальнодидактической сфере, в общественных и политических организациях, СМИ, в организации и проведении церковных праздников).

По мнению известного австрийского профессора религиозной педагогики Йохима Кунстмана [5, 200-202] в содержании подготовки специалистов основной и старшей школы из предметов духовного направления (в частности религии) предусматривается «каталог компетенций», которыми должен владеть студент-практикант и, соответственно, учитель:

- Предметная компетенция. Теологическое знание, владение материалом и умение учителя направлять хорошие религиозные примеры на современную жизнь учеников.
- Личностная компетенция. Авторитетность, управляющая позиция (не авторитарные отношения) учителя в классе. А также искренность, легкость в отношениях, готовность помочь обеспечивают уважение учителю и хорошую мотивацию у учеников.
- Дидактичная компетенция. Обращая внимание на взгляды и потребности своих учеников, учитель религии должен так изложить христианско-религиозный содержание учебного материала, чтобы вызывать у учеников понимание, захват и размышления.

Так как будущие учителя религии изучают на теологических факультетах такие предметы как религиоведение, герменевтику, введение в Старое и Новое Заветание, историю церкви и экклезиологию, педагогическое мастерство, психологию религии ребенка, методику и правовые принципы преподавания религии, планирования занятий, систематическую и практическую теологию, религиоведение, и мисиологию, религиозную педагогику. Классическая концепция религиозной педагогики ставит перед будущими учителями свои требования и надежды, а именно: быть свидетелями и предвестниками слова Божьего (Евангельское наставление), стать научным преподавателем данных о христианстве и компетентным у вопросах-ответах с учениками (герменевтика), вести дискуссии на общественные проблемы (проблемно ориентационная работа), способствовать терапевтической и психологической поддержке религиозной социализации учеников [5, 225-230].

Для понимания общей системы религиозно-педагогического образования Австрии нельзя оставить вне поля зрения факт предоставления возможности повышения квалификации опытным учителям и младшим учителям религии. Учителя религии, которые работают в государственных образовательных учреждениях и сдали первый и второй государственный экзамены, являются членами церкви и желают преподавать религию, должны иметь возможность проходить учебу в церковных теологических и педагогических институтах на курсах последипломного образования (Nachqualifikationskurs), которые организованы без отрыва от работы. Курсы длятся в течение нескольких семинарских недель (половина во время каникул, другая половина в течение учебного года) и трех семинарах в течение выходных дней. Вместе это составляет период свыше трех лет и включает разнообразные теологические и религиозно-педагогические дисциплины. Оплату труда учителей религии за преподавание в школе берет на себя государство. До 2007 года учеба и повышение квалификации учителей религии в Австрии проходили

лишь в соответствующих религиозно- педагогических академиях, а с начала октября 2007г. - в специальных педагогических институтах [6, с. 39-41].

Таким образом, Австрия на протяжении многих лет своей истории активно использует потенциал религии для воспитания молодого поколения. С этой целью государственно-церковные отношения закреплены законодательно, в том числе в Основном Законе страны. Государство не только регулирует деятельность разных конфессий и религий, но и оказывает им соответствующую финансовую помощь, создает условия для преподавания религии в школе, для подготовки педагогических кадров в учебных заведениях разного типа.

Литература:

1. Конституции государств Европы. Т. 1 / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – С. 35-40
2. Beiträge zur Österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte 12. – Wien, 1910. – 189 S.
3. Erler Adalbert, Kaufmann Ekkehard. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte . / Adalbert Erler, Ekkehard Kaufmann. – Wien, 1978. – 1067 S.
4. Kalb Herbert. Verfassungsrechtliche und einfachgesetzliche Verankerung des Religionsunterrichtes, in Historische und rechtliche Aspekte des Religionsunterrichtes./ Herbert Kalb. – München, 2004. – S. 209.
5. Kunstmann Joachim. Religionspädagogik./ Joachim Kunstmann. – Tübingen, 2004. – S. 202-204.
6. NVBI. – Wien, 1915. – S. 39–41.
7. Rees Wilhelm. Der Religionsunterricht. / Wilhelm Rees. – Heribert, 1999. – S. 734-735.
8. Schnell H. 100 Jahre Pädagogischen Instituts der Stadt Wien./ H. Schnell. – Wien, 1968. – S. 82.

Анжелика Татарникова
(Одесса, Украина)

АРТ-МЕНЕДЖМЕНТ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-МУЗЫКАНТОВ

В настоящее время рыночные отношения, охватив деятельность социокультурных учреждений, училищ и вузов культуры и искусства, неотъемлемой составляющей функционирования которых становится арт-менеджмент, предъявляют совершенно новые и жесткие требования к их управлению. Государственные учреждения культуры хотя и продолжают финансироваться из бюджета, вынуждены «вписываться» в рыночные отношения, искать способы заработать средства, привлекать спонсоров и инвесторов [4, с. 5]. Это означает, что социокультурная деятельность в информационном обществе не может успешно развиваться, с одной стороны, без научно обоснованного управления и профессионально компетентного регулирования, требующего внедрения наиболее эффективных технологий арт-менеджмента, способных существенно повысить качество подготовки будущих специалистов сферы культуры и искусства в условиях интеграции национальной системы профессионального образования в европейское и мировое научно-образовательное пространство [1, с. 67]. С другой стороны, социокультурная деятельность, все более погружаясь в атмосферу арт-рынка и соответствующих услуг, требует подготовки нового поколения профессионалов: арт-менеджеров, арт-дилеров, арт-маркетологов, обладающих новым экономическим мышлением, лидерскими и предпринимательскими способностями на основе постижения закономерностей арт-менеджмента как «науки третьего тысячелетия» [2, с. 16].

Появление арт-менеджмента как новой научной и образовательной дисциплины ученые (Ф. Колбер, Е. Командышко, Г. Новикова, В.В. Чижиков, И. Эврар) связывают с тем, что искусство, как особая система в контексте культуры, занимает центральное положение и является связующим звеном между утилитарно-практическим и духовно-теоретическим типами отношений. С одной стороны, оно граничит с наукой, философией, религией, моралью, т.е. формами общественного сознания, и через эстетическое содержание опосредует, «снимает» их проблематику в себе посредством художественно-образной формы. С другой стороны, искусство связано с продуктами материальной деятельности человека, вносит в них эстетико-духовное содержание, имеющее относительно самостоятельное значение, однако подчиненное, в конечном итоге, функциональному назначению вещи.

В силу этого, арт-менеджер имеет достаточно широкое поле деятельности, поскольку художественно-творческий продукт очень многообразен. Под последним понимают производство разнообразных шоу-программ, концертов, фестивалей, конкурсов, авторских вечеров, выставок художественных произведений, производство аудио- и видеопродукции и др. Кроме того, арт-менеджер оказывает непосредственное влияние на формирование общественного мнения, оценочные суждения и вкусы публики, вовлекая ее в освоение, а, возможно, и в созидание культурных ценностей [4, с. 25]. В силу того, что специфика технологий арт-менеджмента основана на двух сторонах деятельности арт-менеджера (организационной и эстетической), Г. Новикова выделяет две основные группы его должностных функций:

- функции, которые связаны с управлением и организацией художественно-творческой деятельности (планированием, организацией, мотивированием, регулированием, контролем);
- специфические функции (идеологические и социально-организующие), которые связаны с искусством, его предназначением и художественным потреблением [3, с. 9].

Следовательно, студенты музыкальных специальностей как будущие арт-менеджеры уже в процессе профессиональной подготовки, как минимум, должны научиться конструктивно решать задачи познавательного, практически-преобразующего и рекреационного характера, спектр которых дифференцирует направленность их профессиональных действий в контексте следующих специализированных видов деятельности, обуславливающих формирование их соответствующих компетенций:

- проектно-технологической (концептуальная разработка идеи творческого проекта, формирование проекта как художественно-творческой продукции, направленной на развитие художественного вкуса публики, на обеспечение эстетического идеала, культурного общения и отдыха);
- художественно-творческой (сценарная, репетиционно-творческая и воспитательная деятельность внутри творческого коллектива, разработка творческого имиджа проекта, конкретной «звезды», группы, сценографии, костюмов, эмоционально-образного и музыкального сопровождения проекта);
- организационно-управленческой (формирование корпоративного имиджа фирмы и ее сотрудников, подготовка и проведение концертно-гастрольной работы, ведение переговоров, установление контактов с концертными организациями, площадками, отдельными юридическими и творческими лицами, производство сценических аксессуаров, изготовление оборудования для сцены, закупка или аренда техники и т.п.);
- маркетинговой (исследовательская работа по выявлению возрастных, социально-групповых интересов аудитории, сегментов рынка и основных потребителей художественно-творческой продукции);
- связи с общественностью и реклама (стимулирование продвижения художественно-творческой продукции на рынок, организация связей с СМИ, проведение презентаций, выставок, пресс-конференций, а также всех видов необходимой рекламы – афиш, листовок и т.п.);
- коммерческой и финансово-экономической (концептуальная разработка коммерчески выгодного бизнес-плана и формирование бюджета, поиск инвесторов, согласование цен на оформление проекта и условий для осуществления продажи художественно-творческого продукта на рынке: аренда помещений, концертных залов, технического оборудования, пошив костюмов, продажа компакт-дисков, аудио- и видеокассет, билетов и т.п.);
- юридически-правовой (подготовка всей юридической документации, связанной с деятельностью организации, защитой авторских прав, отстаиванием по мере необходимости интересов авторов, исполнителей, служащих в суде и арбитраже) [4, с. 26].

Как закономерное следствие, центр в обеспечении качества профессиональной подготовки студентов-музыкантов как будущих арт-менеджеров должен сместиться на изучение основ научного, инновационного и артистического менеджмента, отражающих особенности процессов организации современного производства и распространения художественно-эстетических и культурных ценностей в XXI в. При этом наиболее эффективным для формирования профессиональной компетентности студентов-музыкантов как будущих арт-менеджеров является полихудожественный подход в их специализированном обучении [2], позволяющий им приобретать базовые профессиональные навыки и соответствующие предметные и персональные компетенции на основе разных видов искусства и художественно-творческой проектной деятельности.

Литература:

1. Ариарский М. А. Шестьдесят лет научного осмысления социально-культурной деятельности и принципов подготовки ее специалистов / Ариарский // Приоритеты социально-культурного образования в условиях модернизации российского общества: сб. научн. тр. М.: МГУКИ, 2009. –166 с.
2. Командышко Е. Ф. Арт-менеджмент: специфика, проблемы, перспективы развития / Е.Ф. Командышко. – М: ИХО РАО, 2009. – 216с.
3. Новикова Г.Н. Технологии арт-менеджмента / Г.Н. Новикова. – М., 2006. – 178с.
4. Чижиков В.М. Теория и практика социокультурного менеджмента / В.М. Чижиков, В.В. Чижиков. – М.: МГУКИ, 2008. – 608с.

Научный руководитель:

доктор педагогических наук, профессор Цокур О.С.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ**Юлія Жегуліна, Татяна Лаверченко
(Белгород, Росія)****СПЕЦИФИКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧЕСКОГО МІКРОКЛІМАТА
ПОДРОСТКОВОГО КЛАСА**

Сьогодні все частіше і частіше ми чуємо таке поняття як соціально - психологічний клімат. Воно може використовуватися по відношенню до колективу будь-якої вікової категорії, до суспільства в цілому і до класу в частині. Необхідно врахувати, що специфіка соціально-психологічного клімату в колективі дітей різного віку буде унікальною. Це залежить від багатьох факторів. В ході нашої роботи ми розглянемо соціально-психологічний клімат колективу підлітків.

Підлітковий вік (від 10 до 15 років), по думці Л. С. Вygотського [3], перехідний вік, або вік статевих дозрівання. Його часто пов'язують з зміною психічних процесів.

Ведуча роль в цьому віці — це, як правило, спілкування з ровесниками, побудова взаємодій з ними. Відомо, що коли підліток виконує якийсь вид діяльності, то у нього виникає свідоме прагнення стати суспільно значимим.

Безсумнівно, підліток все час проводить в суспільстві. А це означає, що він пробує будувати взаємовідносини в різних колективах, він враховує всі прийняті в них норми взаємовідносин, навчається оцінювати можливості свого "Я". А це все можна пов'язати з віком, коли виникає центральне психічне новоутворення людини - "відчуття дорослості" [2].

В зв'язі з цим, завданням класних керівників, вчителів-предметників, шкільного психолога і адміністрації є формування соціально-психологічного клімату в класі. Ми знаємо, що створення сприятливого психологічного клімату в класі підлітків є справою як відповідальною, так і творчою. Воно вимагає знання його природи і засобів регулювання, вчителі повинні передбачити всі можливі ситуації в підлітковому колективі.

Для того, щоб відбулося формування хорошого, сприятливого соціально-психологічного клімату необхідно знання психології школярів, їх емоційного стану, настрою, душевних переживань, хвилювань і відносин один з одним [1].

Наше дослідження проводилося на базі 8 класу «Никольської середньої загальноосвітньої школи Белгородського району Белгородської області». Ми розглянули специфіку соціально-психологічного клімату колективу 8 класу. Для цього ми використовували наступні методики:

1. методику визначення індексу групової сплоченості Сішора;
2. карту-схему А.Н. Лутошкина.

Після аналізу даних методики визначення індексу групової сплоченості Сішора ми отримали наступні результати: індекс рівний 9, що говорить про сплоченість колективу 8 класу. Але це не говорить про те, що з цим класом не потрібно працювати, необхідно утримувати даний соціально-психологічний клімат. Для цього необхідно проводити колективні творчі заходи. Безсумнівно, будь-який колектив, а тим більше підлітковий, вимагає уважного уваги з боку вчителів.

Використовуючи карту-схему А.Н. Лутошкина, в якій зліва розташовані ті якості колективу, які характеризують сприятливий психологічний клімат, а справа - якості колективу з явно несприятливим кліматом, ми визначили ступінь вираженості тих або інших якостей.

Після обробки карти-схеми А.Н. Лутошкина ми отримали наступні результати: в колективі 8 класу переважає сприятливе, веселе настрій. Таке відчуття як відчуття тривожності, а тим більше самотності не має місця в досліджуваному колективі. Однак психіка підлітків не достатньо збалансована. Це свідчить той факт, що спілкування між однокласниками не завжди було гуманістично спрямовано. Були випадки і "роз'яснення відносин" і неприязнь один до одного, але все це не носило затяжної і тривалого характеру. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що мікроклімат колективу 8 класу — сприятливий. Необхідно відзначити, що на карті-схемі відповіді були зроблені в позитивній частині, що також свідчить про позитивний, сприятливий мікроклімат колективу.

Підводячи висновок нашому дослідженню, хотілось би відзначити, що в досліджуваному 8 класі сприятливий клімат і сплочений колектив. Таким чином, на основі отриманих результатів можна зробити висновок, що сплоченість в досліджуваному підлітковому колективі достатньо сильна.

Література:

1. Бойко А.В., Ковалев А.Г., Парфенов В. Н. "Соціально-психологічний клімат колективу і особистості" М.: 1983
2. Зимняя І.А. "Педагогічна психологія" М.: Університетська книга; Логос 2009
3. Ясницька В.Р. "Соціальне виховання в класі" М.: Академія, 2004.

Научний керівник:
доцент Виниченко Марія Александрівна.

Тетяна Пільгук
(Полтава, Україна)**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ: «РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ПОЧАТКІВЦЯ»**

Мета: визначення рис творчої особистості молодого вчителя; розвиток креативних і комунікативних здібностей учасників заняття; сприяння розвитку творчої уяви, допитливості та гнучкості мислення.

Обладнання: плакат, ручка, папір, олівці.

Завдання:

1. активізувати знання вчителів із проблеми формування творчої компетентності;
2. виробити практичні стратегії партнерської взаємодії учителів.

Очікувані результати:

Під час тренінгу учителі зможуть:

- узяти участь у створенні учительського проекту «Творчий вчитель – запорука успіху»;
- проаналізувати елементи творчої компетентності педагога у професійному становленні;
- визначити головні риси творчої особистості;
- усвідомити роль особистості учителя у формуванні творчого учнівського колективу.

Структура тренінгу

№	Зміст діяльності	Час	Ресурсне Забезпечення
1	Відкриття заняття: привітання учасників, презентація теми, мети. Ознайомлення із регламентом роботи	2 хв.	Плакат з назвою, гаслом тренінгу
2	Вправа на активізацію «Оплески»	5 хв.	
3	Вправа «Моє уявлення творчої компетентності вчителя»	10 хв.	Аркуші паперу та ручки
4	Вправа «Асоціації»	10 хв.	Аркуші паперу та ручки, олівці.
5	Підсумок семінару-тренінгу. Вправа на завершення «Емоційний ланцюжок»	3 хв.	

Хід тренінгу:**1. Відкриття (2хв.)**

Тренінг – це дуже цікавий процес. Він допомагає пізнавати себе й навколишній світ, змінювати своє «Я» через спілкування, перебуваючи в неформальних і довірливих умовах. Одночасно з отриманням нової інформації на тренінгу можна обговорити незрозумілі моменти, задавати питання, формувати навички поведінки, тобто накопичувати власний досвід.

Тема нашого тренінгу: «Розвиток творчості вчителя-початківця». Гаслом нашої роботи будуть слова: «Творчість – запорука успіху!». Тільки навчившись працювати творчо, ми зможемо цього навчити дітей.

2. Вправа на активізацію «Оплески» (5 хв.)

Мета: сприяти створенню атмосфери доброзичливості та довіри для конструктивної роботи.

Хід вправи: учасники сідають у коло. Пропонується підвестися тим, хто пропрацював у школі один рік. Якщо такі учасники є, то вони встають, а інші «нагороджують» їх оплесками. Після оплесків ті, хто встав, сідають на свої місця, а потім продовжується тренінг: «Прошу встати тих, хто...»:

- любить дітей;
- вміє малювати;
- вміє танцювати;
- вміє співати;
- творчий.

3. Вправа «Моє уявлення творчої компетентності вчителя» (10 хв.)

Проблему творчості розглядали багато психологів-науковців і педагогів. Вони давали різні визначення цьому поняттю, називали ознаки, за якими можна визначити творчі здібності. Кожен науковець прагнув розширити трактування понять «творчість» і «творча особистість». Проте немає тільки одного правильного визначення поняття «творчість».

За С.П. Яланською, творча компетентність – найвищий рівень розвитку професійної компетентності, коли особистість здійснює професійну діяльність на творчій основі стабільно і неперервно [3, с. 60].

Так, в психології знаходимо визначення творчої компетентності, за О.Ф. Волобуєвою, творча компетентність викладача ВНЗ – це інтегрована професійно-особистісна характеристика особистості педагога, яка забезпечує ефективність його діяльності в різноманітних ситуаціях педагогічного спілкування в умовах ВНЗ. Творча компетентність є системотвірним компонентом у структурі професійної компетентності викладача, визначальним чинником його професіоналізму [1].

Мета: визначити якості, що характеризують креативного вчителя сучасного навчального закладу.

Протягом 10 хвилин до кожної літери слів «творча компетентність» дібрати якості, які, на вашу думку, характеризують творчого вчителя.

Для ефективної роботи пропонуємо поділитися на групи.

(Після виконання творчого завдання один представник групи зачитує версію розшифровки слів «творча компетентність»).

Т – толерантний, турботливий, ...
 В – винахідливий, відкритий, впевнений, вольовий, відвертий...
 О – оригінальний, оптимістичний, ...
 Р – рішучий, розкутий, реактивний, романтичний, різний...
 Ч – чутливий, чесний, чуйний, чарівний...
 А – активність, артистизм...

К – комунікабельний, культурний
 О – організований, органічний
 М – мобільність, милосердний
 П – працелюбний, професіоналізм,
 Е – енергійність, емпатія
 Т – трудолюбивий, темпераментний
 Е – ерудованість, емоційний
 Н – неподібний (відмінний, несхожий), неповторний
 Т – товариський, творчий
 Н – непохитний, незалежність
 І – ініціативний, ірраціональний, інтелектуальний, інтелігентний...
 С – самостійний, свідомий, самодостатній, сумлінний, сміливий...
 Т – тактовний
 Ь

4. Вправа «Асоціації» (10 хв.)

Мета: з'ясувати асоціації до поняття «творча особистість»; назвати риси характеру, притаманні творчим людям.

За В. Моргуном, творча особистість – це людина, яка володіє активністю, освоює і цілеспрямовано перетворює природу, суспільство і свою суть, що володіє унікальним динамічним співвідношенням просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових переживань, змісту, рівнів і форм власної діяльності, яке забезпечує свободу вибору вчинків і міру відповідальності за їх наслідки перед природою, суспільством і своєю совістю [2, с. 80].

Протягом 10 хвилин подумайте і намалюйте те, із чим ви асоціюєте творчу особистість. Це може бути об'єкт живої чи неживої природи, навіть природне явище. Ви не обмежені ніякими правилами.

Єдине, що варто зауважити: вам необхідно буде пояснити свій малюнок і визначити за асоціаціями риси творчої особистості. (*Робота учасників.*)

Підсумки тренінгу. Вправа на завершення «Емоційний ланцюжок» (3 хв.)

Мета: систематизувати інформацію, отриману на семінарі, закріпити позитивні результати тренінгу.

Учасникам пропонується осмислити спільну роботу та прокоментувати, чи збулися їхні очікування, визначені на початку семінару.

Покладіть ліву руку на плече сусіда і по черзі один за одним подякуйте сусідові ліворуч за хорошу роботу, позитивні емоції, висловіть побажання.

Висновок. На сьогоднішньому тренінгу ви краще усвідомили роль творчого вчителя, узагальнили поняття творчої компетентності, визначились з головними рисами творчої особистості у повсякденній педагогічній практиці. Бажаємо вам самоствердитися на обраному шляху.

Література:

1. Волобуєва О. Ф. Творча компетентність викладача вищої школи: психологічний аспект [Електронний ресурс] / О. Ф. Волобуєва // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. І. О. Грязнов –Хмельцький, 2011. – Вип. 4. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_4/11vofspa.pdf.
2. Моргун В.Ф., Тітої І.Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – 464 с.

3. Яланська С.П. Психологія творчості: навчальний посібник / С. П. Яланська. – Полтава : ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2014. – 180 с.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук Яланська Світлана Павлівна.

**Ляззат Кабанбаева, Сымбат Абдигалиева
(Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы)**

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚАТЫНАСТАРЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Рухани-адамгершілік қатынастар (РАҚ) мәселесі бойынша психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге талдау жасау, сондай-ақ болашақ мұғалімдердің РАҚ жағдайы туралы байқау, белгілеу эксперименттері барысында алынған мәліметтер бізге студенттердің РАҚ дамуының бірнеше жүйелі кезеңдерін анықтауға және ол қатынастардың психологиялық-педагогикалық жолдарын айқындауға мүмкіндік береді.

Болашақ мұғалімдер РАҚ дамуының кезеңдері РАҚ дамуы моделіне енгізілген, онда төмендегідей блоктар көрсетілген: дамудың ішкі факторлары (студент тұлғасының қатысым, өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіруіндегі қажеттіліктер; өзінің және басқа адамдардың ішкі әлеміне деген қызығушылық); дамудың сыртқы факторлары (ЖОО-дағы жалпы білім және тәрбие беру кеңістігіндегі рухани-адамгершілік атмосфера, оқытушы-профессорлық құрам әрекеті, білімгерлердің әрекеті); болашақ мұғалімдердің рухани-адамгершілік қатынастарына когнитивті, конгитивті-әрекетті және сезімдік-әрекеттік ықпал ету кезеңдері, тұлғаны дамытудың формалары мен әдістері, іске қосу механизмдері (идентификация, рефлексия, түсіну және әсерлену, жанамалық).

РАҚ модельдерінің тиімділігі төмендегі психологиялық-педагогикалық шарттардың сақталуы мен жүзеге асырылуы арқылы қамтамасыз етіледі:

- ЖОО-ның оқыту-тәрбиелеу үдерісінде рухани-адамгершілік қатынастарды бекіту;
- болашақ мұғалімдер білімінің, әсерінің және мінез-құлқының қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік мұраттарына барабар болуы;
- «оқытушы-студент», «студент-оқытушы», «студент-студент» жүйесінде диалогтық және полилогтық қатысым барысында рухани-адамгершілік ақпаратты рефлексивті-перцептивті алмасу;
- студенттің рухани-адамгершілік өсуі үшін қажеттіліктерін ескере отырып, оны жеке психологиялық қолдаумен қамтамасыз ету;
- оларды тұлға үшін маңызды фактор ретінде түсіну және сезіну арқылы рухани-адамгершілік қатынастарды интериоризациялау;
- тұлға ЖОО-ның оқыту-тәрбиелеу кеңістігінде қабылдаған рухани-адамгершілік қатынастарды бекіту және экстериоризациялау;

Қазіргі қоғамда ұстаздың жаңа келбеті қандай болу керек екендігі туралы пікірталас БАҚ (газет, журнал) беттерінде, радио және телеарналарда бірнеше жылдан бері талқыланып келеді. Мәселен, В.Н.Максимова: «...мектепке белгілі нәтижелерге қол жеткізе алатын жаңа үлгідегі педагог қажет. Ол пәндік оқыту барысында құзіретті маман. Жаңа тұрпаттағы мұғалімге тек заттық қатынастар емес, сонымен қатар кәсіби сана болуы қажет...» деп жазады [1].

Республикадағы жағдайдың өзгеруін ескере келе, ҚР Білім және ғылым министрлігі «Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын» жасады, онда білім берудегі басым бағыт ретінде тәрбие көрсетіледі, тәрбие берудің басты міндеті «мектеп оқушыларының бойында азаматтық жауапкершілікті және құқықтық сананы, руханилық пен мәдениеттілікті, жігерлілікті, өз бетімен әрекет ете білуді, толеранттылықты, сәтті әлеуметтенуге қабілеттілікті қалыптастыру» деп анықталған [2]. Мектеп оқушысының бойында аталған қасиеттерді қалыптастыру сол қасиеттерге өзінің бойынан табылатын педагогтың қолынан ғана келетіндігі анық. Осы жерден педагогика-психология факультеті студенттерінің рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру қажеттілігі туындайды.

Болашақ мұғалімдер басқа адамдарға, олардың жеке ерекшеліктеріне, тәжірибесіне, біліміне қызығушылық танытады. Ықтиярсыз қызығушылық өзара әрекеттің стандартты емес жағдайларында, қатысымдағы және бірлескен әрекеттегі серіктестермен жүзеге асады. Адамда басқа адамдарға деген саналы қызығушылықтың болуы оларға зейінін салу, сәтті қарым-қатынас жасау қажеттілігін туындатады. Өзінің ішкі әлеміне қызығушылық таныту өзін-өзі тануға, нәтижесінде өзі туралы түсінік қалыптастыруға жетелейді.

Жас білімгерлер басқаларға қызығушылық танытудан бөлек, өзінің замандастарымен және егде жастағы адамдармен тілдесу мұқтажығын сезінеді. Диалог кезінде басқа адамды тану, түсіну және қабылдау жүзеге асырылады. Басқа өзінің және басқа адамдардың образын қалыптастыруда импульс қызметін атқарады. Өзімен өзі және басқа адамдармен диалогқа түскенде идеалды Мен және шынайы Мен салыстырылады. Идеалды Мен және шынайы Мен арасында айырмашылықтың болуы тұлғаны алаңдатады, шиеленіске әкеледі. Адам психологиялық қорғаныс құра отырып, не ол шиеленістен құтылады, не өзімен жұмыс істей бастайды (өзін-өзі тәрбиелеу үшін мотив туындайды). Осылайша,

басқалармен қатысым барысында тек өзін-өзі тану үдерісі ғана емес, сонымен қатар, өзін-өзі жетілдіру үдерісі де белсенділендіріледі. РАҚ дамыту үдерісін ұйымдастыруда біз білімгерлерге жасалатын барлық ықпалдың сәтті бола бермейтінін ескереміз. Педагогтың әрекеті білімгерлердің белсенділігін тудырып, өзін-өзі дамытуға, өзіне деген, басқаларға деген қатынасын өзгертуге жетелеуі үшін интериоризация үдерісі қажет. В.А.Сластенин құндылықтар онымен объектілерді іріктеуді ұйымдастыру және тұлға әрекетті және оның бағасын түсінетіндей жағдай жасау бойынша мақсатты түрде әрекеттер жүзеге асырылған жағдайда ғана тұлғаның мұқтаждығына айналады деп көрсетеді.

Эксперименттік зерттеулер көрсеткендей [3] нақты психологиялық механизмдерсіз даму сапалы психологиялық трансформациясыз биологиялық өсуге ғана алып келеді. Ғылыми психологиялық әдебиеттерді талдай отырып, біз рухани-адамгершілік қатынастар дамуының төмендегідей механизмдерін анықтадық: идентификация, рефлексия, жанамалық, түсіну және сезіну.

«Идентификация – бұл басқаны оның қасиеттерімен субъектінің өзін саналы және бейсаналы түрде ұқсату арқылы түсіну тәсілі. Басқа адаммен идентификация үдерісінде қарапайым имитациядан бастап бастапқыда оның бойында болмаған мінез-құлық, қасиет, дағды және т.б. игеруге дейін жетеді[4].

Идентификация арқылы тұлға басқа адамды таниды, оған еліктеу арқылы танығанын өзіне сіңіреді, содан соң ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға қабілетті болады. Білім беру кеңістігінің рухани-адамгершілік ортасында оқу және оқудан тыс қызметте студент тұлғасы өзі үшін референтті маңыздылығы бойынша педагогтардың, топта бірге оқитын студенттердің белгілі бір қасиеттері мен сипаттары арқылы идентификацияланады.

Идентификациясыз өзін-өзі тану, өзін, қоғамды, ондағы өзінің орнын түсіну мүмкін емес. Рефлексия – ойлау, өзін-өзі тану, өзінің іс-әрекетін ұғынуға бағытталған адамның іс-әрекетінің теориялық формасы[5].

Адамның тіршілік әрекетінде өзіндік **Менің** түсіну маңызды орын алады, себебі онсыз өзін жеке тұлға ретінде таныта алмайды. «Өзін өзінің ойына енгізе білу» қабілеті адамның өзін шығармашылықтың бастауы, әрекеттің субъектісі, руханилықты тасымалдаушы ретінде түсінуге мүмкіндік береді.

Басқалармен идентификациялана отырып адам оның жеке басының ерекшеліктерін, мінез-құлық тәсілдерін, қатынасы мен қатысымының ерекшеліктерін айқындайды. Одан соң мұның барлығы рефлексивті түрде талданып, нәтижесінде белгілі бір қасиеттер мен жасалған әрекеттердің себебі анықталады, олар бағаланып, содан соң ол қасиеттер өзінің бойына сіңіріледі және салыстырылады. Нәтижесінде басқа адамның жеке басының ерекшеліктері, өзінің ерекшеліктері мен қасиеттері неғұрлым терең түсініледі. Демек, рефлексия өзін-өзі тану үдерісін мақсатты және саналы түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Ал үнемі өзінің ойларына, сезіміне, қабілетіне, талаптарына және күйінішіне бағытталған қадағалаусыз – тұлғаның рухани өсуі, адамгершілік дамуы мүмкін емес[5].

Біздің пікірімізше, рухани-адамгершілік қатынастардың дамуында жанамалық механизм – өнер, әдебиет, кинематография, ағарту құралдарында бейнеленген әртүрлі өмірлік жағдайларда басқа адамдарға «жаны ашу» нәтижесінде туындайтын күйініш те маңызды орынға ие. Мұндай ықпалдың сәтті болуының алғышарты өзіндік тәжірибе үдерісінде, басқа адамдардың рухани тәжірибесін түсіну және сезіну арқылы, туған өлкесінің мәдениетімен танысуда игерілетін өмірлік эмоционалдық әсер болып табылады.

Студент өзін тек рухани құндылықтарды «тұтынушы» ретінде ғана емес, сонымен қатар, рухани-адамгершілікті адам ретінде көрсетуге тиіс. Ал білім беру мекемелерінің міндеті қажетті нәтижеге қол жеткізу мақсатында студент тұлғасына тікелей ықпал етуде емес, өзін-өзі тану және өзін-өзі дамытуға қажетті жағдай туғызу. Өзін-өзі тану мен өзін-өзі дамытудың стихиялық түрде жүзеге асуы көбінесе маңызды нәтиже бермейді, сондықтан оқытушы тарапынан тактикалық жағынан стереотиптерді таңбай дер кезінде қолдау, көмек көрсету, кеңес беру, өзіндік тәжірибеге немесе өзге адамдардың тәжірибесіне сүйенуге үйрету арқылы сүйемелдеуге мұқтаж.

Жоғарыда айтылғандарды ескерсек, біздіңше, білім беру кеңістігінің рухани-ортасын құру маңызды, ол ЖОО факультеттерінің арасында мазмұны, формасы бойынша келісілген, өзарабайланысты тек іс-шаралардың жиынтығы ғана өткізілетін емес, студенттердің рухани-адамгершілік дамуының жүйесі ұйымдастырылатын тәрбие беру бағдарламасын жасауды талап етеді. Мұндай жүйенің маңыздылығы әрбір студент рухани-адамгершілік ортада болатындығында, ол студентке өзінің қабілетін ашуға, белгілі бір шығармашылықта өзін танытуға мүмкіндік береді. Бұл жағдайлар болашақ мұғалімдердің РАҚ дамуының жүйесін негіздеуге жол ашады. Білім беру кеңістігіндегі рухани-адамгершілік ортаның көрсеткіші мыналар: адам антропологиясының негізін қалайтын білімді қарастыруда әртүрлі дүниетанымдық бағыттарды оқытатын жалпымәдени және психологиялық-педагогикалық блоқтың оқу пәндері мен білім беру бағдарламалары; адамның өзін қоршаған әлемдегі орны және дүниетаным; оқытушы мен студенттің субъект – субъектілік қатынастарындағы қатысымның эмпатиялық стилі; жоғары мектеп педагогының жалпы және рухани мәдениетінің жоғары деңгейі[6].

Рухани-адамгершілік қатынастарды дамыту моделін құрастыруда біз ең алдымен бір жағынан қоғам мен білім беру жүйесінің рухани-адамгершілік қасиеттері жоғары педагогқа мұқтаждығын, екінші жағынан бозбала шақтағы студенттердің өзін-өзі тану және өзін-өзі дамытудағы мұқтаждықтарын, сондай-ақ өзінің ішкі әлеміне, басқа адамдардың тәжірибесіне қызығушылықтарын ескердік.

Субъектінің адамгершілік және рухани қасиеттері дамуының психологиялық шарттары ғалымдардың зерттеуінің пәні болған. Психологтар тұлғаның адамгершілігінің (руханилығының) төмендегідей даму жолдарын анықтаған:

- педагогтың үнемі өзін-өзі дамытуы (С.Л. Рубинштейн);

- білімнің, сезінудің және тәжірибелік әрекеттің бірлігі (А.А. Бодалев, Л.И. Рувинский, В.А. Яковлев);
- педагогтың тұлғаның мұқтаждықтарына сүйенуі (М.В. Гамезо, В.Н. Косырев);
- идея, ұстаным, мұрат, сезімдерімен, яғни қатысым мүшелерінің «ішкі әлемімен» алмасатын диалогтық форманы қамтитын рухани қатысым (Т.А. Флоренская);
- когнитивті (құндылықтық-бағытталған бірлік) және эмоционалды (эмоционалды идентификация) деңгейде көрініс табатын ұжымдық біртұтастық (В.Н. Косырев);
- тәжірибесі бар адамдардан міндетті түрде үйрену және оның ерекшеліктерін тұрғындардың әртүрлі топтарына тәрбиелік ықпал етуді ұйымдастыруда ескеру (А.А. Бодалев)[7].

Сонымен қатар, жасөспірімдерді жағымсыз еліктеушіліктен қорғау, ол болашақ педагогқа қойылған қиында қауырт міндет болып табылады, егер университет бойынша болашақ педагогтарға кешенді бағдарлама құрсақ, мысалға, құндылықтар бағытында ауқымды іс-шаралар өткізілсе, рухани-адамгершілік бағытында курстар енгізілсе, онда ол біздің зерттеу жұмысымыздың болашақтағы дамуын көрсетеді деген сенімдеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Максимова В.Н. Акмеологическая теория в контексте проблемы качества образования // Педагогика. – 2002. - №2. – С.9-14.
2. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан с 2005 по 2010 гг. Астана. – 2004 г.- Т.1; Государственная программа развития образования в Республике Казахстан с 2011 по 2020 гг. Астана. – 2011 г.
3. Маралов В.Г. основы самосознания и саморазвития: Учебное пособие для студентов средних учебных заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 256 с.
4. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. - Минск: Харвест, 1998. - 800 с.
5. Знаков В.В. Правда и ложь в российском самосознании // Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1997. – С.131-143.
6. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии: Наука о душе. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС. 2001. – 208 с.

Ғылыми жетекші:
п.ғ.д. Р.К. Аралбаева.

Н.И. Халилова, Ё.И.Дусматова
(Тошкент, Ўзбекистон)

ЎСМИРЛИК ДАВРИДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўсмирлик даврида иродани ривожлантириш ҳамда тарбиялаш масалалари ҳозирги даврнинг энг долзарб муаммосига айланган. Зеро, кундан кунга оила, мактаб, жамиятнинг ўсиб келаётган ёш авлодга нисбатан ахлоқий-маънавий, сиёсий-ижтимоий талаблари ортиб бормоқда. Ўсмирлик даврини ўрганувчи кўпчилик олимлар асосий эътиборни агрессия, эмоционал кўзғалиш, жаҳл чиққан ҳолатларда ўсмир шахсида ирода, иродавий сифатлар қай даражада намоён бўлишини ўрганишга қаратадилар. Чунки, бу ёшда уларда ҳаёт тажрибалари етарли бўлмайдилар, лекин улар бошқалар томонидан тан олинмишга ва мустақил бўлишга интиладилар.

Иродавий хулқ-атвор-мақсадга йўналганлик, ўзини ўзи назорат қилиш, вазият туғилганда у ёки бу ҳаракатдан сақланиш, яъни ўз хулқ-атворини эгаллаш ҳамдир. Ўз хулқ-атворини назорат қилиш қобилияти вояга етган шахснинг муҳим хусусиятидир. “Шахсий хулқ-атворни эгаллаганидан кейингина биз шахснинг шаклланиши ҳақида гапиришимиз мумкин”, деб ёзади Л.С.Виготский [2]. Иродавий сифатлар бу – иродавий тартибланишнинг хусусияти бўлиб, қийинчиликларни енгиш билан тақозоланган характернинг аниқ вазиятда намоён бўлишидир [1].

А.Ц. Пунининг фикрича, “... ҳар бир инсоннинг иродавий сифатлари яхлит тизим сифатида намоён бўлади, лекин турли шахсларда, ҳатто, бир шахснинг бошқа хил фаолият билан шуғулланиши натижасида ҳам иродавий сифатларнинг тузилиши ўзгаради. Шунинг учун иродавий сифатлар ўзаро боғлана оладилар, таъсирланадилар, ҳаракатлантирувчи, динамик тизим сифатида ифодланадилар” [2;93].

Иродавий сифатлар – бу қийинчиликларни енгишда шаклланидиган характер билан боғлиқ аниқ вазиятларда намоён бўлувчи ва шахс хусусиятларига айланган иродавий бошқарувнинг ўзига хос жиҳатидир [2].

Тадқиқотда иродавий сифатлар ўртасидаги боғлиқликни ўрганиш мақсадида В.М.Чумаков томонидан таклиф қилинган “Шахс иродавий сифатларини ўрганиш методикаси” танлаб олинган ўсмирлар гуруҳида ўтказилди. Дастлаб тадқиқот иродавий сифатлар ўртасидаги ўзаро алоқадорликни аниқлашга қаратилиб, мазкур жабҳа бўйича олинган натижалар қуйидаги жадвал (1-жадвал)да акс эттирилди.

Иродавий сифатлар ўртасидаги интеркорреляцион боғланишлар

Шахс иродавий сифатлари	масъулият-лилик	ташаббус-корлик	журъат-лилик	мустақил-лик	матонат-лилик	қатъият-лилик	ғайрат-лилик	эътибор-лилик	мақсадга интилув-чанлик
масъулият-лилик	-	0,12	0,18	0,28*	0,23*	0,18	0,12	0,35*	0,33**
ташаббус-корлик	0,12	-	0,11	0,18	0,1	-0,02	0,14	0,11	0,1
журъатли-лик	0,18	0,11	-	0,45**	0,54**	0,52**	0,17	0,43**	0,1
мустақил-лик	0,28*	0,18	0,45**	-	0,25*	0,57**	-0,02	0,41**	0,09
матонат-лилик	0,23*	0,1	0,54**	0,25*	-	0,48**	0,22	0,41**	0,26*
қатъиятли-лик	0,18	-0,02	0,52**	0,57**	0,48**	-	0,01	0,55**	0,16
ғайратли-лик	0,12	0,14	0,17	-0,02	0,22	0,01	-	0,13	0,17
эътибор-лилик	0,35*	0,11	0,43**	0,41**	0,41**	0,55**	0,13	-	0,32*
мақсадга интилув-чанлик	0,33**	0,1	0,1	0,09	0,26*	0,16	0,17	0,32*	-

Натижаларни таҳлил қилишда асосий эътибор ҳар бир ирода сифатининг ўзаро алоқадорлигини кўриб чиқишга қаратилди. Тўпланган маълумотларга кўра, масъулиятлилик сифати мустақиллик ($r=0,285$, $p\leq 0,05$), матонатлилик ($r=0,234$, $p\leq 0,05$), эътиборлилик ($r=0,35$, $p\leq 0,05$) билан ўртача кўрсаткичда ҳамда мақсадга интилувчанлик сифати ($r=0,337$, $p\leq 0,01$) билан кучли даражада ўзаро боғлиқлигини кўришимиз мумкин. Демак, ўсмир ўзида масъулиятлилик сифатини намоён қилиши учун унда мустақиллик, матонатлилик, эътиборлилик, мақсадга интилувчанлик каби иродавий сифатлар шаклланган бўлиши муҳим аҳамиятга эгадир. Шунингдек, масъулиятли инсон атрофда рўй бераётган нарсаларга, воқеа-ҳодисаларга ўзида кечаётган турли ҳолатларни баҳолашга ҳамда ўзининг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатларини адекват равишда бошқариш, назорат қилиш имкониятига эга бўлади.

Ташаббускорлик ва ғайратлилик сифатлари бўйича синалувчиларнинг натижаларига эътибор қаратадиган бўлсак, улар ироданинг бошқа хусусиятлари билан боғлиқ эмаслиги кузатилади. Тажриба натижаларига кўра, ташаббускорлик ва ғайратлилик ўсмирлик даврида ўзига хос тарзда намоён бўлиши билан тавсифланади. Ўсмирлар бирор бир фаолиятда муваффақиятга интилишларида ўзидаги мавжуд имкониятлардан фойдаланади. Натижанинг қандай бўлиши уларнинг характер ва нерв тизими хусусиятлари, шунингдек, шахс хислатлари билан боғлиқ бўлиши мумкин. Ўз навбатида ташаббускорлик мустақил фаол ҳаракатларни бажаришга нисбатан мойиллик ҳамда қобилиятда намоён бўладиган ижобий характер хислати ҳисобланади.

Шунингдек, ғайратлилик ҳам иродавий сифатлар орасида ўзига хос ўринга эга бўлиб, улар билан ўзаро алоқадорлиги нисбатан суст бўлган мустақил компонентлардан саналади. Ғайратлилик шахснинг зиммасидаги топшириқ, вазифаларни бажаришда куч имкониятларини тўла намоён қилишдан иборат иродавий сифатдир.

Иродавий сифатлардан журъатлилик (мардлик) мустақиллик ($r=0,45$; $p\leq 0,01$), матонатлилик ($r=0,54$; $p\leq 0,01$), қатъиятлилик ($r=0,52$; $p\leq 0,01$) ва эътиборлилик ($r=0,43$; $p\leq 0,01$) каби муҳим иродавий хусусиятлар билан ўзаро алоқадорликка эга. Натижалардан кўринадики, ўз олдига мақсад қўйиб, унга

томон интилишда юзага келадиган қийинчиликлар ҳамда фаолиятда, турли ҳаётий вазиятлардаги тўсиқларни енгиб ўтишда ўсмир шахсидан журъатлилик (мардлик) талаб қилинади. Шу туфайли ўсмирда журъатлиликнинг намоён бўлиши унда мустақиллик, матонатлилик, қатъиятлилик, эътиборлилик каби иродавий сифатларнинг юқори даражада ривожланишини тақозо этади.

Натижалардан мустақиллик сифатининг журъатлилик ($r=0,45$; $p\leq 0,01$), қатъиятлилик ($r=0,57$; $p\leq 0,01$) ва эътиборлилик ($r=0,41$; $p\leq 0,01$) билан юқори даражада ҳамда матонатлилик ($r=0,25$; $p\leq 0,05$) билан паст кўрсаткичда боғлиқлигини кўришимиз мумкин. Бундан кўринадики, мустақилликнинг шаклланиши ўсмирнинг ўз олдига қўйган мақсадлари ва уларни амалга оширишга нисбатан унинг эътиборли муносабатда бўлиши билан боғлиқдир. Таъкидлаш жоизки, мустақиллик ўсмирнинг ижобий хислати бўлиб, у фаолиятга нисбатан кучли интилишда намоён бўлади.

Ўсмирларнинг кундалик фаолиятлари жараёнида иродавий сифатларнинг ўрни ўзига хос аҳамият касб этади. Жумладан, бирор-бир фаолият ёки таълим жараёнидаги топшириқларни бажаришда ўсмир шахсидан матонатлилик сифатининг намоён бўлиши талаб қилинади. Тадқиқот натижаларидан матонатлилик журъатлилик ($r=0,54$; $p\leq 0,01$), қатъиятлилик ($r=0,48$; $p\leq 0,01$) ва эътиборлилик ($r=0,41$; $p\leq 0,01$) каби иродавий сифатлар билан уйғунликка эга эканлигини кўришимиз мумкин. Ўсмирда матонатлилик сифатининг шаклланишида журъатлилик, қатъиятлилик, эътиборлилик каби иродавий сифатларнинг ривожланган бўлиши муҳимдир. Ҳар қандай фаолиятнинг, жумладан, ўқиб-ўрганишнинг муваффақияти ўсмирнинг матонатлилик сифатига боғлиқ. Матонатлилик характернинг энг қимматли хислатидир. Бу хислат ўсмирнинг мақсадга етиш йўлида қандай қийинчилик ва тўсиқлар бўлишидан қатъи назар, шу мақсадга эриша олишида ўз ифодасини топади. Баъзи ўсмирлар фаолиятнинг барча соҳаларида характер хислати бўлган матонатлиликни намоён қилсалар, бошқаларида бу хислат уларнинг манфаатлари билан боғланган қандайдир айрим фаолият соҳаларида кўринади.

Натижаларда қатъиятлилик сифатининг журъатлилик ($r=0,52$; $p\leq 0,01$), мустақиллик ($r=0,57$; $p\leq 0,01$) ва матонатлилик ($r=0,48$; $p\leq 0,01$) каби иродавий сифатлар билан юқори даражада мутаносиблигини кўришимиз мумкин.

Ўсмирда қатъиятлиликнинг намоён бўлиши мақсадга эришишга нисбатан ўзида мавжуд бўлган ишончнинг даражасига, унинг мотивациясига, қийинчиликларни бартараф этишдаги иродавий установакаларига боғлиқ бўлади. Шу билан бирга бу ҳодиса нисбатан оз даражада нерв тизимининг хусусиятига боғлиқдир.

Тадқиқот натижаларидан кўринадики, ўсмирдаги эътиборлилик бир вақтда кўпгина иродавий сифатлар билан ўзаро алоқадорликка эгадир. Жумладан, журъатлилик ($r=0,43$; $p\leq 0,01$), мустақиллик ($r=0,41$; $p\leq 0,01$), матонатлилик ($r=0,41$; $p\leq 0,01$), қатъиятлилик ($r=0,55$; $p\leq 0,01$) каби иродавий сифатлар ва эътиборлилик ўртасидаги ўзаро алоқадорликнинг кучлигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, эътиборлилик мақсадга интилувчанлик сифати билан ҳам ўрта даражада ($r=0,32$; $p\leq 0,01$) ўзаро мослиқдадир. Бу ҳолат мақсад сари интилишда ўсмирдан бажарилаётган ҳар бир ишга нисбатан синчков, эътиборли бўлиш талаб қилиниши билан изоҳланади. Шу боис, ўсмирларда ўзлари томонидан бажараётган ишларига нисбатан жавобгарлик ҳиссини, бошлаган ишини охирига етказиш каби хусусиятларни шакллантириш лозим.

Мақсадга интилувчанлик масъулиятлилик сифати билан юқори даражада ($r=0,337$; $p\leq 0,01$), матонатлилик ($r=0,26$; $p\leq 0,05$), эътиборлилик ($r=0,32$; $p\leq 0,05$) сифатлари билан ўртача даражада мутаносиблиги тадқиқот натижаларидан аён бўлиб турибди. Олинган натижалардан кўринадики, ўсмирда мақсадга интилувчанликнинг намоён бўлиши, аввало, масъулиятлилик билан, яъни зиммасига юклатилган вазифаларни ўз вақтида, талаб даражасида бажариш билан чамбарчас боғлиқ. Бу ҳолатни фаолият давомида бериладиган топшириқни бажаришда фаолликнинг зарурий даражада сақлаб турилиши масъулиятлилик даражасига боғлиқлиги билан тушунтириш мумкин. Шунингдек, ўсмир шахси мақсад сари интилиш жараёнида юзага келадиган қийинчилик ва тўсиқларни енгиб ўтишида юксак даражадаги матонатлилик кўрсатиши, айниқса, ўқув ва меҳнат фаолиятидаги ҳаракатлари ва ўзгаришларини эътибор билан кузатиб бориши лозим.

Олинган натижалар асосида шуни таъкидлаш керакки, ўсмирлик даврида иродавий сифатлар ўртасида ўзаро алоқадорлик мавжуд бўлиб, улар фаолият жараёнида ўзаро бир-бирини тақозо қилади. Шунингдек, айрим иродавий сифатлар мустақил компонент сифатида намоён бўлиб, шахс характерига оид кўплаб хусусиятлардан ўзига хос хислат кўринишида гавдаланиши мумкин.

Юқоридегиларга асосланган ҳолда хулоса ўрнида қуйидагиларни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

- ўсмирлик даврида иродавий сифатларнинг шаклланишига хос хусусиятларни тадқиқ этиш натижаларига кўра, масъулиятлилик, журъатлилик, мустақиллик, матонатлилик, қатъиятлилик, эътиборлилик, мақсадга интилувчанлик каби иродавий сифатлар ўртасида ўзаро алоқадорлик мавжуд. Шу билан бирга ташаббускорлик ва ғайратлилик сифатлари ироданинг бошқа хусусиятлари билан боғлиқ бўлмай мустақил компонент сифатида намоён бўлади;
- ўсмирлик даврида иродавий сифатлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ўзига хос ўринга эга бўлиб, ҳар қандай фаолият шахсда иродавий зўр бериш, мақсад сари интилиш, сабр-тоқат, жисмоний фаоллик, чидамликлик, қатъиятлилик, ўзига нисбатан мустақил ёндашиш каби хусусиятларни таркиб топишига замин ҳозирлайди;
- шахснинг мақсадларга эришиш йўлида зўр бериб интилиши уларда мустақиллик, мақсадга интилувчанлик, қатъийлилик, ғайратлилик каби юксак иродавий сифатларни шаклланишига олиб келади;

- ўсмир шахсинг қийинчиликларни енгишдан бош тортишига интилиши, иродавий куч-ғайрат қўрсатишни қатъий равишда истамаслиги натижасида ироданинг суствлиги келиб чиқиши мумкин;

Тадқиқот ишимизнинг натижаларига мувофиқ таълим муассасаси психологлари, ота-оналар, ўқитувчилар, ташхис марказлари психологлари ва ўсмирлик даври муаммолари билан шуғулланувчилар учун қуйидаги **тавсияларни** бериш мақсадга мувофиқдир:

- ўсмирлар таълим ва тарбиясида мазкур даврида юзага келадиган психологик, психофизиологик хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда талаблар тизимини ишлаб чиқиш лозим.
- ўсмирларга эмоционал иродавий зўриқишни талаб қиладиган вазифаларни бериш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиб бориш керак.
- ўсмирларда шахсий хатти-ҳаракатларга нисбатан жавобгарлик ҳиссини таркиб топтириш ва ривожлантириш;
- ўсмирларга турли мураккабликдаги ва таваккалчилик талаб қилинадиган топшириқлар мажмуасини бериш ҳамда унинг бажарилиши ва натижасини назорат қилиш керак;
- ўсмирлар билан иродавий сифатларни шакллантириш юзасидан тренинг машғулотларини ўтказиш;
- иродавий сифатларни ривожлантиришда ўсмирлик даври хусусиятларини ҳисобга олиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Иванников В.А., Эйдман Е.В. Структура волевых качеств по данным самооценки // Психологический журнал. – Москва, 1990. – №3. – С. 39-50.
2. Ильин Е.П. Психология воли. – СПб.: Питер, 2009. – 324 с.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Дарія Тараріна
(Кривий Ріг, Україна)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ТОРГІВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Актуальність обраної теми зумовлена зростанням ролі документаційного забезпечення для підвищення ефективності діяльності як окремого підрозділу, так і підприємства в цілому, в тому числі торгівельного.

Служба діловодства, як важлива складова установи, що відображає і забезпечує її діяльність, сьогодні мусить бути потужним інструментом, що в змозі через процеси управління документацією орієнтувати всі інші підрозділи та окремих виконавців на спільні цілі, мобілізувати ініціативу співробітників, виховуючи в них почуття єдності і відданості своїй установі, поліпшувати процеси ділової комунікації й корегувати організаційну поведінку всіх її членів [3, с. 25].

У сучасних установах діловодство стає високотехнологічним виробничим процесом, системою організаційного, інформаційного, аналітичного, правового, ретроспективного та прогнозного забезпечення її функціонування, документування управлінської інформації й організації обігу службових документів, в т.ч. електронних. Воно об'єктивно виділяється у високооплачуваний вид професійної діяльності, отримує відповідне технологічне й організаційне оформлення й вимагає значного обсягу знань.

Основною складовою частиною документаційного забезпечення торгівельного підприємства є діловодство – діяльність, що охоплює створення документів та організацію документообігу [4, с.120]. Документообіг включає в себе декілька етапів: приймання, обробку, реєстрацію, передавання, контроль виконання документів. Якщо установа буде дотримуватися порядку роботи з документами і проводити цю роботу регулярно кожного року, справи суб'єкта будуть підтримуватися у порядку, і пошук потрібних документів не буде складати труднощів.

Доступ до світових інформаційних ресурсів, перехід на електронні технології документування, зберігання і передавання документів, тобто перехід на принципово нові способи організації інформації і доступу до неї, ставлять перед службою діловодства нові наукові і прикладні завдання.

Ознайомившись детальніше з автоматизацією документообігу торгівельного підприємства, ми бачимо, що перевага електронного документообігу над традиційним є безперечною, адже основною проблемою традиційної технології управління документообігом є практична неможливість централізовано відстежувати рух документів установи в реальному масштабі часу.

Однак кардинальні, революційні підходи до автоматизації документообігу небезпечні, оскільки можуть призвести до серйозних проблем в управлінні і навіть до дезорганізації діяльності. Зокрема, введення електронного документообігу дає змогу знизити кількість служб, зайнятих роботою з документами, що безперечно відіб'ється на скороченні кадрового складу в установі. Та говорити про швидкий та якісний перехід від традиційного документообігу до електронного в українських установах, в тому числі, в торгівельних, без чіткої продуманої нормативно-методичної бази ще зарано [5, с. 21].

Досліджуючи систему впровадження електронного документообігу, нами встановлено, що передусім необхідно визначити, за якою моделлю має бути побудовано систему управління електронним документообігом – вітчизняною чи зарубіжною. Перша характеризується чіткою вертикальною спрямованістю. Тобто всі документи, що надходять до установи, реєструються і подаються керівникові. Друга побудована за горизонтальною схемою, коли вхідні документи спрямовують виконавцям у відповідні підрозділи та служби, де їх реєструють та виконують [2, с.137].

При виборі системи автоматизації управлінської діяльності з метою підвищення її ефективності, необхідно ґрунтовно проаналізувати специфічні потреби в програмному забезпеченні конкретної установи та головне – доцільність впровадження тієї чи іншої системи. Необхідно також визначити вихідні дані для розробки чи впровадження системи управління електронним документообігом в установі (спиратися при цьому можна на інструкцію установи з організації електронного документообігу та інші методичні рекомендації та нормативні документи, що рекомендовано до розробки для кожної установи, що готується до придбання й впровадження системи управління електронним документообігом).

Автоматизація роботи з документами впроваджується на двох етапах: автоматизація діловодства та електронний документообіг.

Для забезпечення повноцінного електронного документообігу необхідні певні промислові технології перетворення паперових документів в електронні (потокове сканування), а також засоби автоматичної реєстрації електронних документів, підготовлених за допомогою текстових редакторів, засоби електронно-цифрового підпису, засоби пересилання документів та інші сервіси, що використовуються для роботи з електронними документами, поширюваними в установі та за її межами.

Припускаючи, що впровадження пройшло успішно, слід розглянути, що ще істотно для автоматизації електронного документообігу. Крім необхідного набору можливостей, наявність в системі додаткового функціонала може значно спростити роботу з системою всім співробітникам установи (наприклад, налаштування повідомлень і нагадувань). У деяких випадках цей функціонал просто необхідний (наприклад, web-доступ). Потреби замовника в автоматизації процесів обробки документів з

часом можуть змінюватися (наприклад, у разі зміни організаційної структури установи), що може призвести до необхідності у розвитку системи. За цими параметрами впевнені позиції займають програмні системи «Дело», «Оптіма» і «ЄВФРАТ-Документообіг».

Безумовно, їх важливими характеристиками є безпека, надійність і продуктивність. Програмні продукти «CompanyMedia», «Optima-Workflow» і «ЄВФРАТ-Документообіг» дозволяють забезпечити необхідний рівень надійності і безпеки електронного документообігу [49-52].

Нова версія системи «ЄВФРАТ-Документообіг», яка була розроблена компанією Cognitive Technologies, дозволяє побудувати повноцінну систему управління бізнес-процесами і документами установи, а також містить весь необхідний інструментарій для успішної організації електронного документообігу будь-якої установи, незалежно від чисельності її співробітників та форми власності.

Отже, дослідивши можливі варіанти програмних систем електронного документообігу, ми дійшли висновку, що у сучасних українських торговельних підприємствах доцільно запроваджувати систему «ЄВФРАТ-Документообіг», тому що ця програма лідирує майже за усіма критеріями, що висуваються до таких систем (основні можливості, вартість сервера та ліцензії, доступність інструментарію для налаштування системи, додаткові можливості роботи з системою, надійність та безпека). Для торговельних установ, що співпрацюють із закордонними фірмами, і обмінюються з ними інформацією та документами переважно за допомогою електронної пошти, програмне забезпечення «ЄВФРАТ-Документообіг» буде зручним, тому що його інтерфейс нагадує класичну електронну пошту, і має таку функцію, як інтеграція з електронною поштою та відправка документів електронною поштою зовнішнім адресатам.

Література:

1. Про інформацію: [Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657 –XII] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650. Закону України [Електронний ресурс] – Електрон. дані. – Режим доступу: – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12?nreg=2657-12&find=1&text=650&x=-1005&y=-14502> – Назва з екрана. – Дата звернення: 04.06.2015.
2. Антоненко І.Є. Методика розроблення та впровадження документаційних систем у керуванні документацією: міжнародний досвід / І.Є.Антоненко // Студії з архівної справи та документознавства. – Т.12. – С.137–139.
3. Глущик С.В. Сучасні ділові папери: навчальний посібник/Вид. 5–те, доп. і переробл. / С.В. Глущик, О.В. Дияк, С.В. Шевчук. – К.: Атіка. 2005. – 544 с.
4. Діденко А.Н. Сучасне діловодство: навч. посібник. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2004. – 384 с.
5. Палеха Ю. І. Документування в підприємницькій сфері (зі зразками сучасних документів): навч. посібник / Ю. І. Палеха. – К.: Ліра-К, 2010. – 336 с.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор Макарова М. В.

Тетяна Бондаренко
(Черкаси, Україна)

НОВИННА ІНТЕРНЕТ-ПРОДУКЦІЯ ДЛЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МЕДІААУДИТОРІЇ

На тлі міграції журналістів до інтернет-середовища набуває актуальності питання про якість інформаційної продукції, підготовленої для регіональної медіа аудиторії, що охоплює низку дослідницьких сегментів: оперативне інформування, представлення широкої палітри тем, виготовлення різноманітного контенту, налагодження зворотного зв'язку та ін. Популярність онлайн-видань зростає щодня, утверджуючи принципи функціонування інформаційного середовища. О. Вартанова наголошує: «Багатофункційність інтернету, можливість поєднання в інтернет-діяльності роботи й відпочинку, комунікаційної та ділової активності дають змогу сприймати його як прообраз високотехнологічного і, можливо, навіть більш досконалого суспільства майбутнього» [1].

Інтернет як середовище поширення інформації та місце в ньому медіаресурсів схарактеризовано в дослідженнях В. Іванова, О. Мелешенка, Б. Потятиника, А. Чічановського, В. Шкляра й інших українських учених, які працювали в руслі теорій постіндустріального та інформаційного суспільства. Новинну інтернет-журналістику студіювали Дж. Гол, Л. Городенко, Р. Крейг, С. Машкова, Б. Потятиник та ін. Науковці обґрунтували специфічні ознаки інтернет-ЗМІ, порівняли їх із традиційними медіа, проаналізували тенденції розвитку нового типу журналістики. Проте тематична палітра, періодичність оновлення стрічки новин у регіональних інтернет-виданнях, характер контенту донині найменш вивчені, оскільки на сьогодні вони перебувають на етапі свого становлення.

Мета розвідки полягає в дослідженні новинної інтернет-продукції, підготовленої для черкаської медіааудиторії, окресленні тематичних векторів, з'ясуванні періодичності оновлення новинної стрічки, описі типів пропонованого контенту.

Нині в мережі функціонує численна кількість різних ресурсів, однак не кожен із них має статус онлайн-видання. За висловом О. Градюшка, онлайн-видання не мають паперових аналогів, представлені лише в інтернеті, вирізняються певними мережевими ознаками, як-от: стрічка новин, постійне

оновлення, архів, розсилання новин, онлайніві голосування з актуальних питань, форум, гостьова книга [3, с. 32].

У мережі інтернет особливого значення набувають новини, оскільки більшість читачів онлайнних видань запитує передовсім оперативні відомості про останні події. З огляду на це майже всі інтернет-ЗМІ пропонують рубрику «Новини», поповнюючи її з набагато більшою частотою, ніж усі інші розділи. Новини в онлайнних виданнях мають низку переваг, пов'язаних із технічними можливостями мережі. Насамперед це стосується інтерактивності – наявності двостороннього оперативного зв'язку з аудиторією. У більшості видань читачі мають змогу коментувати та оцінювати новини, формуючи рейтинг найбільш популярних інформаційних матеріалів. Домінування інтернет-новин над друкованими виданнями вчені пояснюють перевагами віртуального простору: гіпертекстовість, інтерактивність, можливість архівування, мультимедійність, електронний пошук, оперативність, персоналізація, тобто здатність інтернету надавати необхідну інформацію згідно з уподобаннями користувачів. До мінусів новин у мережі зараховують нехтування мовними нормами, спрощення мови, уривчастість (неможливість відкриття кількох сторінок в одному вікні), широке використання жаргону, інвективів, термінів тощо.

Саме інтернет дає журналістові нові ресурси для роботи з новинами, а саме: подавати текст (коротку новину, більш аналітичний матеріал) без суворого обмеження та контролю стосовно його обсягу; розміщувати фото, аудіо- та відеоматеріали; робити покликання на інші тексти в мережі інтернет, що доповнюють, роз'яснюють матеріал, пропонують прочитати першоджерело або схожі новини; спостерігати за реакцією читачів на ту чи на ту новину, контактувати з ними; відстежувати популярність певного матеріалу, на основі якої можна робити висновки про її актуальність або про значущість; постійно оновлювати стрічку новин; вести легкодоступний для користувачів сайту видання архів із новинами та попередніми випусками [5, с. 28].

З'ясовуючи особливості інтернет-повідомлень, В. Іванов зауважував, що для них характерні такі ознаки, як: по-перше, глобалізація, тобто вони поширюються фактично в межах всього світу, перетинають державні кордони і проходять десятки тисяч кілометрів; по-друге, широке використання можливостей мультимедіа, тобто текст може поєднуватись із рухомим зображенням та звуком; по-третє, інтерактивність, тобто на відміну від традиційних медіа, інтернету притаманний активний двобічний зв'язок між комунікатором та реципієнтом, який сам у будь-який момент стає комунікатором [4, с. 65]. Названі чинники сприяють тому, що інтернет має статус надзвичайно привабливого засобу масової комунікації, це вмотивовує його безпрецедентний розвиток.

Поява онлайнних ЗМІ спричинила зростання ролі оперативності новин як однієї з основних вимог до подання інформації. Надзвичайна оперативність інтернет-ЗМІ в публікації новин має як позитивні, так і негативні боки. За швидкістю реакції на події мережеві видання, звичайно, набагато випереджають усі інші ЗМІ, проте така оперативність іноді стає на заваді якості публікацій. Як стверджує Дж. Гол, цілодобовий цикл новин, що є традиційною практикою в інтернеті, породжує культуру гарячих новин. Інформація з'являється в мережі, щойно стається подія. Унаслідок цього навіть ті, хто її представляє й коментує, ще не встигають осмислити подію [2].

Згідно з переліком видань, опублікованим на офіційному порталі Черкаської облдержадміністрації (<http://www.oda.ck.ua>), в інформаційному просторі Черкаської області зареєстровано 38 електронних ЗМІ: «Прочерк. інфо», «Провінція», «Про все», «Вчасно Служба новин», «Про Головне», «Кропива», «Дзвін», «Черкаський Спорт», «0472.ua», «Новини Черкащини», «Прес-Центр», «ZMI.ck.ua», «ГромЧе», «НародUA», «Черкащани LIVE», «Рідна Черкащина», «Новини Черкас», «Стрічка.com», «Діловий регіон. Черкаси», «Ремарка», «Почерк», «Новини Черкащини», «ВиЧерпно», «Умань-інфо», «PRO misto», «Місто Черкаси», «NewsChe», «Всесвіт», «Провокатор», «Черкасы плюс», «Шпола Он-лайн», «Новини тижня», «Talneonline», «Городище online», «Пункт», «Золотоноша», «Ліси Черкащини», «Про твоє». До більш докладного аналізу залучено чотири новинні інтернет-ресурси, а саме: «Прочерк», «Провінція», «Вчасно Служба новин» і «Про Головне». Таке обрання вмотивоване щорічним рейтингом інтернет-видань Черкащини, опублікованим на сайті мережевого ресурсу «Почерк».

Проаналізувавши новинні стрічки черкаських інтернет-видань «Прочерк», «Провінція», «Вчасно Служба новин» і «Про Головне» щодо періодичності подання новин, зазначимо, що стрічку новин на сайтах оновлюють 3-4 рази на годину в робочі дні тижня, а у вихідні – кожну годину публікують 1-2 новини. Щодня аналізовані інтернет-ресурси подають близько 20–30 новин. Часто повідомлення на сайтах регіональних електронних ЗМІ з'являються одразу ж після події або в ході її розвитку. Інформацію оновлюють кожну годину, додають подробиці, відео та фотоматеріали. Так, сайти інтернет-ресурсів «Прочерк» і «Вчасно» поряд із заголовком новини подають у дужках позначки «оперативно», «додано», «оновлено».

Актуальним питанням для видань, що прагнуть збільшити кількість відвідувачів, використовуючи інструменти інтернету, є підготовка якісного контенту. Результати аналізу контенту за тематикою доводять таку закономірність: переважає продукт, який є пріоритетним власне для медіа, що засвідчує наявність зв'язку між тематикою ЗМІ та контентом на їхніх сторінках. Ще одна тенденція полягає в тому, що, незважаючи на спрямування ЗМІ, у профілях медіа обов'язково представлений розважальний контент. Серед основних суспільно важливих тем, які завжди цікавлять аудиторію та потрапляють до стрічок новин, безперечно, перше місце посідають саме політика й економіка. Це доводить й аналіз тематичної палітри новинних публікацій черкаських видань «Прочерк», «Провінція», «Вчасно» та «Про Головне».

Найбільш популярна тема новин аналізованих інтернет-ресурсів – політика, що охоплює інформацію про внутрішнє політичне життя Черкащини; про діяльність політичних партій і місцевих депутатів. Також

новини аналізованих веб-видань присвячено економіці, а саме публікаціям про роботу місцевих банків, курс валюти, ціни на товари та послуги. Інтернет-ресурси «Вчасно» і «Провінція» мають спеціальну рубрику «Новини», де є підрубрика «Економіка», у межах якої розміщено повідомлення, що стосуються економічного життя Черкащини. Зокрема, на сайті онлайн-ого ЗМІ «Вчасно» опубліковано новини, які розкривають питання економічного стану міста. Про особливості виплати заробітної плати йдеться в публікації під назвою «Реальні зарплати черкащан поменшали майже на чверть».

Черкаські інтернет-видання публікують у стрічці новин велику кількість повідомлень на тему криміналу, пригод і надзвичайних ситуацій. У переважній частині новин кримінального характеру інформують про злочини, убивства, крадіжки, пожежі, ДТП, корупційні скандали. Регіональні інтернет-видання «Про Головне», «Вчасно» та «Провінція» містять рубрики «Кримінал», «Пригоди» і «Надзвичайні події», що дає змогу без особливих зусиль знайти інформацію на потрібну тему. На сайті інтернет-ресурсу «Прочерк» окремого розділу, присвяченого кримінальній проблематиці, не зазначено, що ускладнює пошук новин. Черкаські журналісти висвітлюють також культурне життя міста, повідомляючи про останні музичні події, фото й арт-виставки, анонси культурних заходів, про видатних діячів культури, анонси театральних вистав. Найменшу кількість новинних матеріалів опубліковано з медичної, освітньої та екологічної проблематики. У центрі уваги черкаських інтернет-видань опинилося політичне життя міста, тісно пов'язане з економічною, фінансовою й кримінальною тематичними лініями. Такі тематичні пріоритети стосуються інформаційних потреб аудиторії: найчастіше читачі заходять в інтернет із діловою метою або для того, щоб прочитати новини. Теми-аутсайтери – медицина, екологія, освіта.

Основу успішного функціонування новинного порталу становить контент, тобто та фундаментальна одиниця, без якої неможливий подальший ефективний розвиток ресурсу. Унікальність контенту в різних новинних порталах – питання складне, оскільки медійники використовують переважно одні й ті самі джерела інформації, зокрема інформаційні агентства, прес-служби. Контент веб-ресурсів поділяють на два види: вербальний (текстовий) і той, що передають за допомогою системи знаків (мультимедіа). Науковець Б. Потятиник наголошує на закономірності складників поняття «мультимедіа». «У сучасному розумінні – це поєднання різних медіумів, які тісно взаємодіють один з одним. Переважно йдеться про текст, аудіо, відео, анімацію та нерухомі образи (малюнок, фото, діаграми тощо)» [6, с. 63].

Результати аналізу черкаських інтернет-медіа «Прочерк», «Провінція», «Вчасно» та «Про Головне» доводять, що ресурси надають перевагу текстовому контентові. Видання менш активно використовують відеопідкасти в новинних публікаціях. Для того щоб користувач легко знайшов потрібне повідомлення з відео, поряд із заголовком новини медійники ставлять позначку «відео». Особливу увагу слід звернути на те, що мережеві черкаські видання продукують велику кількість фотоінформації. Ідентифікувати її не важко, оскільки біля назви новинного повідомлення є підпис «фото» або «фотофакт».

У ході дослідження мультимедійних форматів, використаних онлайн-виданнями Черкас, з'ясовано, що ресурси «Прочерк», «Вчасно» та «Про Головне» пропонують автоматичне слайд-шоу з фотознімками до певних тем. Цей елемент мультимедійності розміщено на стартових сторінках онлайн-видань і використано для привернення уваги аудиторії до найцікавіших матеріалів. Унаслідок вивчення новинних стрічок черкаських інтернет-видань «Прочерк», «Провінція», «Вчасно» і «Про Головне», підсумовано, що переважають такі види контенту, як копірайтинг, рерайтинг і переклад з інших мов. При цьому текст повідомлення частіше за все друкують без суттєвих змін. Інколи змінюють заголовок, щоб він відповідав стилю видання. Звичайно, у кінці кожного матеріалу є покликання на оригінал. Наявність покликань на першоджерело та можливість гіпертекстового зв'язку з ним засвідчують професійність журналістів видання. Аналіз покликань доводить, що найчастіше першоджерелами слугували прес-служба ДАІ в Черкаській області, прес-служба ДСНС у Черкаській області, прес-служба УМВС України в Черкаській області, газета «Нова Доба», телеканал «Вікка» та соцмережа «Facebook». Також наявні гіперпокликання на сайти прес-служби Черкаської ОДА, видання «Вечірня Умань», ЧОДТРК «Рось», «Громадське ТБ: Черкаси», «Антенa», інтернет-видання «Рідна Черкащина», «ВиЧерпно» та інші джерела.

Загалом новинний контент черкаських онлайн-видань представлений такими мультимедійними форматами: слайд-шоу, відеопідкастами, інтегруванням текстової й фотоінформації. Щодо авторства контенту, то значна частина проаналізованих новин черкаських мережевих ресурсів «Вчасно», «Провінція» та «Про Головне» створена з використанням матеріалів інших медіаорганізацій. При цьому текст публікують без суттєвих змін, модифікуючи лише заголовок для стильового узгодження.

Отже, черкаські інтернет-ресурси за тематикою є політематичними, однак акцентують увагу на місцевих новинах, пов'язаних із політичним, економічним, культурним і соціальним життям; до сектору аутсайдерів належить медична, екологічна, освітня тематика. Щоденний обсяг інтернет-новин – 20-30 текстів, що дає читачам право обирати інформацію; серед типів контенту зафіксовано домінування тексту й фото, рідше запропоновано відеоматеріали. За типом авторства контенту переважають копірайт, рерайт і переклад з інших мов. Вектор подальших досліджень варто спрямувати на аналіз жанрово-стилістичних особливостей контенту регіональних онлайн-видань, вивчення потреб аудиторії, способів налагодження з нею зворотного зв'язку тощо.

Література:

1. Вартанова Е. Новые проблемы и приоритеты цифровой эпохи [Электронный ресурс] / Е. Вартанова // Информационное общество. – 2001. – № 3. – С. 50–56. – Режим доступа : <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/f38eef99ab1afe94c3256b5100279108>.
2. Гол Дж. Онлайн-журналистика / Дж. Гол. – К. : К.І.С., 2005. – 344 с.

3. Градюшко А. Сетевая пресса в системе СМИ : учебно-методический комплекс / А. Градюшко. – Мн. : ЗАО «Современные знания», 2005. – 144 с.
4. Іванов В. Комп'ютерні системи і газетна практика: нові можливості / В. Іванов // Збірник праць Науково-дослідницького центру періодики. – Львів : 1994. – Вип. 1. – С. 187–191.
5. Крейг Р. Інтернет-журналістика: робота журналіста і редактора у нових ЗМІ / Р. Крейг [перекл. з англ. А. Іщенко]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 324 с.
6. Потятиник Б. Інтернет-журналістика : навч. посібн. / Б. Потятиник. – Львів : ПАІС, 2010. – 244 с.

Світлана Коваль
(Черкаси, Україна)

ПЛАТФОРМА YOUTUBE ЯК НОВИЙ РІЗНОВИД ВІДЕОМЕДІА

Розвиток нових, або соціальних, медіа нерозривно пов'язаний із розширенням можливостей передання цифрових даних і вдосконаленням цифрових каналів зв'язку. Уперше термін «нові медіа» з'явився на початку дев'яностих на тлі прогресування комп'ютерних мереж, інтернету, а також систем цифрового зберігання й передання даних, конвергенції різних форм медіа. Органічною частиною суспільного переходу до ери «глобального інформаційного суспільства», основні положення якого були озвучені на Конференції Євросоюзу в Брюсселі 1994 р. Мартіном Бангеманном [4, с. 24], стали соціальні медіа, що синтезували цифрові медіа та онлайн-комунікацію. Соціальним медіа властивий високий ступінь інтерактивності, що дає змогу користувачеві не лише споживати, а й продукувати або модифікувати контент.

Соціальні медіа змінили насамперед уявлення про процеси взаємодії між аудиторією і ЗМІ, репрезентувавши себе у вигляді подкастів, блогів, відеосервісів, соціальних мереж і надавши пріоритетного значення користувачеві контенту. Домінантними ознаками стали здатність і бажання швидко й легко обмінюватися інформацією, розвивати та заглиблюватися в знання за тими напрямками, які становлять зацікавлення для людини. У цьому модифікованому інформаційному середовищі змінилася також загальна картина сприйняття класичних ЗМІ.

Серед критичних зауважень щодо функціонування соціальних медіа варто назвати наявність численної кількості помилок, брак достовірності наданої інформації, необ'єктивність у поданні матеріалів і непрофесіоналізм. Водночас користувачі визнають, що для соціальних відеомедіа порушення мовних норм та інші вади продукування інформації не є такими суттєвими, оскільки всім відомо, що відео знімали, по-перше, не журналісти-фахівці, а аматори, які не знають тонкощів роботи медійника, по-друге, значущість та оперативність відео послаблюють вимоги до інших фахових стандартів, зокрема й до норми, пов'язаної з обов'язковою перевіркою інформації.

Зауважимо, що в українському журналістичнознавстві бракує студій, присвячених вивченню соціальних відеомедіа, тому теоретичним підґрунтям статті послуговувалися праці переважно західних дослідників. Процес виникнення й розвитку відеосервісів досліджений у роботах медіафахівців Дж. Кіма [8], А. Фінаморе [7], зв'язок із мережею Web 2.0 проаналізований А. Градюшком [1], Я. Шмідтом [4], функційне навантаження YouTube з'ясоване П. Ланж [9], М. Лукіною [2].

Згідно з матеріалами Вікіпедії, «соціальні медіа (англ. Social media) – вид мас-медіа, ряд онлайн-технологій на принципах Веб 2.0, завдяки яким споживачі контенту через свої дописи стають його співавторами й можуть взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися інформацією або брати участь у будь-якій іншій соціальній активності з теоретично усіма іншими користувачами певного сервісу» [3].

Досліджуючи систему соціальних медіа в процесі інтеграції в маркетингові комунікації, М. Шульга зазначає, що соціальні медіа – це медіа, розроблені для поширення інформації через соціальну активність, створені за використання легко доступних технік. Соціальні медіа, за висловом дослідниці, підтримують людську потребу взаємодії, використовуючи технології, базовані на інтернет і веб, для трансформації медіа монологу в медіадіалог [5].

Соціальні відеомедіа сьогодні являють собою медіаконтент, що представляє інформаційні дані, текст, звук, зображення, систематизовані в єдиному блоці та збережені в цифровому форматі. Одним із яскравих прикладів конвергентних медіа є різні відеосервіси на зразок YouTube, Vimeo. Популярний відеохостинг YouTube був заснований у лютому 2005 року Стівом Ченом, Чедом Герлі та Джаведом Карімом у місті Сан-Бруно (штат Каліфорнія). Приводом для створення стала потреба переглянути відзняті під час вечірки відео та обмінятися ними. Великі файли за обсягом тоді було не можливо відправити електронною поштою, а запис на CD-диск вимагав багато часу, аби передати його адресатові [8, с. 54]. Засновники найбільшого інтернет-хостингу у світі ініціювали створення сховища для матеріалів, де кожен матиме змогу завантажувати й переглядати відео.

Завдяки появі соціальних відеомедіа, зокрема YouTube, розвивається новий тип комунікації «ЗМІ – глядач». Зростає кількість використання відзнятих відео «юзерами» мережі в новинах, розважальних шоу. Наприкінці 2013 році в Україні майже всі телеканали послуговувалися відео, відзнятими й завантаженими на YouTube або ж «Вконтакті» про революційні події 2013–2015, коли протизаконні дії влади фіксував ледь не кожен учасник Майдану.

Нині в контенті YouTube можна виокремити декілька жанрів, а саме: home-відео, історичні моменти чемпіонатів, конкурсів, концертів чи розважальних шоу, рекламні ролики, «приколи», мультфільми, музичні кліпи, записи телепередач тощо. Через швидкість потрапляння відео, знятих аудиторією, до інтернету страждають передусім друковані видання, потім телебачення й радіо. Проте саме телебачення донині веде боротьбу за аудиторію. Хто перший отримає аматорське відео, той завоює більшу частину глядачів.

Із розвитком інтернет-технологій у представників традиційних ЗМІ, насамперед телеканалів, з'явилися конкуренти – так зване інтернет-телебачення, доступні в будь-яку хвилину. У боротьбі за увагу аудиторії черкаські традиційні засоби масової інформації, зокрема телерадіокомпанії «Рось» і «ВІККА», також вдаються до YouTube-контенту й завантажують новинні випуски та передачі на YouTube. Названі ЗМІ мають власні сайти в інтернеті, функціонування яких уможливило мобільність у поданні й отриманні інформації.

ТРК «ВІККА» зареєструвала свій YouTube-канал 2 червня 2009 року (<https://www.youtube.com/user/vikkanews>). Нині канал має 11 127 підписників і близько 16 мільйонів переглядів. Відео завантажують на сервіс щодня, що відображене за релевантністю. Це матеріали, які канал транслює в ефірі: сюжети новин, власні передачі.

Черкаська обласна державна телерадіокомпанія «Рось» започаткувала YouTube-канал 7 вересня 2012 року (<https://www.youtube.com/channel/UCfqG7UO3h4ZaO-vPQ3Xskig/feed>). На сьогодні продукт використовує 137 підписників, платформа має понад 120 тисяч переглядів. Обидві ТРК послуговуються YouTube-каналом як допоміжним, оскільки вважають пріоритетним мовлення в ефірі та на сайті.

Новим медіафігурантом на черкаському ринку стало «Громадське телебачення», засноване 2013 року під час Революції Гідності в Києві. «Громадське телебачення» позиціонує себе як незалежний від власника мовник. На відміну від традиційних ЗМІ, «Громадське» повністю мовить в інтернеті з частковою трансляцією на кабельному чи на супутниковому телебаченні. Основною територією поширення є YouTube (<https://www.youtube.com/user/hromadskeCK>).

Новий вид ЗМІ – телебачення – повністю користується лише соціальними медіа, швидко набуло популярності. За півроку існування YouTube-каналу «Громадське телебачення: Черкаси» має понад один мільйон переглядів і більше як три тисячі підписників (лише 357 осіб відмовилися від підписки). Вікові межі глядачів, або ж цільової аудиторії, у «Громадського:Черкаси» надто широкі, від 18 до 44 років. На відміну від київського «Громадського», черкаське має менше ефірів, прямих включень, але матеріали більш глибокі, довші за хронометражем, також підготовлені інформаційні продукти аналітичного характеру.

Слід зауважити, що аналізований ЗМІ використовує для промоції багато різноманітних соціальних мереж, наприклад, ВКонтакте, Facebook, Twitter та Google+. Канал є популярним у Google+: за 6 місяців – більше ніж 50 нових користувачів та 40 052 перегляди. Другим за рейтингом є Facebook та Вконтакті – більше як тисячу вподобань і підписників, у Twitter за «Громадським» слідкують 28 осіб.

Контент «Громадського» різноманітний: події репортажі (із мітингів, соціальних акцій, ушанування загиблих воїнів), розслідування, експерименти, наприклад, «Людині зле». Також у меншій кількості представлена розважальна журналістика (програма «Тряця» київського «Громадського»). Популярності набирає новий різновид програм – відеоблогінг, зокрема блог Богдана Кутелова чи не найчастіше переглядають на каналі YouTube.

Отже, із появою на початку дев'яностих років перших нових медіа одразу виникає конкуренція зі ЗМІ в класичному розумінні. Соціальні медіа набувають широкої популярності. Нова модель співпраці утверджується й здобуває все більший попит. У Черкасах існує новий вид телебачення, що можна переглянути лише в інтернеті. Незважаючи на модернізованість, «Громадське ТБ: Черкаси» не набуло такої ж популярності, як традиційні канали телебачення, лише в травні 2015 року ЗМІ отримав перший мільйон переглядів. Водночас традиційні медіа поступово пристосовуються до нової соціальної та економічної дійсності, мають усі шанси скласти конкуренцію інтернет-медіа, реалізувавши низку технологічних перетворень, щоб стати більш оперативними і гнучкими в руслі поширення інформації.

Література:

1. Градюшко А. А Основы интернет-журналистики : учеб.-метод. комплекс для студентов, обучающихся по спец. 1-23 01 08-03 «Журналистика (веб-журналистика)» / А. А. Градюшко. – Минск : БГУ, 2012. – 152 с.
2. Интернет СМИ: Теория и практика : учеб. пособие для студентов вузов / под ред. М. М. Лукиной. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 348 с.
3. Соціальні медіа [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальні_медіа.
4. Шмідт Я. Нова мережа: ознаки, практики і наслідки веб 2.0 : посібник / Я. Шмідт / пер. з нім. В. Климченко ; за заг. ред. В. Іванова. – К. : Центр Вільної Преси, 2013. – 284 с.
5. Шульга М. І. Система соціальних медіа у процесі інтеграції у маркетингові комунікації [Електронний ресурс] / М. І. Шульга. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=1245>.
6. Cheng Xu. Characteristics of YouTube network traffic at a campus network – Measurements, models, and implications / Xu. Cheng // Computer Networks. – Vol. 53. – Issue 4. – P. 501–514.
7. Finamore A. YouTube everywhere: impact of device and infrastructure synergies on user experience / A. Finamore, M. Mellia // IMC'11 Proceedings of the 2011 ACM SIGCOMM conference on Internet measurement conference. – Issue 3. – P. 345–360.
8. Kim J. The institutionalization of YouTube: From user-generated content to professionally generated content / J. Kim // Media, Culture & Society. – January, 2012. – Vol. 34. – № 1. – P. 53–67.

Науковий керівник:

к. ф. н, доцент, завідувач кафедри журналістики, реклами та PR-технологій Т. Г. Бондаренко.

**Світлана Фурса
(Київ, Україна)**

ДИТЯЧІ ВИДАННЯ ПРО ПРОФЕСІЇ НА КНИЖКОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Дитячі видання — це важливий сегмент видавничого ринку, який слугує дієвим засобом у вихованні й інтелектуальному розвитку дитини. Саме дитяча книжка знайомить юного читача зі світом прекрасного, формує основи його духовної культури, а також впливає на емоційну сферу, його почуття, здатність реагувати на описувані події та явища, дивуватися, співчувати героям і наслідувати їхні вчинки. Це вкрай важливо для самовдосконалення дитини, її становлення як свідомого громадянина своєї держави.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вивчення сучасних дитячих видань, представлених на українському ринку, помітно активізувалося. Зокрема, стан і перспективи розвитку книговидавництва для дітей в Україні комплексно проаналізовано в наукових працях Е. І. Огар [6], Н. М. Вернигори [1], особливості та проблеми розвитку регіонального дитячого книговидавництва схарактеризовано у студіях М. І. Лебединської [5] та М. П. Грисюк [4] тощо. Проте бракує досліджень, у яких би було висвітлено проблеми та стан розвитку дитячих видань про професії. З огляду на це вважаємо, що пропонуване дослідження, присвячене аналізу українськомовних дитячих видань про професії, є **актуальним**.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати дитячі видання про професії, що представлені на книжковому ринку України.

Об'єктом дослідження є дитячі видання про професії **на предмет** особливостей текстового наповнення та художньо-технічного оформлення.

Джерельною базою слугували українськомовні дитячі видання про професії, представлені на полицях ринку «Петрівка», книгарень «Є», «Буква», «Читайка», «Наукова думка», «Читай-Город», інтернет-магазинів «Yakaboo.ua», «Lavkababuin.com.ua», «Chytayka.com.ua» тощо.

Проведений аналіз книжкового ринку України засвідчив, що серед видань, адресованих дітям, кількісно переважає художня література, а особливо різноманітні казки, оповідання, віршики, які за допомогою художніх образів формують світогляд дитини, розвивають її мислення. Вагоме місце серед художніх видань посідають фольклорні й авторські казки, що є «своєрідним живим організмом, який містить у собі широкий спектр пізнавальних, етичних і естетичних елементів, здатних випромінювати певні імпульси різної потужності, призначені читачам різного віку» [3, с. 13].

На книжкових полицях представлені також і дитячі пізнавальні видання, у яких подано інформацію про тваринний та рослинний світ, будову тіла людини, деякі таємниці космосу. Окремі пізнавальні видання відкривають дитині чарівний світ мистецтва, архітектури й історії різних народів і країн.

Спостережено, що дитячих видань про професії на книжковому ринку України небагато. Назвемо та детальніше схарактеризуємо їх:

1. Ганна Чубач «Професії для дівчаток» та «Професії для хлопчиків» — це 2 окремих ілюстрованих кольорових видань, на сторінках яких у віршованій формі подано інформацію про відповідні професії для хлопчиків і дівчаток. Видання побачили світ у видавництві «Книжкова хата». Папір, на якому надруковано видання, — картон хром-ерзац, що сприятиме тривалому користуванню та зберіганню.

Обидві книжки вирізняються оригінальним художнім оформленням. Зокрема, у них подано яскраві сюжетні ілюстрації, які унаочнюють викладений матеріал і сприяють зоровому запам'ятовуванню характерних особливостей описаних професій.

Впадає в око професійне технічне оформлення видань, адже верстальник відповідно до вимог Держстандарту та санітарно-гігієнічних норм і правил розмістив вірші на білому фоні, аби дітям було легко сприймати текст. До того ж, у виданні обрано єдиний принцип розташування на розвороті текстового та ілюстративного матеріалу: на парній сторінці подано вірші, а на непарній — ілюстрації.

Серед помітних недоліків, що виявлені під час ознайомлення з виданнями, назвемо найосновніші:

- не визначено вікову аудиторію, для якої призначені видання. Будь-яке дитяче видання повинно мати чітко визначену вікову групу дітей, якій воно адресоване, адже від цього залежить текстове наповнення та художньо-технічне оформлення. Прочитавши вірші про професії, можна встановити, що воно за способом викладу матеріалу призначене для дошкільнят;

- дещо некоректно розподілено професії між хлопчиками та дівчатками, порівняймо: у виданні «Професії для дівчаток» схарактеризовано такі основні професії, як: *вчителька, лікарка, бібліотекарка, балерина, продавщиця, перукарка, листоноша, кондитерка, тенісистка, артистка, художниця, нянька, поетеса, електрик, програмістка, будівельниця*; у виданні «Професії для хлопчиків» — професії: *водій, інспектор, льотчик, футболіст, матрос, слюсар, вчений, водолаз, космонавт, музикант, рятувальник, міліціонер, пожежник, діврик, пастух, вояк*. На нашу думку, розподіляти професії за статтю недоцільно, бо є професії, які можуть обрати як хлопчики, так і дівчатка, наприклад, *вчитель, лікар, продавець, перукар,*

листоноша, кондитер, тенісист, артист, художник, поет, програміст, музикант, двірник, вчений. Натомість серед поданих професій для дівчаток є ті, які більш характерні для хлопчиків — *електрик, будівельниця*;

- упадають в око нелітературні назви професій, наприклад, *продавщиця, кондитерка, програмістка, льотчик.* У «Словнику-довіднику назв осіб за видом діяльності» М. П. Годованої назва професії *продавець* немає паралельної форми для жіночого роду *продавщиця* [2, с. 97], назва професії *кондитер* — паралельної форми *кондитерка* [там само, с. 61], назва професії *програміст* — паралельної форми *програмістка* [там само, с. 97], а назви професії *льотчик* в українській літературній мові взагалі немає, правильно вживати *пілот* [там само, с. 91].

2. Ганна Чубач «Ще не вмю, а вже мрію! Моя майбутня професія» — дитяче кольорове видання із серії «Малюк-розумняк», у якому у віршованій формі висвітлено відомості про професії: *балерина, перукарка, лікар, будівельник, водій, пожежник, водолаз, футболіст, художниця, кухар.* Видання призначене для читання дорослими дітям, тобто для дошкільнят; тверда глянцева палітурка, папір — картон хром-ерзац.

У виданні текстовий матеріал гармонійно поєднано з ілюстративним оформленням. Обрано єдиний принцип розміщення тексту та ілюстрацій на розвороті: на парній сторінці — віршик у верхньому правому куті (заверстаний у білій хмаринці), на непарній — у верхньому лівому куті. Сюжетні ілюстрації обтікають текст з усіх боків та у відсотковому співвідношенні становлять значно більшу частину, аніж текст (близько 80 %), що й відповідає вимогам Держстандарту для цієї вікової групи дітей.

Проте видання має деякі недоліки, зокрема: важко визначити, яким принципом автор керувався, обираючи для видання саме ці професії; назви професій не систематизовані ані за алфавітом, ані за тематичним принципом подання.

3. Ірина Сонечко «Побавимось у кухарів», «Побавимось у лікарів», «Побавимось у перукарів», «Побавимось у водіїв», «Побавимось в магазин», «Побавимось у будівельників» — це 6 літературно-художніх видань із серії «Побавимось у професії», у яких автор знайомить малюків з «дорослим» світом професій. Усі видання призначені для читання дорослими дітям, тобто для дітей дошкільного віку. Кожне видання у віршованій формі розповідає про одну якусь професію: *лікар, перукар, кухар, водій, будівельник, продавець.*

Видання мають яскраві насичені мультиплікаційні сюжетні ілюстрації, які взаємопов'язані з основним текстом і відображають реальну дійсність. Спостережено, що на ілюстраціях зображено переважно життєрадісних і щасливих дітей, які граються в якусь одну з професій. Характерною особливістю аналізованих видань є вдале й гармонійне поєднання відтінків основних кольорів.

Проте у виданнях трапляються деякі недоліки:

- немає єдиного принципу розташування віршів, адже в одному виданні тексти заверстані по-різному: або зверху, або знизу, або посередині сторінок. До того ж, є такі розвороти, на яких подано неоднакову кількість віршованих рядків, наприклад, на парній сторінці надруковано 6 рядків, а на непарній — 2 рядки або на парній сторінці — 4 рядки, а на непарній — 8 рядків. Вважаємо, що у виданнях для дошкільнят варто дотримуватися єдиного принципу верстання для того, щоб дитині було легше сприймати текст та ілюстрації;

- вірші надруковано на кольоровому фоні, що не відповідає вимогам Держстандарту та санітарно-гігієнічним нормам;

- обрано недоцільну назву «Побавимось в магазин», яка вказує на місце роботи, а не на конкретну назву професії — продавець.

4. Наталія Шип, Олеся Чертова «Вчимо професії» — одне з літературно-художніх видань із серії «Розвивайко», у якому матеріал викладено у формі віршів. Видання призначене для дітей дошкільного віку. У виданні висвітлено інформацію про такі професії: *лікар, кухар, пожежник, шофер, вчитель, будівельник, перукар, продавець, міліціонер, швачка.*

Художник вдало проілюстрував видання, адже в ньому подано насичені кольоровою гамою малюнки, які відображають конкретний епізод з тексту.

У виданні виявлено окремі недоліки:

- вірші заверстані по-різному: одні — зверху, інші — знизу. Доцільніше було б розташовувати текст за єдиним принципом;

- тексти надруковано на насиченому кольоровому фоні, що не відповідає вимогам Держстандарту;

- не обґрунтовано вибір саме цих 10 професій.

5. «Великі професії» — книжка-іграшка серії «Велика модниця», адресована дітям від 5 до 8 років.

Видання не містить жодних текстових відомостей щодо опису професій. У ньому основний акцент зроблено на ілюстративному оформленні, тобто чітко відтворено дизайн одягу представників відповідних професій, а також зображено найдрібніші його елементи. Вважаємо цей спосіб ілюстрування доречним, оскільки дитина зможе наочно запам'ятати всі комплекти одягу та правильно визначити професію людини в повсякденному житті.

Однією з переваг видання є залучення елемента гри — усі комплекти одягу дитина зможе легко дістати для своєї паперової ляльки, натиснувши на зображення.

На нашу думку, назва видання «Великі професії» є недоречною та незрозумілою, бо немає професій великих чи малих, значущих чи ні.

Отже, на книжковому ринку України є небагато українськомовних дитячих видань, які знайомлять дитину з різноманітними професіями. Аналіз дитячих видань про професії дав змогу виявити такі особливості їхнього текстового наповнення та художньо-технічного оформлення:

- усі видання призначені для дітей дошкільного віку;
- серед видів дитячих видань про професії кількісно переважають літературно-художні;
- видання мають яскраві різнокольорові сюжетні ілюстрації, які знайомлять дитину з одягом працівників, предметами їхньої праці та сприяють легшому засвоєнню текстового матеріалу;
- текстове наповнення видань і використані мовні засоби здебільшого відповідають віковим особливостям психофізіологічного розвитку дитини, хоч іноді трапляються тексти, які є складними для сприйняття;
- інформацію про професії в дитячих виданнях українських виробників подано у віршованій формі.

Аналіз вітчизняного книжкового ринку дає підстави стверджувати, що в Україні бракує довідкових видань про професії, що адресовані дітям, а тому вкрай важливо досліджувати та наповнювати цей сегмент якісними, цікавими та корисними виданнями.

Література:

1. Вернигора Н. М. Книговидання для дітей в Україні ХХ століття: типологія, проблематика, жанрові особливості : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.05 «Теорія та історія видавничої справи та редагування» / Ніна Миколаївна Вернигора. — Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики, 2013. — 16 с.
2. Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М. П. Годована ; за ред. Л. В. Туровської. — Київ : Наук. думка, 2009. — 176 с.
3. Гримич В. Спогад людства про власне дитинство : передмова / В. Гримич // Казки зарубіжних письменників. — Київ, 1997. — С. 5–16.
4. Грисюк М. П. Дитяча книга західної України: видавництва, особливості, сучасний стан / М. П. Грисюк // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв . Мистецтвознавство. Архітектура. — 2011. — № 3. — С. 27–29.
5. Лебединська Т. Проблеми та перспективи розвитку регіонального книговидання для дітей / Т. Лебединська // Український інформаційний простір. — 2013. — №1 : у 2 ч. — Ч. 1 — С. 98–102.
6. Огар Е. І. Українська дитяча книжка: сучасний стан і перспективи / Е. І. Огар // Діалог культур: Україна у світовому контенті. Мистецтво і освіта : зб. наук. праць. — Львів, 1998. — № 3. — С. 308–313.

Науковий керівник:

кандидат наук із соціальних комунікацій Сегол Радміла Ігорівна

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Владимир Шауро, Дмитрий Москоленко
(Брянск, Россия)

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ЭЛЕКТРОПРИВОДА С АСИНХРОННЫМ ДВИГАТЕЛЕМ И ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕМ ЧАСТОТЫ НА ЛАБОРАТОРНОМ СТЕНДЕ

Электропривод, выполненный по схеме "преобразователь частоты – асинхронный двигатель", в настоящее время получил широкое применение в силу своих бесспорных достоинств. В данной работе на лабораторном стенде исследован электропривод с двигателем мощностью 2,2 кВт и преобразователем частоты ACSM1-04 производства концерна ABB.

Преобразователь частоты ACSM1-04 позволяет запускать асинхронный двигатель в двух режимах управления: режим скалярного управления (SCALAR) и режим прямого управления моментом (DTC).

В процессе выполнения различных опытов, была проверена работа электропривода при использовании обратной связи по скорости (подключенном энкодере) и без неё в разных режимах работы: разгон без нагрузки, движение на холостом ходу, движение под нагрузкой, движение на холостом ходу и торможение без момента сопротивления.

При управлении электроприводом использована программа DriveStudio, с помощью которой можно контролировать задания и переменные электропривода. Программа установлена на персональный компьютер, связь с преобразователем частоты организована с помощью последовательного интерфейса.

Результаты экспериментальных исследований в виде "скриншотов" рабочего поля программы DriveStudio приведены на рис. 1 – 10. На графиках представлены наиболее интересные, с точки зрения управления электроприводом, кривые переходных процессов.

Опыт №1: Режим скалярного управления:

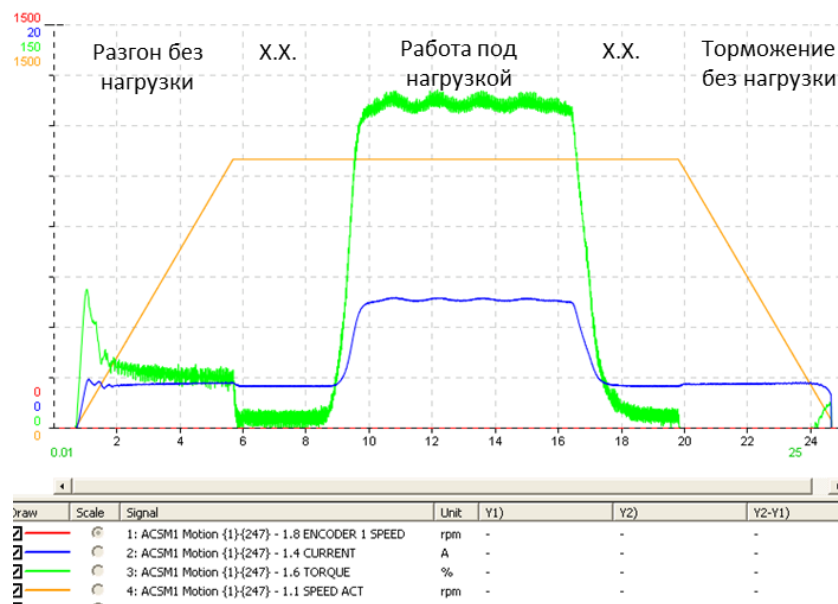

Рис. 1. Скалярное управление без обратной связи.

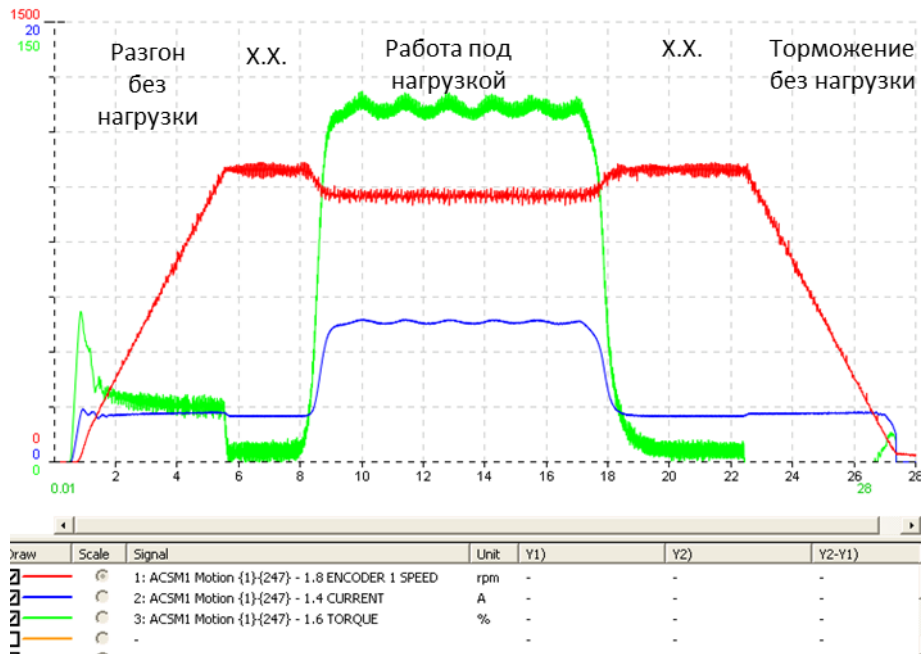

Рис. 2. Скалярное управление с обратной связью.

При отключенном энкодере преобразователь частоты рассчитывает скорость вращения асинхронного двигателя исходя из математической модели электропривода. При сравнении двух графиков (рис. 1 и 2) видно, что реальная скорость вращения двигателя под нагрузкой отличается от расчётной более чем на 10%, это в свою очередь доказывает, что на реальную скорость вращения ротора влияет момент сопротивления.

Опыт №2: Режим прямого управления крутящим моментом (DTC)

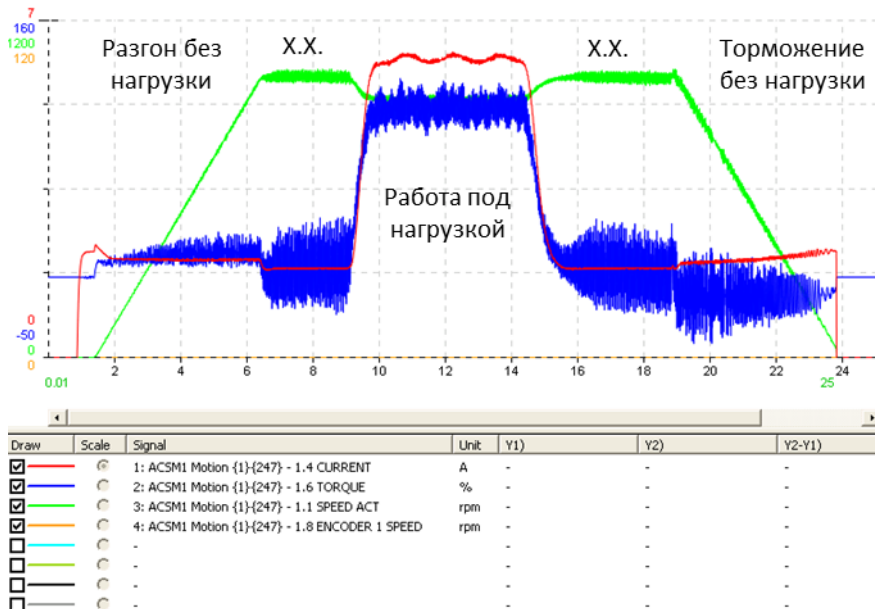

Рис. 3. DTC без обратной связи.

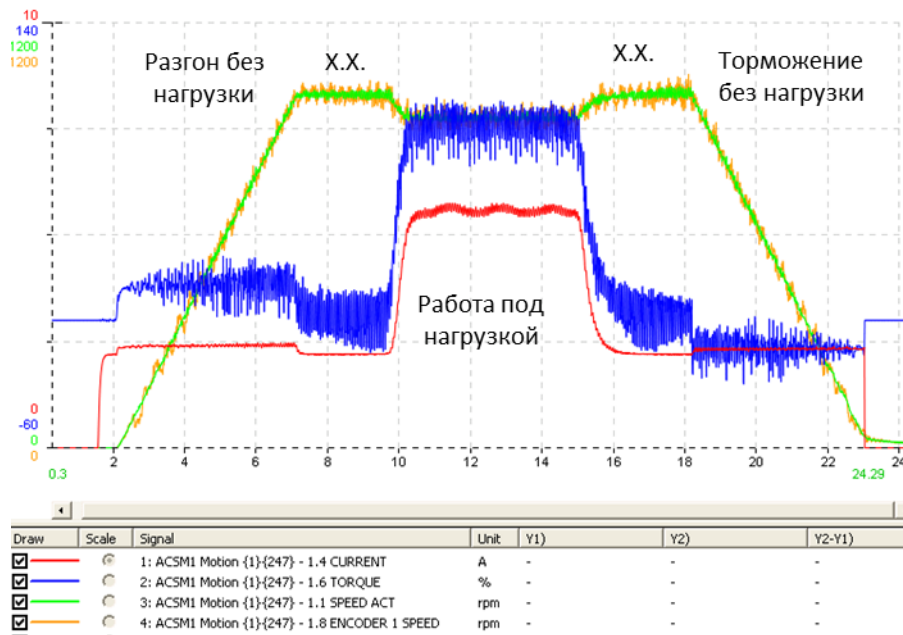

Рис. 4. DTC с обратной связью.

При сравнении двух графиков (рис. 3 и 4) видно, что скорость вращения двигателя, рассчитанная по математической модели имеет больше колебаний, что указывает на необходимость использования физического датчика скорости при реализации системы прямого управления моментом (DTC – Direct Torque Control) в составе электропривода ответственного комплекса или механизма.

Опыт №3: Режим прямого управления моментом с изменением коэффициентов пропорционального (K_p), интегрирующего и дифференцирующего звеньев без отключения обратной связи:

Рис. 5. Режим DTC с коэффициентом усиления пропорционального звена $K_p=5$.

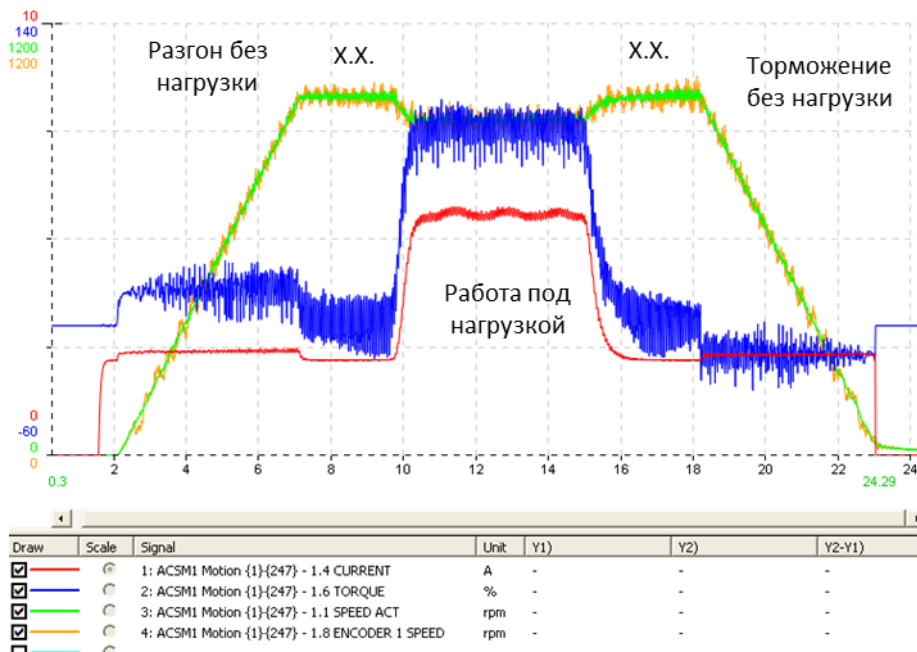

Рис. 6. Режим DTC с коэффициентом усиления пропорционального звена $K_p=20$

Исходя из графиков (рис. 5 и 6) нетрудно заметить, что изменение K_p приводит к увеличению амплитуды колебаний момента. Одновременно с этим, чем больше коэффициент усиления, тем меньше статическая ошибка регулирования скорости.

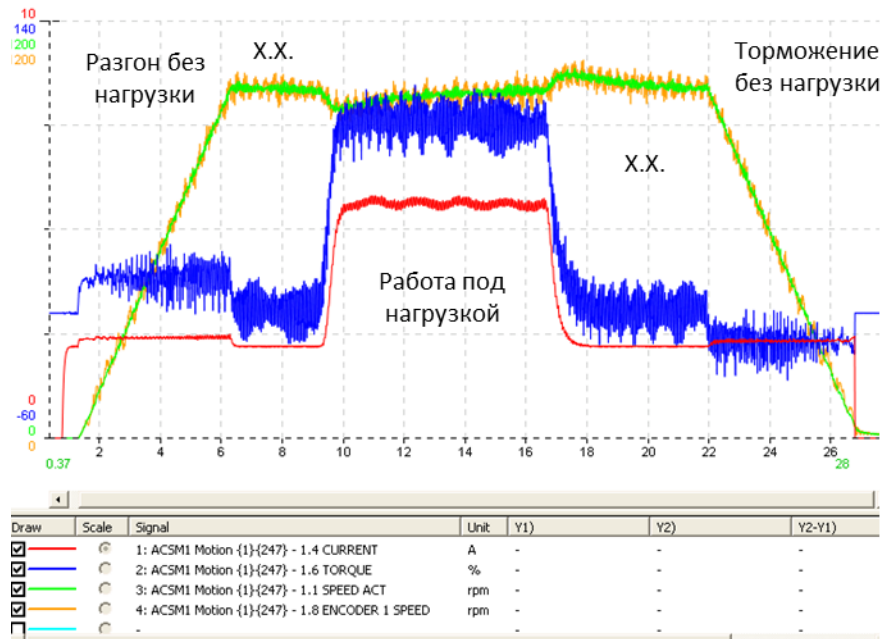

Рис. 7. Режим DTC с коэффициентом усиления пропорционального звена $K_p=20$ и интегральной составляющей, равной 2

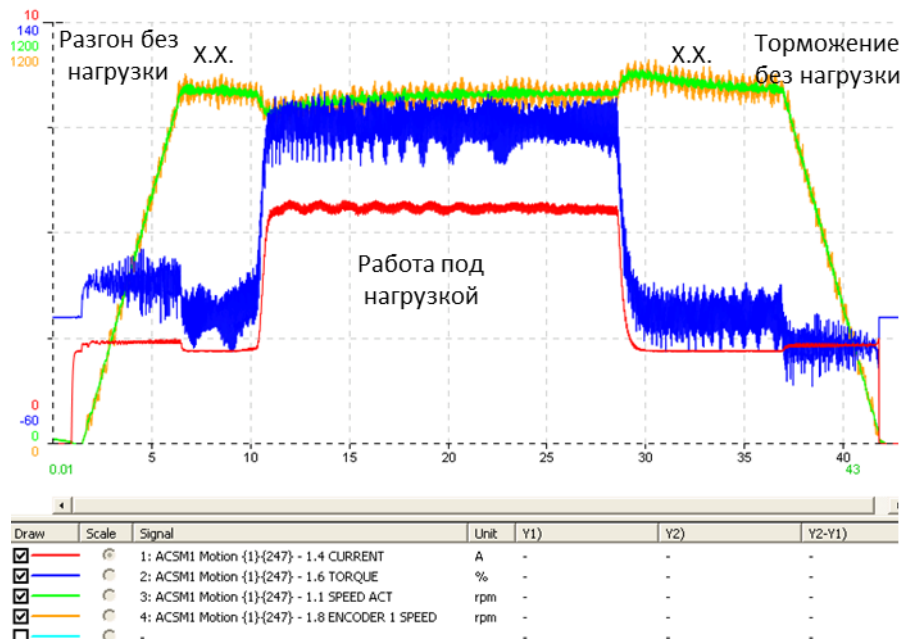

Рис. 8. Режим DTC с коэффициентом усиления пропорционального звена $K_p=20$ и интегральной составляющей=4

При сравнении двух опытов (рис. 7 и 8) видно, что значение скорости стремится к значению холостого хода. Введение интегральной составляющей уменьшает быстродействие и снижает ошибку.

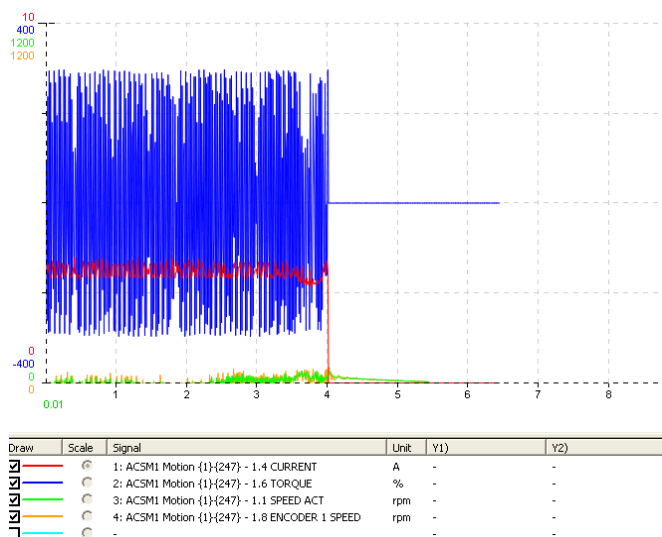

Рис. 9. Режим DTC с коэффициентом диф. звена=5

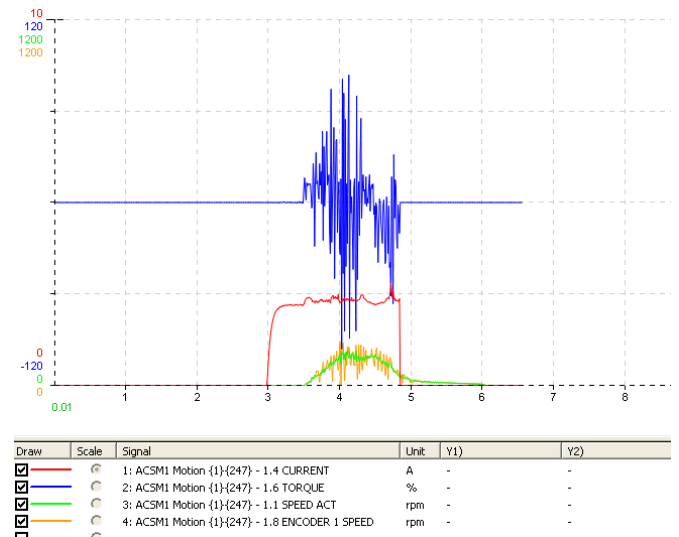

Рис.10. Режим DTC с коэффициентом диф. звена=0,05

По графикам (рис. 9 и 10) можно судить, что введение дифференцирующего звена в нашем случае приводит к неустойчивой работе привода.

Таким образом, на основании проведенных исследований можно сделать вывод о том, что использование обратной связи по скорости необходимо во всех режимах работы преобразователя частоты фирмы ABB ACSM1-04, иначе расчетные значения скорости вращения ротора электродвигателя внесут ощутимую погрешность в работу замкнутой системы управления электропривода. Проанализировав режим работы прямого управления моментом (DTC) можно на реальных примерах увидеть преимущества и недостатки различных значений коэффициентов ПИД регулятора.

Литература:

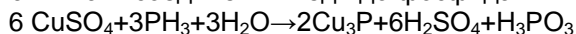
1. Руководство по встроенному программному обеспечению ACSM1 Программа управления движением. ABB, <http://www.abb.com>, 2007.- 414 с.

Научный руководитель:
кандидат технических наук, доцент Пугачев Александр.Анатольевич.

Шайзада Кошкарбаева, Малик Сатаев, Фариза Омирова
(Шымкент, Казахстан)

ПОЛУЧЕНИЕ ДЕКОРАТИВНЫХ ПОКРЫТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕДЬФОСФОРНЫХ ПЛЕНОК

Авторами [1] была разработана технология нанесения токопроводящих пленок фосфида меди на диэлектрические материалы, с целью получения основы для дальнейшей металлизации. Данная технология основана на использовании в качестве восстановителя фосфина, который может восстанавливать соединения меди до фосфида.

Получаемый при этом фосфид меди относится к металлоподобным фосфидам и хорошо проводит электрический ток.

Такие пленки фосфида меди на поверхностях различных материалов можно получать в виде узорчатых декоративных покрытий. Для этого, полученный после окунания в раствор сульфата меди, поверхностный слой необходимо подвергнуть сушке при определенных режимах. Во время такой сушки, по мере удаления влаги, сульфат меди выкристаллизовывается образуя плоское декоративное покрытие. При этом данное декоративное покрытие имеет форму пластинчатых и ветвистых узоров. Кристаллические узоры сульфата меди непрочны, но после обработки фосфином, не изменяя своей формы, переходят в прочный фосфид меди.

Оценку качества узорчатых покрытий производили по длине и количеству основных и побочных ветвей, по их контрастности в сравнении с фоном, по площади отдельных лепестков. Образование кристаллов сульфата меди происходит из пленки имеющей очень маленькую толщину (менее 1 мкм). Это создает особые условия для кристаллизации: во-первых, ограниченность материала, необходимого для образования кристаллов и, во-вторых, быстрое изменение концентрации сульфата меди из-за удаления влаги при высыхании образца. Поэтому он очень чувствителен к внешним факторам: состоянию поверхности, температуре и концентрации раствора сульфата меди, геометрическим размерам образца, режиму процесса удаления влаги и т.п.

Основные эксперименты по влиянию различных факторов проводились на образцах из алюминия, стекла, меди и латуни. Размеры пластин 70×100 мм и 40×40 мм.

Исследования показали, что положительно на декоративный вид фосфидных пленок влияет повышение концентрации сульфата меди в исходном растворе, высокая температура этого раствора и наоборот более низкая температура среды, в которой происходит охлаждение образца.

При этом высокая температура на границе жидкого раствора сульфата меди с твердой основой препятствует образованию большого количества центров кристаллизации (зародышей). Кроме того, удаление влаги происходит с противоположной стороны, и это способствует росту отдельных ветвистых или пластинчатых кристаллов. Увеличение площади образца до определенных пределов также способствует повышению качества, так как устраняет взаимное влияние отдельных ветвей на рост длинных ветвей.

Предварительными опытами было установлено что, для получения качественных декоративных покрытий концентрация сульфата меди должна составлять 180-240 г/л. Характеристики образующихся при этом узоров приведены в таблице 1. В данном диапазоне повышение концентрации способствует образованию более длинных ветвистых кристаллов, что связано с увеличением количества материала необходимого для роста кристаллов. При концентрации раствора сульфата меди 240 г/л длина кристаллов на образце из алюминия размером 70×100 мм равна 25 мм, а при концентрации раствора сульфата меди 180 г/л – 20 мм.

Таблица 1

Характеристики узоров, полученных при обработке различных образцов в растворе CuSO_4 при $t=89-90^\circ\text{C}$

Размеры образцов	Материал образцов			
	Алюминий	Медь	Латунь	Стекло
Концентрация CuSO_4 – 180 г/л				
70 x 100	Самый длинный кристалл 20 мм, узоры походи на ветви длиной 10-13 мм.	Мелкие кристаллы в виде елочных веток длиной 5-8 мм.	Длиной 20 мм тонкие кристаллы без мелких кристалликов.	Самый длинный кристалл 30 мм, на одной части пластины мелкие кристаллы в виде снежинок, на другой более крупные.
40 x 40	Самый длинный кристалл 17 мм в виде разбросанных тонких палочек.	В основном мелкие кристаллы, похожие на крапинку 2-3 мм.	Самый длинный кристалл 15 мм, тонкие кристаллы 8-10 мм.	Равномерно расположены тонкие кристаллы длиной 8-10 мм.
Концентрация CuSO_4 – 240 г/л				
70 x 100	Самый длинный кристалл	Самый длинный кристалл	Кристаллы длиной 18	

	25 мм, в основном кристаллы 10-15 мм.	13 мм; кристаллы в виде снежинок длиной 3-7 мм.	мм и кристаллы размером 8-12 мм в форме веток.
40 x 40	Самый длинный кристалл 20 мм и многие кристаллы длиной 7-10 мм.	Самый длинный кристалл 15 мм; многие кристаллы длиной 5-10 мм.	Самый длинный кристалл 12 мм; кристаллы длиной 10-12 мм, без мелких кристалликов.

На качество получаемых узоров влияет и площадь образца. С увеличением площади образцов размеры кристаллов также растут. Например, на образцах из стекла размером 40×40 мм величина узоров была равна 12 мм, а на образцах 70×100 мм – 18 мм.

При сушке при комнатной температуре (20-25⁰С) низкая температура исходного раствора сульфата меди удлиняет время сушки образца. Поэтому, скорость образования зародышей кристаллов преобладает над скоростью их роста, и образуются мелкокристаллическая структура с незначительным декоративным эффектом.

При высоких температурах (85-90⁰С) исходного раствора сульфата меди процесс удаления влаги из поверхностной пленки значительно ускоряется. Поэтому скорость роста кристаллов преобладает над скоростью образования зародышей, и образуются, обладающие значительным декоративным эффектом крупные ветвистые и пластинчатые кристаллы. Нагревать исходные растворы выше 90⁰ С не рекомендуется, так как размеры и форма кристаллов при этом не изменяются. Кроме того, из-за сильного испарения раствор часто приходится корректировать.

Кристаллы, образующиеся при средних температурах исходного раствора (30-85⁰ С), имеют менее декоративный вид. При этом уменьшается количество пластинчатых узоров, а образующиеся ветвистые узоры менее насыщены, чем при температурах выше 85⁰ С.

Следовательно, оптимальной температурой исходного раствора сульфата меди, которая необходимо для образования поверхностной пленки сульфата меди следует считать 85-90⁰ С.

Аналогичным образом на процесс образования и развития кристаллического узора влияет температура среды, в которой сушится образец после обработки в растворе сульфата меди (таблица 2). Сушка таких образцов при температурах 0-3⁰ С приводит к образованию кристаллов, напоминающих морозные узоры на стекле.

В области комнатных температур (20-30⁰ С) образуются ветвистые узоры с наличием пластинчатых форм, мало отличающиеся от узоров образующихся при температурах (0-3⁰ С).

Сушка при повышенных температурах (выше 60⁰ С) оказалось нежелательной, так как при этом не образуется декоративных кристаллов. Вероятно, в данном случае образец высыхает быстрее, чем образуются кристаллы.

Исследованиями показали, что наиболее важным фактором, влияющим на процесс кристаллизации, является состояние поверхности образца: на матовых поверхностях удерживается больше раствора сульфата меди, но в тоже время на них больше количество центров кристаллизации, приводящих к образованию мелких кристаллов. Гладкие поверхности удерживают меньше раствора, и поэтому может создаться недостаток материала для образования кристаллов.

Таблица 2

Влияние температуры обработки и режима охлаждения на характер пленок медь-фосфор

№	Изменяемые параметры	Получаемый эффект
1	Температура просушки	0 ⁰ С
2		25 ⁰ С
3		50 ⁰ С
4	Температура раствора	+18 ⁰ С
5		+60 ⁰ С
6		+90 ⁰ С

При исследовании влияния материала образца на величину узоров, наблюдалось увеличение длины кристаллов на образцах в таком порядке: медь, стекло, алюминий. Такой характер влияния

матеріала образця, зв'язан головним образом, с состоянием его поверхности. То есть на вид кристаллов решающую роль играет не природа образца, а смачиваемость его поверхности, количество центров кристаллизации, теплоемкость (скорость отвода тепла), толщина и геометрическая форма образца. Учет всех этих факторов представляется невозможным, поэтому декоративный характер кристаллов в зависимости от природы материала легче установить экспериментальным путем для каждой конкретной детали.

Литература:

1. T. SH. Koshkarbaeva, S.Z. Nauryzova, M.S. Sataev and A.B. Tleuova. Low-temperature Gas-phase Metallization of Dielectrics. .Oriental journal of chemistry. 2012, Vol. 28, No. (3): Pg. 1281-1283

Яна Сичікова
(Бердянськ, Україна)

СУПЕРКОНДЕНСАТОРНА СИСТЕМА НАКОПИЧЕННЯ ЕНЕРГІЇ НА ТЯГОВИХ ПІДСТАНЦІЯХ

Суперконденсатори представляють інтерес для зберігання енергії в гібридних електричних пристроях, що живляться від акумуляторів у зв'язку з їх високою питомою потужністю, відмінною оборотністю і великим циклічним життям в порівнянні з батареями. Дослідження в цій галузі спрямовані на розвиток матеріалів електродів, морфології поруватої поверхні і оптимізації деяких параметрів.

Світовий ринок по перспективам використання суперконденсаторів можна умовно розділити на три основних сегмента: застосування на транспорті, в індустрії та електроніці [1].

Суперконденсатори володіють унікальною комбінацією важливих характеристик. У порівнянні з літєвими елементами, до переваг суперконденсаторів відносяться на порядок більша щільність потужності, великі строки зберігання (понад 10 років), відсутність токсичних та небезпечних компонентів, величезне число циклів перезарядки без зміни ємності (до 10000000 циклів) [2, 3].

Застосування суперконденсаторів в даний час найбільш актуально в сфері гібридного автотранспорту. Гібридні двигуни використовуються для рекуперації енергії гальмування. В таких двигунах рух підтримує двигун внутрішнього згорання, але при гальмуванні енергія руху перетворюється в електричну енергію, яка потім використовується електричним двигуном, що здійснює розгін [3, 5, 7].

Проблема енергозбереження та підвищення якості електроенергії в мережах змінної напруги з тяговими трансформаторними підстанціями є найбільш актуальною в електроенергетиці. Електрифікований транспорт характеризується нерівномірним графіком споживання електроенергії, яка особливо істотно в періоди розгону, менш істотно в періоди рівномірного руху і

відсутня при гальмуванні [4]. Внаслідок цього тягові підстанції (ТП) безперервно відчувають значні коливання навантаження. При пікових навантаженнях, що виникають при накладенні пускових струмів декількох тягових засобів, знижується напруга на шинах ТП [5, 6]. Це призводить до значного уповільнення процесів пусків електричного транспорту і неминуче призводить до додаткових втрат електроенергії. Виникає потреба у збільшенні встановленої потужності силового обладнання ТП для компенсації пікових навантажень.

В умовах міста фази розгону і гальмування досить часто чергуються, тому застосування гібридного двигуна дозволяє значно зменшити споживання палива і поліпшити екологічну обстановку міста.

Вирішення низки проблем тягових підстанцій вбачається у застосуванні суперконденсаторних систем накопичення енергії, що здатні призводити до суттєвих експлуатаційних і економічних переваг.

Традиційно при відсутності живлячої напруги функцію включення приводів масляних вимикачів виконують акумулятори. Вибір типу акумуляторів визначається струмами тривалого розряду аварійного режиму, можливим часом знаходження тягової підстанції без напруги і розрахунковим струмом короткочасного режиму, який встановлювали за параметрами найбільш потужного масляного вимикача [7, 8].

Використання комплексу акумуляторних батарей і суперконденсаторів дозволить впровадити у технологічний процес менш енергоємні типи акумуляторів, що здатне значно здешевити технологію. Крім того, під час експлуатації запропонованої системи акумулятор/суперконденсатор змінюється характер навантаження батареї за рахунок відсутності великих пікових струмів, що можуть негативно позначитися на строках експлуатації та ресурсі акумулятора.

Необхідно відмітити, що застосування суперконденсаторів відноситься до так званої «зеленої енергетики», що на сьогодні є пріоритетним завданням енергетичного сектору.

Для коректної роботи системи акумулятор/суперконденсатор необхідно дотримуватися ряду вимог (табл. 1)

Табл. 1. Вимоги до системи акумуляторна батарея/ суперконденсатор та переваги представленого технічного рішення [1, 4 – 7]

Вимоги	Параметри акумулятора і суперконденсатора	Необхідно розраховувати таким чином, щоб оперативні ланцюги тягової підстанції могли нормально функціонувати протягом 3 год без зовнішнього джерела напруги, а потім включилися б найпотужніші масляні вимикачі
	Співвідношення внутрішніх опорів акумулятора і суперконденсатора	Необхідно вибирати так, щоб їх струми при включенні вимикачів відносилися як 1: 3.
Переваги рішення	Включення в схему живлення суперконденсаторів	Дозволяє перевести акумулятор з буферного режиму в режим дозаряду. Це дає можливість підтримувати батарею в повністю зарядженому стані, виключивши режими рясного газовиділення.
	При знеструмленні підстанції	Підключення акумулятора не призведе до значних змін напруги на шинах за рахунок демпфірування її великою ємністю суперконденсатора
	Підвищення надійності роботи ланцюгів власних потреб	Утилізація гальмівної енергії
	Збільшення терміну служби акумуляторних батарей	в 1,5-2 рази
	Збільшення термінів періодичності обслуговування акумуляторних батарей	в 2 рази
	Зниження витрат електроенергії на власні потреби	до 10%
	Поліпшення екологічної обстановки на підстанціях	За рахунок використання зелених технологій
	Збільшення крутного моменту тягового генератора	Покращує характеристики рушання й розгону колінчастого вала;
	Значно знижуються навантаження на акумуляторну батарею	Сприяє підвищенню її довговічності.

Проблема утилізації гальмівної енергії може бути вирішена за рахунок прийому енергії рекуперації при розміщенні суперконденсаторів на тягових підстанціях. За рахунок цього знижується споживання енергії з первинної мережі живлення, згладжуються негативні і, меншою мірою, позитивні піки навантаження тягової підстанції, додатково економиться енергія в первинній мережі живлення [9, 10].

Представлене технічне рішення дозволяє отримати значний економічний ефект, що являється важливою задачею оптимізації сучасних технологій (рис. 1).

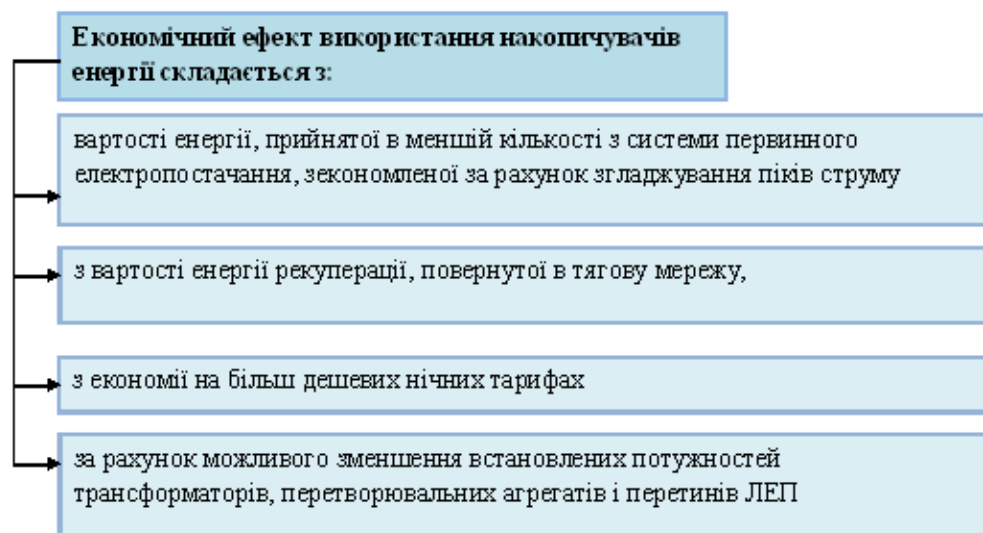

Рис. 1. Економічні переваги використання суперконденсаторів у тягових підстанціях [7 – 9, 11]

Для отримання великих напруг суперконденсатори необхідно включати послідовно. При цьому напруги на конденсаторах зважаючи на розкид значень ємностей і струмів витоків, виявляються нерівними, тобто розбалансованими. У разі перенапруги параметри конденсатора можуть деградувати, до того ж, існує ймовірність вибуху. Для вирівнювання напруг суперконденсаторів рекомендується використовувати різні методи і системи балансування.

Таким чином, реалізація енергозберігаючих та екологічних процедур на залізничному транспорті можлива при розміщенні систем накопичення енергії на базі суперконденсаторів безпосередньо на електрорухомій частині, що дозволяє не тільки повністю приймати енергію рекуперації, а й частково вирівнювати графіки енергоспоживання.

Література:

1. Деспотулин А. Суперконденсаторы для электроники / А. Деспотулин, А.Андреева // Современная электроника. – 2006. – №5. – С. 13 – 14.
2. Крутиков А. Альтернативные источники хранения энергии / А. Крутиков // Силовая электроника. – 2005. – №3. – С.22 – 25.
3. Иванов А.М.. Молекулярные накопители электрической энергии на основе двойного электрического слоя/ А.М. Иванов, А.Ф. Герасимов //Электричество. – 1991. – №8. – С. 16 - 19.
4. Колб А.А. Использование энергии рекуперации электротранспорта для управления качеством электроэнергии / А.А. Колб // Вестник КГУ им. М. Остроградского. – 2010.– № 4 (63), Ч.1. – С. 98 – 102.
5. Бродский Ю.А.Стационарная система аккумуляирования энергии рекуперации электроподвижного состава метрополитена на базе емкостных накопителей энергии / Ю.А. Бродский, А.И. Подаруев, В.Н. Пупынин, М.В. Шевелюгин // Электротехника. – 2008. – №7.– С. 38 – 41.
6. Колб А.А. Компенсация реактивной мощности и стабилизация выходного напряжения тяговых подстанций / Колб А.А. // Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту залізнич. тр-ту. – 2006. – Вип. 10. – С. 14 – 17.
7. Деныщиков К.К. Состояние техники и рынка суперконденсаторов / К.К. Деныщиков, Б.В. Щербина. – М.: изд. МГУ прикладной биотехнологий. – 2004. – С. 100.
8. Denshchikov K. Stacked Supercapacitor Technology / K. Denshchikov // New Perspectives & Chances, Supercaps Europe – European Meeting on Supercapacitors: Development and Implementation in Energy and Transportation Techniques. – Berlin, Germany, Nov.2005.
9. Denshchikov K. The use of energy storages in railway transport electro-supply system / K. Denshchikov, M. Shevlugin //COST Action 542 High Performance Energy Storages for Mobile and Stationary Applications, The Electrotechnical Institute, The Gdansk Branch, Gdansk, Poland, 28-30 Nov. 2007.
10. Denshchikov K. Doświadczenia z eksploatacji superkondensatorów w środkach transportu / K.Denshchikov // International Seminarium: Superkondensatory w transporcie powierzchniowym, Instytut Elektrotechniki, Wrocław, Poland, Apr. 2010.
11. Suchikova Y. The Use of Porous Indium Phosphide as Substrates Supercapacitors - New Word in Green Energy / Y. Suchikova // Conference Proceedings:Contemporary Innovation Technique of the Engineering Personnel Training for the Mining and Transport Industry 2014 (CITEPTMTI'2014). Ukraine, Dnepropetrovsk: National Mining University. – P. 318 – 324.

Гүлзат Ораз, Майра Туралина, Нургуль Кадралиева
(Тараз, Казахстан)

ТЕРІ ШИКІЗАТЫН ТЕРМИЯЛЫҚ ӨНДЕУ КЕЗІНДЕ ЖЫЛУ ЖӘНЕ МАССА ТАСЫМАЛДАУДЫ ЭКОЛОГИЗАЦИЯЛАУ

Құрғату –ең кең таралған, күрделі, маңызды және энергосыйымды процестердің бірі. Барлық өнеркәсіп салалары мен ауыл шаруашылығында он мыңдаған әр түрлі өнімдер құрғатудан өтеді.

А. В. Лыковтың құрғату туралы теориясы іргелі жұмыстары құрғату кезіндегі күрделі және өзара байланысқан процестердің түсінігін айтарлықтай дамытты және жылу-масса алмасу процестерін қарқындатудың жаңа әдістерін өңдеуге негіз болды [1-3]. Құрғатуды теория мен тәжірибеде, сонымен бірге дисперция материалдарды термиялық өңдеуді ары қарай дамыту Романкова П.Г., Сажина Б.С., Куцакова В.Е., Баскакова А.П.-ң жұмыстары арналған. [4-7]

Қазақстанда капиллярлық-кеуекті терілерді термиялық өңдеу химия өнеркәсібінде, металлургия және тамақ өнеркәсіптерінде кеңінен қолданылады. Органикалық және органикалық емес капиллярлық-кеуекті теріні барабанды құрғатуда термиялық өңдеумен А.В., Альпеисов Куатбеков М.К., Балабеков О.С., Алтухов Е.А. шұғылданған. [8-10]

Термиялық құрғату кезіндегі сыртқы жылу-масса алмасу қарқындылығы құрғатқыш агентінің температурасы мен шекаралық қабатының шегіндегі ылғал буларының қоюлануының әр түрлі болуына байланысты. Негізгі құрғатқыш агентінің массасы мен дымқыл материал бетінің температураларының әрқелкі болуы жылу тартуды қамтамасыз етсе, шекаралық қабаттағы қоюланудың әрқелкілігі дымқыл дененің бетінен шығатын ылғал бұдың ағымын қамтамасыздандырады.

Құрғату теориясында [4] сыртқы жылу-масса алмасуды талдау қозғалыс теңдеуін бірлескен қарастыруына және құрғату агенті ағынының бөлінбейтіндігіне негізделген.

$$\frac{\partial \vec{w}}{\partial \tau} + (\vec{w}, \text{grad}) \vec{w} = \vec{g} - \frac{1}{\rho} \text{grad} P + \nu \nabla^2 \vec{w}; \quad (1)$$

$$\frac{\partial \rho}{\partial \tau} + \text{div}(\rho \vec{w}) = 0 \quad (2)$$

және қозғалыстағы құрғатқыш агентіндегі ылғал және жылу буларын конвектілік-диффузиялық көшіру.

$$\frac{\partial C}{\partial \tau} + (\vec{w}, \text{grad} C) = a \nabla^2 C. \quad (3)$$

$$\frac{\partial t}{\partial \tau} + (\vec{w}, \text{grad} t) = a \nabla^2 C. \quad (4)$$

Мұнда, ω , P , C , t – жылдамдық, жалпы статикалық қысым, ылғалдың концентрациясы және құрғату агентінің ағымындағы температура.

ρ , ν , a , D – тығыздық, кинематикалық тұтқырлық, құрғату агентінің температура өткізгіштігі және құрғату агентіндегі булардың дифференциалдық коэффициенті.

t -уақыт, g -ауырлық күшінің жылдамдығы, ∇^2 -Лаплас операторы теңдеулеріндегі масса және жылу тасымалдау процестерінің өзара ықпалы тасымалдау потенциалына кинетикалық коэффициентінің бағыныштылығымен ескеріледі.

Капиллярлық-кеуекті материалдардағы ылғал және жылудың орын ауыстыруы тасымалдаудың өртүрлі механизмдерінің салдарынан болуы мүмкін. Нақты ылғалды материалдардағы сансыз қарапайым тасымалдарды теоретикалық әдістермен бөлек есепке алу мүмкін емес.

Ішкі масса және жылу тасымалдаудың қазіргі уақыттағы теориясы ылғалды тасымалдаудың мүмкін болатын қарапайым актілерінің барлық потенциалдарын біріктіретін ылғал тасымалдауының бірыңғай потенциалы түсінігіне негізделеді және капиллярлы-кеуекті материал ішіндегі жылу ағымы j Фурье жылу өткізгіштік Заңына сәйкес жазылады.

$$j = -\lambda_m \text{grad} \theta = -\lambda_m \frac{\partial \theta}{\partial n} = -\lambda_m \nabla \theta \quad (5)$$

мұнда: λ_m – материалдың ылғал өткізгіш коэффициенті; θ – ылғал тасымалдау потенциалы, оның мәні жергілікті ылғал сақтағыш және материалға пропорционалды және оның масса көлемін кері пропорционалды c_m : $u = c_m \theta$.

θ потенциалы негізінен материалдың температурасына және ылғал сақтауына байланысты, мұнымен қоса материал ішіндегі жылу ағымы ылғал сақтағыш және температура градиенттерінің жергілікті мәнінің функциясы болады.

$$j = -a_m \rho_s (\nabla u + \delta \nabla \theta). \quad (6)$$

мұнда: $a_m = \lambda_m / (\rho_s c_m)$ – капиллярлы-кеуекті материалдың потенциал өткізгіштік коэффициенті;

$\delta = c_m (\partial \theta / \partial T)_u$ – ылғал тасымалдау термоградиенттік коэффициенті;

ρ_s – құрғақ материалдың тығыздығы;

T – материал температурасы;

Кеуекті материалдың ішіндегі ылғалдың булануы бу түзілу процесіне жұмсалатын бу фазасының көзі мен сәйкестендіргіш жылу науасының болуын білдіреді. $E = du_f / du$ жергілікті фазалық түрленудің коэффициенті фазалық айналуға қатысатын ылғал санының ылғалды материалдағы жалпы массасы өзгерісіне қатынасын көрсетеді. $E=0$ кезінде фазалық айналулар болмайды және ылғалдың ішкі орын ауыстыруы тек қана сұйық фаза капиллярлындағы қозғалыс арқасында пайда болады. Қарама-қарсы $E=1$ шекті жағдайында материал ішіндегі ылғалдың өзгеруі фазалық айналу арқасында жүзеге асады, ал сұйық фаза түріндегі ылғалдың орын ауысуы болмайды.

Капиллярлы-кеуекті дымқыл материал ішіндегі ылғал және температураның тұрақты шектері ылғалды және жылуды сақтау дифференциалдық теңдеулерінің жүйесімен өрнектеледі. Тасымалдаудың тұрақты коэффициенті кезіндегі теңдеу мынадай:

$$\frac{\partial u}{\partial \tau} = a_m (\nabla^2 u + \delta \nabla^2 T); \quad \frac{\partial T}{\partial \tau} = a \nabla^2 T + E \frac{r}{c} \frac{\partial u}{\partial \tau}, \quad (7)$$

Мұнда, r – булану жылулығы; c – материалдық жылу көлемдігі; a – материалдың температура өткізгіштік коэффициенті.

Жүйенің екінші теңдеуі соңғы қосылғышы ылғалдың жергілікті булануымен шақырылған жылу қалдығын білдіреді. Теңдеудің жеке бөліктерін қосу кезінде температура шектерінің гомохрондығының критерилері және ылғал тасымалдау потенциалы $Fo = a \tau / R^2$ және $Fo_m = a_m \tau / R^2$ –Фурьенің жылулық және масса алмасу критериилері алынады. Осы критерийлердің қатынасы $Lu = a_m / a$ симплексіне сәйкес, материалды тұрақты барысында құрғату ылғал мен температура потенциалының тасымалдауы алаң интерционының қатысты жеткіліктігін сипаттайды. $Ko = r \Delta u / (c \Delta T)$ критерииі, жылу көлемінің жеткілікті қатынасын көрсетеді. Осы ылғалды материалдың ысуы мен булануы шығындалады.

Процестің тәуелсіз параметрі E айналымының фазалық коэффициенті болып табылады.

Қарқынды дененің интенсивті қыздыруы оның кеуекті құрылымының ішінде булану процестерін тудырады. Сонымен қатар бу қысымы шығынының пайда болуы материалдардың кеуекті құрылымы арқылы релаксация етуге үлгермейді және ΔP ішкі қысымның пайда болу шегі капиллярлық-кеуекті ылғалдың қосымша ауысуын тудырады. Сондықтан ылғал ағымының теңдеуінде ылғалдың фильтрацион тасымалдау қосылғышы енгізіледі:

$j_\phi = -K_\phi \Delta P$, мұнда K_ϕ –кеуекті материалдың фильтрационды өткізгіш коэффициенті ылғалдың ішкі тасымалдау теңдеуі бұл жағдайда мына кейіпті қабылдайды:

$$j = -\lambda_m \left(\nabla \theta + \frac{\delta}{c_m} \nabla T + \delta_\phi \nabla P \right), \quad (8)$$

мұнда $K_\phi = \lambda_m \delta_\phi$ қабылданған.

Филтрационды тасымалдау есебімен теңдеуде θ потенциалының тұрақты алаңды сипаттайды, сонымен қатар қосымша қосылғыш пайда болады:

$$\frac{\partial \theta}{\partial \tau} = a_m \left(\nabla^2 \theta + \frac{\delta}{c_m} \nabla^2 T + \delta_\phi \nabla^2 P \right). \quad (9)$$

Ішінде артық қысымды құрайтын кеуекті материалдың булық фазалық балансы, кеуекті материалдың ішінде филтрационды потенциалдың өзгеруі тұйықталу теңдеуін береді:

$$\frac{\partial P}{\partial \tau} = a_p \nabla^2 P - E \frac{c_m}{c} \frac{\partial \theta}{\partial \tau}, \quad (10)$$

Мұнда, a_p –капиллярлық-кеуекті денедегі артық қысымның тұрақты филтрационды тасымалдау коэффициенті.

Ылғал материалының құрғату процесіндегі θ , T және P тұрақты алаңдарын сипаттайтын осындай жағдайдағы жүйе (9), (10) теңдеулерден және (7) екінші теңдеуден тұрады. Ылғал материалындағы жылу филтрінің конвективті тасымалдау рөлі жылу жүргізудегі эффективті жылу тасымалымен салыстырғанда айтарлықтай аз.

Бірегейлік шарттардың түріне дифференциалдық теңдеулерді шешу мүмкіндігі тәуелді, ол температура мен ылғалдың алғашқы таралуына және ылғал материалының сыртқы қоршаған ортаға өзара әсерін типізеді.

Конвективті құрғату кезінде ылғалды дененің сыртында шектелетін шарты келесі түрде жазылуы мүмкін:

$$q|_w = \lambda (\nabla T)_w + r j|_w; \quad \lambda_m \left(\nabla \theta + \frac{\delta}{c_m} \nabla T + \delta_\phi \nabla P \right)_w = j|_w; \quad P|_w = P_0, \quad (11)$$

Мұнда, λ –ылғалды материалдың жылу жүргізу коэффициенті.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Лыков А.В. Теория сушки. М., 1968.
2. Гинзбург А.С. Основы теории и техники сушки пищевых продуктов. М., 1973.
3. Душин Б.М., Григорьева В.И., Фридман Л.А. Методы очистки сточных вод кожевенных заводов, М., 1978.- 96 с.
4. Исаченко В.П., Осипова В.А., Сукомел А.С. Теплопередача, М., 1975.488 с.
5. Шкутов Ю.Г., Костылев А.Ф. Гистология и микробиология кожевенного сырья. М., 1936.-245 с.
6. Чернов Н.В., Аронина Ю.Н. и др. Химия кожевенного и мехового производства. М., 1957.-541 с.
7. Мәдиев Ө.Қ., Айтәленова Қ.Т. Былғары және мех химиясы мен технологиясы. Алматы, 1995.-320 бет.
8. Катсаткин А.Г. Процессы и аппараты химической технологии. М., 1973.-752 с.
9. Павлов К.Ф., Носков А.А., Романков П.Г. Примеры и задачи по курсу процессов и аппаратов химической технологии. Л., 1987.-576 с.
10. Романков П.Г., Фролов В.Ф. Теплообменные процессы химической технологии. Л., 1982.-288 с.

11. Қуатбеков М.Қ., Ақынбеков Е.Қ. Техникалық термодинамика және жылу беріліс, Алматы, 2005.-180 бет.
12. Исаченко В.П. Теплообмен при конденсации. М., 1977.-240 с.

Научный руководитель:
магистр технических наук Ораз Гульзат Таеркызы.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Богдан Кіндзер
(Львів, Україна)

МОДЕЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАЙСИЛЬНІШИХ СПОРТСМЕНІВ У КІОКУШИНКАЙ КАРАТЕ УКРАЇНИ (ЧОЛОВІКИ)

Постановка наукової проблеми та її значення. Проведення наукових досліджень в різних видах спорту тісно пов'язана з вивченням модельних характеристик найсильніших спортсменів. Зрозуміло, що талановитий спортсмен може служити свого роду еталоном для тих хто займаються цим екстремальним видом спорту. Щоб раціонально проводити відбір і ефективно здійснювати процес спортивного вдосконалення каратистів, необхідно виявити основні особливості, притаманні спортсменам екстра - класу.

Уявлення про психофізичний стан (модель) майбутнього спортсмена - переможця (В. Д. Дьячков, 1972) [1],[2], а також модельні характеристики найсильніших спортсменів (А. А. Поликов та ін, 1975 , 1978; В. В. Кузнєцов , В. В. Петров, Б. Н. Шустин, 1979) [4],[5] почали розроблятися вже досить давно. Однак розробка модельних характеристик спортсменів в кіокушинкай карате не проводилась.

Мета роботи – проаналізувати психофізичні показники висококваліфікованих спортсменів-каратистів стилю кіокушинкай карате, переможців престижних змагань для створення модельних характеристик найсильніших бійців України, для подальшого використання тренерами при підготовці до змагань з куміте.

Для досягнення встановленої мети поставлено такі **завдання**:

- 1) вивчити та проаналізувати результати анкетування і опитування провідних фахівців та спортсменів з питань психофізичних параметрів провідних бійців.
- 2) провести тестування провідних спортсменів, переможців престижних змагань, і визначити середні показники психофізичних даних для створення модельних характеристик.

У процесі досліджень застосовано такі методи досліджень, як аналіз літературних джерел, анкетування, методи математичної статистики, аналіз результатів.

Опитування проводили в період 2010-2014 років на головних змаганнях та опитування через інтернет – анкетування провідних фахівців, тренерів та ведучих спортсменів усіх обласних, районних та міських федерацій які культивують кіокушинкай карате. Здійснено анкетування 112 респондентів віком 18–60 років, з них 86 діючі спортсмени, призери змагань. В опитуванні були задіяні ведучі діючі спортсмени, які займаються кіокушинкай карате більше шести років, віком 18-25 р., тренери спортсмени віком 25-60 р.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

На думку деяких фахівців у галузі спорту, зокрема В. В. Кузнєцова і А. А. Новикова, ключовою умовою ефективного управління тренувальним процесом є наявність в системі управління (тренер-спортсмен-результат) моделі об'єкта, тобто спортсмена з його психофізичними характеристиками в поточному стані і моделі того стану, до якого необхідно прагнути і досягти, а також моделі програм тренувальних методик та їх вплив на зміну стану об'єкта .

Модель найсильнішого спортсмена-каратиста повинна визначати не тільки найбільш істотні показники (модельні характеристики), але й можливий поріг відхилень від ідеалу, а також передбачати певні зміни у зв'язку з передбачуваним зростанням спортивної майстерності.

Зрозуміло, що ефективне моделювання можливе тільки з позицій системного підходу. У відповідності з теорією спортивної підготовки, функціональну систему в умовах спортивної діяльності слід розглядати як функціональне поєднання різноманітних структур, процесів та методик з метою досягнення високого результату.

Інтегративним вираженням цього може бути спортивний результат.

Динамічність системи в ході взаємодії з зовнішнім і внутрішнім середовищем організму визначає складність її функціонування.

Відповідно до системного підходу спортивне вдосконалення представляється пошуком найбільш оптимального співвідношення підсистем і найбільш раціональних шляхів переходу з одного стану в інший.

У цьому випадку управління будь-якою системою чинників передбачає не тільки якісний, але і кількісний облік зв'язків, що вносять основний внесок у розвиток того чи іншого стану організму.

Системний підхід стосовно проблем моделювання передбачає використання наступних основ управління:

- 1) прогнозування модельних характеристик вихідного стану підготовленості спортсмена і стану, необхідного, для досягнення запланованого результату;
- 2) розробка програми - моделі, що розкриває зміст тренувального процесу з урахуванням вихідного рівня підготовленості спортсмена;
- 3) організація системи контролю за виконанням запланованої програми і порівняння отриманих результатів з проміжними модельними характеристиками;
- 4) корекція розробленої програми .

Розрізняють три види модельних характеристик :

- 1) загальні для всіх видів спорту (генеральні) модельні характеристики;

- 2) загальні для групи видів спорту (узагальнені) модельні характеристики;
- 3) модельні характеристики, специфічні для окремого виду спорту (В.В. Кузнецов, В.В. Петровський, Б.Н. Шустин , 1979.1995).[4].[6]

Фахівці виділяють три рівні компонентів моделей найсильніших спортсменів.

Перший - визначає модельні характеристики найсильніших спортсменів на відповідальних змаганнях.

На другому рівні знаходяться характеристики спеціальної фізичної, технічної, тактичної підготовленості спортсмена в період досягнення спортивної форми.

Третій рівень характеризує функціональну, психологічну підготовленість, особливості статури, а також основні тимчасові етапи спортивного вдосконалення (вік початку занять, спортивний стаж, час найвищих спортивних досягнень тощо).

Зрозуміло, що подібна схема носить умовний характер і лише орієнтовно відображає "модель найсильнішого спортсмена".

Специфіка окремих видів спорту, вимоги до спортсменів визначають велику різноманітність модельних характеристик змагальної діяльності найсильніших спортсменів.

У однокористуваннях і спортивних іграх модель змагальної діяльності визначається рівнем психофізичної підготовленості, числом ефективних атакуючих і захисних дій, кількістю і різноманітністю техніко - тактичних прийомів, здатністю зберігати високу працездатність в ході поєдинку.

Істотною частиною моделі найсильнішого спортсмена є показники спеціальної фізичної підготовленості. Найбільш поширений спосіб її оцінки - визначення сили м'язів.

Доволі часто для цього досліджують топографію сили м'язів (тобто силу різних груп м'язів в ізометричному режимі роботи). З цією метою попередньо методом математичного аналізу визначають залежність сили окремих м'язів і спортивного результату і встановлюють провідні групи м'язів, що визначають результат в даному виді спорту.

Модель найсильнішого спортсмена характеризується не тільки силовими проявами окремих м'язів, але і співвідношенням показників сили різних груп м'язів.

Визначити силу м'язів можна, оцінюючи так званий динамометричний профіль спортсменів високого класу. З його допомогою вдається зіставити рівень силової підготовленості окремих спортсменів.

Для модельних характеристик особливий інтерес представляють узагальнені динамометричні профілі, які характеризують середні дані сили різних груп спортсменів.

Подібний узагальнений профіль може служити силовим моделлю спортсмена даного виду спорту. Дослідження динамометричного профілю спортсменів різної кваліфікації дозволяють розробити проміжні моделі силової підготовленості, що важливо для контролю за розвитком сили .

Слід також зазначити, що у майстрів спорту міжнародного класу помилка відтворення заданого зусилля в 6 - 7 разів менша, ніж у новачка .

У даному випадку спостерігається цікавий взаємозв'язок між рівнями технічної і фізичної підготовленості спортсменів: чим вище їх майстерність, тим вище темп приросту таких показників фізичної підготовленості, як і абсолютна сила м'язів, статична силова витривалість. Це специфічна особливість видів спорту, що потребують точних, суворо дозованих зусиль, що і викликає необхідність у створенні своєрідного запасу потужності, в межах якого можна гарантовано отримати необхідну величину зусилля, незважаючи на змінність зовнішніх зусиль.

Види спорту, для яких характерна зміна змагальних умов, вимагають специфічної витривалості. До цієї групи видів спорту відносяться однокористування, спортивні ігри та багатокористування. Відмінна особливість технічної майстерності в цих видах спорту - наявність широкого комплексу складних рухових дій, що вимагають високого рівня розвитку здатності до прояву вибухових зусиль і володіння певною пристосувальною варіативністю до змін змагальних умов. У той же час для них характерний високий рівень розвитку здатності протистояти втомі без зниження ефективності технічних і тактичних дій і прийомів.

Такі особливості можна проілюструвати на прикладі кіокушинкай карате. Так, спостереження за спортсменами на Чемпіонатах Європи та України з кіокушинкай карате показали, що кількість виконуваних ними технічних дій явно знижується до кінця третього додаткового часу поєдинку.

А найбільш насичені технічними діями є 1, 4 і 5 -а хвилини поєдинків (при максимальному часі проведення бою), тобто спортсмени найбільш активні відразу ж після навіть найкоротшого відпочинку. І хоча до цього насамперед їх спонукають правила змагань, проте не менш істотну роль при цьому відіграє і рівень їх специфічної витривалості. Найбільш істотно знижуються показник силової витривалості, а також значення вибухової і особливо стартової сили м'язів.

Таким чином, якість технічної майстерності значною мірою визначається рівнем розвитку силової витривалості. З ростом кваліфікації каратистів цей рівень постійно зростає, що дає їм можливість більш тривалий час зберігати технічну активність в умовах втоми (А.П. Хренов , 1973). В основу розвитку силової витривалості однокористувачів слід закласти вдосконалення аеробних механізмів енергозабезпечення (А.А. Шепілов, В.П. Климин, 1977). [7]

Таким чином, на підставі раніше викладеного ми розробили модельні характеристики найсильніших каратистів України. У дослідженні брали участь члени національної збірної з кіокушинкай карате, кмс, майстри спорту України та майстри спорту міжнародного класу.

Додаткові вимоги до спортсменів, які проходили тестування: Стаж занять не менше 6-ти років. Участь в змаганнях не нижче Чемпіонату України, Європи, Світу, міжнародні турніри. Необхідна інформація зібрана з 2010 по 2014 рік включно. Залікові місця від 10 по 1 місяця включно.

Зібрані та опрацьовані показники подані в Табл.1 і можуть бути використані тренерами при підготовці спортсменів до головних змагань з куміте в кіокушинкай карате.

Модельні характеристики найсильніших каратистів стилю Кіокушинкай України (чоловіки)

Табл..1

Особливості	Ознаки	Модельні характеристики по ваговим категоріям, кг			
		до 70	до 80	до 90	+ 90
П.І.Б. Паспортні дані	Вік, років	21±0,5	23±0,5	22±0,5	23±0,5
	Спортивний стаж, років	11±0,5	14±0,5	12±0,5	15±0,5
Анатомо-морфологічні особливості	Рост, см	168±2	180±2	179±2	184±2
	Окружність грудної клітки, см	93.2	98.4	97.8	100.6
	Відносна вага м'язової маси, %	55.8	54.4	56	61.2
	Відносна вага жирової маси, %	8.2	8.8	8.6	9
Загальна фізична підготовленість	Біг 30 м, с	4,5	4,3	4,5	4,6
	Біг 100 м, с	13,0	12,75	12,95	12,8
	Біг 1500 м,хв	4,1	3,7	4,3	4,0
	Штовхання набивного м'яча правою рукою, м	11.6	11.9	11.7	13.1
	Штовхання набивного м'яча лівою рукою, м	9.4	8.9	9.6	10.7
	Подтягування, кільк. Разів	21	18	18	16
	Відтискання на кулаках, кільк. Разів	85	84	90	92
Спеціальна фізична підготовленість	Швидкість удару правою рукою, м/с	4.91	4.9	6.2	5.55
	Швидкість удару лівою рукою, м/с	4.52	4.2	6.0	4.25
	Сила удару правою рукою, ум. од.	269	325	315	305
	Сила удару лівою рукою, ум. од.	249	298	276	286
Функціональна підготовленість	Загальна фізична працездатність (PWC170). кгм/хв	1750	1760	1830	1960
	Загальна фізична працездатність (PWC170). кгм/хв/кг	25.1	23.4	23.1	23.5
Психічна підготовленість	Час простої реакції, мс	165	160	150	170
	Реакція антиципації, мс	40	20	19	28
	Відчуття часу, мс	43	45	39	43

Висновки й перспективи подальших досліджень. Ефективність підготовки в карате значною мірою залежить від психофізичних показників спортсменів. Для виходу спортсмена на належний рівень спортивної підготовки необхідно мати модельні характеристики провідних бійців, до яких має прагнути у своїй підготовці однокласник. Результати анкетування та тестування провідних спортсменів засвідчують, що система підготовки в кіокушинкай карате, при дотриманні всіх вимог (включаючи атестацію на пояси), дозволяє вийти на середні показники, близькі до модельних.

На підставі аналізу результатів проведеного анкетування та тестування можна зробити висновки, що система підготовки в кіокушинкай карате збалансована і при дотриманні всіх вимог та удосконаленні деяких індивідуальних параметрів спортсмен може успішно виступати на престижних змаганнях. Цей факт, на нашу думку, свідчить про те, що більшість спортсменів та тренерів, які брали участь в анкетуванні, не використовують в тренувальному процесі весь арсенал методик, який є в системі підготовки в кіокушинкай карате. Подальші дослідження необхідно провести у вивченні психофізичних показників провідних спортсменів світового рівня, для створення відповідних модельних характеристик, що у свою чергу могло би бути хорошим стимулятором у підготовці спортсменів України.

Джерела та література

1. Абдель Фатах Мабрук Хедр. Исследования методов совершенствования выносливости у юных боксеров 14-15 лет: Автореферат диссертации кандидата педагогических наук.-М.,1979.-18 С.
2. Дьячков В.М. Основы надійності технічного майстерності спортсменів. -М.: ФиС, 1974.
3. Дьячков В.М., Сучилин Н.Г., Федяев Ю.О., Селиванова Т.Г. Основы спортивно-цільового перспективно-прогнозованого програмування процесу вдосконалення технічного майстерності висококваліфікованих спортсменів // Проблеми вищої майстерності: Рб. научн. тр. ВНИИФК. М., 1980, з. 99-130.
4. Кузнецов В. В. Модельные характеристики легкоатлетов./ Кузнецов В. В, Петровский В. В., Шустин Б. Н. – К. : Здоровья, 1979. –88 с.

5. Новиков А. А. Тенденции исследования соревновательной деятельности в спорте высших достижений/ Новиков А. А., Шустин Б. Н.// Современный олимпийский спорт: тез. докл. Междунар. науч. – К., 1993. – С.167–170.
6. Шустин Б. Н. Модельные характеристики соревновательной деятельности// Современная система спортивной подготовки.– М.: СААМ,1995. – С. 50–73.
7. Шепилов Л.А. Выносливость борцов / Л.А. Шепилов, В.П. Климин. - М.: Физкультура и спорт, 1979. - 128 с.
8. Кім В.В. Методика тренування і оцінки спеціальної витривалості студента-боксерів. - Свердловськ, 1981. - 32 с.
9. Дегтярьов І.П., Концев К.Н., Гаськов К.В. Планування структури засобів тренування на передзмагальному етапі підготовки юних боксерів // Бокс: Щорічник. - М., 1985. - С.16-18
10. Филимонов В.И. Бокс: Педагогические основы обучения и совершенствования / Василий Филимонов. – М.: ИНСАН, 2001. – 400 с.
11. Накаяма М. Динамика каратэ / Пер. с англ. А. Куликова. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001.-304с.
12. Ояма М. Это каратэ / Пер. с англ. 2000. - 320 с.
13. Молода спортивна наука України Випуск 13 том 3, 2009 р. Антоніна Дунець – Лесько, Любомир Вовканич, Богдан Кіндзер «Оцінка функціонального стану кваліфікованих спортсменів – каратистів.»

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Бусол Василь Андрійович.

R.A. Qosimova
(Samarqand, O'zbekiston)

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA O'QITISH VA O'RGATISHNING SIFAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI.

“Farzandlari sog'lom yurt-qudratli bo'lur”
Islom Karimov

O'zbekistonning mustaqilligi va istiqboli yo'lidagi barcha islohotlar negizidagi tashkiliy, madaniy, sog'liqni saqlash, ta'lim-tarbiya, sport va boshqa shu kabi muhim tadbirlar bugungi kunning asosiy vazifalariga aylanmoqda. Chunki, Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, “Mamlakatimizning istiqbol yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelinmoqda”¹.

“Ta'lim to'g'risida”gi qonun (1997) “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” (1997), “Umumta'lim davlat standartlari”, “Sog'lom avlod davlat dasturi”, “Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida”gi qonun (2000) hamda ular bilan bevosita bog'liq bo'lgan qarorlar, farmonlar va nizomlarda o'qituvchi yoshlarni ma'naviy va jismoniy barkamolligini tarbiyalash, kasb-hunarni egallashda zamonaviy bilimlar berish kabi muhim masalalar o'z ifodasini topgan. Shu sababdan davlat ta'lim standartlari asosida jismoniy tarbiya darslarining hajmi va mazmunida o'zgarishlar, yangi yo'nalishlar vujudga kelmoqda. “Sog'lom avlod davlat dasturi”, “Alpomish va Barchinoy” maxsus testlarini o'quvchi yoshlarni ommoviy sog'lomlashtirish, jismoniy tarbiya, sport, xalq milliy o'yinlari va sayohatlar bilan muntazam shug'ullanishlariga da'vat etmoqda. Bu yo'lda sport inshootlarining qurilishi, o'yingohlarning ko'payishi, turli xil sport musobaqalarining o'tkazilishi oldimizga yangidan-yangi vazifalarni qo'yimoqda.

Prizidentimiz I.A.Karimov “Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori” asarida ta'kidlaganidek, “Barchangiz yaxshi bilasizki, kelajak avlod haqida qayg'urishi, sog'lom, barkamol shaxsni tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimiz. Bunda bir olam mantiq ifoda etilganligini anglamoq zarurdir”².

Mustaqil davlatimizning ertangi kuni, uning gullab yashnashi va rivojlanishi ko'p jihatdan o'sib kelayotgan avlodni sog'lom bo'lishiga bog'liq. Bu esa o'z navbatida vatanimizning kelajagi, farzandlarimizning jismoniy, aqliy va ma'naviy kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratishini taqozo etadi. O'zbek xalqining azaliy orzusi mustaqillik millat orzusi, o'z rivojlanishi yo'lini o'zi tanlash huquqi sifatida ro'yobga chiqdi. Mustaqillik tufayli taqdirimizni, kelajagimizni o'z qo'limizga olishga muyassar bo'ldik. Mustaqillik xalqimizning kuch-qudratiga ishonchini uyg'ondi. Mustaqillik sabab odamni yashirib yotgan ijodiy fikr va tuyg'ularini ro'yobga chiqarish imkoniyatini beradigan ijtimoiy tartib paydo bo'ladi.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi davr bosqichidagi barkamol insonni tarbiyalash eng asosiy, kechiktirib bo'lmaydigan ma'lum vazifalardan biridir. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: “Sog'lom avlodni tarbiyalash, buyuk davlat poydevorini, farovon hayot asosini qurish demakdir”. Komil inson ruhi tetik, aqlan yetuk, jismonan baquvvat

¹ I.A.Karimovning 1997 yil 28 avgustdagi oily majlisida so'zlagan nutqidan

² I.A.Karimovning 1997 yil 29 martda Oliy majlisning IX sessiyasida so'zlagan nutqidan

bo'lmog'i kerak. Insonning aqliy, axloqiy va jismoniy sifatlarini rivojlantirish, salomatligini mustahkamlash, ish qobiliyatini oshirish jamoada qulay, sog'lom muhitni yaratishning ko'p qirrali jarayonida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati ortiq borayotganligi ko'zga tashlanmoqda. Vatan va jamiyat sog'lom insonlarning ongi faoliyati natijasida ravnaq topadi. Ma'lumki, sog'liqni saqlash ma'naviy madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat va sportning o'ziga xos xususiyatlari, mazmuni, maqsad va vazifalari bilan mujassamlashgan, barcha toifa va qatlamlardagi, ayniqsa bolalar hamda o'quvchi yoshlarning salomatligini yaxshilash, barkamol avlod qilib tarbiyalab voyaga yetkazishda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining amaliy faoliyatlari, ilmiy pedagogik hamda nazariy bilim darajalarining salohiyati muhim ahamiyatga egadir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar va maktablarning boshlang'ich sinflarida jismoniy tarbiya darslarini eng zamonaviy yangi (innovatsion) usullar bilan tashkil etish va ilg'or pedagogik mahoratlardan samarali foydalanish asosan shu yo'nalishdagi mutaxassis o'qituvchilarga bog'liqdir. Shu sababdan maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiya darslarida barcha usul, vosita, tajribalarni qo'llash ularni samarali tashkil qilish davrining dolzarb muammolaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 24 oktyabridagi "O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tuzish to'g'risida"gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 31 oktabridagi "O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi faoliyatini tashkil etish" to'g'risidagi qarori, O'zbekiston respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qarori mamlakatda aholining salomatligini yaxshilash, o'quvchi-yoshlar va talabalarning jismoniy barkamolligini tarbiyalab voyaga yetkazishda eng muhim omillardan biri sifatida xizmat qilmoqda.

O'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish shu bilan birgalikda ularga yuksak ta'lim berish va ma'naviy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirib borishda jismoniy madaniyat darslarining o'z o'rni, vazifalari benihoya kattadir. Shu bilan birga eng oily maqsad yoshlarni bolalik davridanoq jismoniy jihatdan chiniqtirib borish davlatimizning bugungi kundagi dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Shunday ekan, bunday oliy vazifalarni muvaffaqiyatli va tizimli amaliy oshirib borish, ta'lim tizimini ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash, qayta qurish va uni jahon jismoniy tarbiya andozalari talablariga, normativ rejaviy ishlanmalari darajasiga ko'tarish asosiy vazifamizdir.

"O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturida (1997) hamda Davlat ta'lim standartlarida "Jismoniy tarbiya" maxsus mustaqil sohasi sifatida davlat grantiga (maqomiga) ega.

Shu asosda O'z DJTI va viloyatlarning oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat va sport fakultetlari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Bundan tashqari pedagogika kollejarida va olimpia zahiralari tayyorlash muassasalarida ham jismoniy tarbiya mutaxassislarini tayyorlash amalga oshirilmoqda. Shuni aytish lozimki, mazkur oliy va o'rta maxsus kasb-hunar (kollejar) muassalarda kadrlar tayyorlashda asosan jismoniy madaniyat va sportning ko'p tarmoqlari bo'yicha o'qitiladi. Ya'ni mutaxassislarining deyarli barchasi yuqori sinflar (V-IX), kollejar, oliy o'quv yurtlarida o'z faoliyatlarini boshlab, davom ettiradi. Murabbiylar sohasidagi iqtidorli sportchi mutaxassislar esa bolalar va o'smirlar sport maktablarida (BO'SM) ish olib boradi. Iqtidorli va tashkilotchilikka qiziquvchi mutaxassislar esa tashkilotlarda faoliyat yuritishadi.

Bugungi kunda olib borilayotgan sa'y-harakatlar ta'lim tizimi oldida turgan ta'lim samaradorligini tubdan yangilash va uni bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali jahon ta'lim standartlari darajasida bilim va ko'nikmalar berish orqali har tomonlama yetuk, ijodkor ma'naviy jihatdan boy, mustaqil respublikamizning milliy istiqbol g'oyasi ruhida tarbiyalangan va mustaqil fikrini bildiradigan o'g'il-qizlarni tarbiyalash, kamolga yetkazish muammolari, vazifalari yotadi. Xuddi shunday muhim sifatlarini amalga oshirish biz murabbiy o'qituvchilar zimmasiga yangi pedagogik texnologiyalardan samarali va unumli foydalanish, jumladan, ilg'or pedagogik texnologiyalarga asoslangan yangi elektron darsliklar, yangi pedagogik texnologiyalarga asoslangan o'quv qo'llanmalarini yaratish yuklanadi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'lim muassasalarining moddiy-texnik va axborot bazasini mustahkamlash davom ettiriladi, ta'lim-tarbiya jarayoni sifatli o'quv adabiyotlari va ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlanadi, uzluksiz ta'lim tizimini axborotlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi" deb ta'kidlagan³.

Bu esa ta'lim-tarbiya tizimida yangi pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish bilan birgalikda uzviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish bilan birgalikda uzviy pedagogik hamkorlik va yaratuvchanlikni ham talab etadi. Buning eng ilg'or va ustuvor yo'nalishi o'quvchi ya'ni talaba yoshlar bilan o'qituvchi hamkorligini tashkil etishdir. Bu esa o'z-o'zidan paydo bo'lmaydigan, mashg'ulotlarning tizimi jarayonida kundalik mashg'ulot va jismoniy tayyorgarlikning samaradorligini yanada ko'proq oshirib borish usullaridan eng asosiysi bo'lib hisoblanadi. Shuni ta'kidlash joizki, o'qituvchining yangi pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishi barobarida yoshlarda o'quv mashg'ulotlariga qiziqishini ortib borishini, o'z ustida tinimsiz mashg'ulotlar olib borishini ta'minlashga erishilayotgani, qo'shimcha mashg'ulotlar olib borish va uning nisbiy natijalariga erishish ko'nikmalarini anglay olishini, texnologiyalarni mukammal o'zlashtirayotganligini sezish bilan qimmatlidir. Ana shu sifatlarini amaliy ijrosini ta'minlash va kuzatib borish pedagog o'qituvchidan katta ma'suliyat va tajriba talab etadi.

Shu o'rinda jismoniy tarbiya darslarini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'qitish tizimida sifat va samaradorlikka erishishning o'ziga xos xususiyatlari quyidagi sifatlarda deb bilish mumkin:

³ "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" 1997 yil 29-avgust

-kuchlilik, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, egiluvchanlik, sakrovchanlik va h.k sifatleri. Kishi harakat qilishi imkoniyatlarining ba'zi-bir sifatli tomonlarini kishining jismoniy yoki harakat fazilatleri deb atash qabul qilingan. Kuchlilik, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, egiluvchanlik, sakrovchanlik sifatleri jismoniy sifatlarga kiradi.

Agar biz jismoniy tarbiya darslarini o'qitishda, yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda sifat va samaradorlikka erisha olsak, uni qalbdan shug'ullanuvchining ongiga singdira olib, sifat va samaradorlikka erisha olsak, masala o'z yechimini topgan deb hisoblash mumkin.

O'zbekistonning mustaqilligi va istiqloq yo'lidagi barcha pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda sifat va samaradorlikka erisha olsak, uni qalbdan shug'ullanuvchining ongiga singdira olib, sifat va samaradorlikka erisha olsak, masala o'z yechimini topgan deb hisoblash mumkin.

O'zbekistonning mustaqilligi va istiqloq yo'lidagi barcha islohotlar, ularning negizidagi tashkiliy, madaniy, sog'liqni saqlash, ta'lim-tarbiya sport va boshqa muhim tadbirlar bugunning asosiy an'alariga aylanmoqda.

Mamlakatimizda sog'lom avlodni voyaga yetkazish, jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish, bolalar sportini rivojlantirish bilan bog'liq bir qator qarorlar, farmonlarning asosiy maqsad va vazifalari jismoniy tarbiya darslarini o'qitishda o'quvchi-yoshlarni komil inson qilib tarbiyalashning sifat va samaradorligini yuqori cho'qqilarga ko'tarishda benihoya kattadir.

Adabiyotlar:

1. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Prezidentimiz I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida so'zlagan nutqi, 1997yil 29 avgust//Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.-Toshkent:Sharq,1997.B.3-19
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun// "Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori".-T:Sharq,1997.B.20-29
3. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"// "Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori"-T:Sharq,1997.-b.31-61
4. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.-T:Ma'naviyat, 2008-176b
5. "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonun (2000y)

**Igor Miroshnicenko, Дмитро Степаненко
(Дніпропетровськ, Україна)**

ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА У СПОРТИВНОМУ ОРІЕНТУВАННІ

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спортивне орієнтування являє собою комплексний вид спорту, що висуває різноманітні вимоги до рівня загальної і спеціальної фізичної, техніко-тактичної, інтелектуальної та психологічної підготовки. На думку А.А. Шіріняна [7-с.97], А.В. Іванова [2-с.35], та інших, в даному виді спорту результативність проходження дистанції в значній мірі залежить від техніко-тактичної підготовленості, що обумовлено необхідністю реалізації різнопланових завдань під час пересування по місцевості: вміння читання карти і порівняння її з ландшафтом, вміння точного виходу на контрольні пункти; раціональне використання компаса тощо [1- с.113].

Успішне подолання маршруту з виконанням ряду специфічних завдань передбачає необхідний рівень розвитку уваги, сприйняття, оперативної пам'яті, логічного мислення [4-с.6-8]. Від здатності зосередження уваги на визначенні азимута і швидкого читання карти залежить ефективність орієнтування на місцевості, особливо в умовах складної прохідності, а також на малознайомій або зовсім незнайомій дистанції. Досвід змагальної діяльності спортсменів різної кваліфікації показав, що рівень варіативної підготовки, що забезпечується спеціальним комплексом засобів і методів теоретичної підготовки, істотно впливає на кількість зроблених помилок у спортивному орієнтуванні [3-с. 23-25; 5 - с.24; 6-с.198].

Мета дослідження - підвищення ефективності змагальної діяльності юних спортсменів-орієнтувальників на основі удосконалення теоретичної підготовки.

Для досягнення поставленої мети нами використано теоретичні, педагогічні **методи дослідження** та методи математичної обробки отриманих даних.

Дослідження проводилося на базі Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара та СК «Наш клуб» м. Дніпропетровська. В ньому взяло участь 20 орієнтувальників віком 10 - 12 років III спортивного розряду зі стажем тренувальних занять 1-2 роки.

Результати власних досліджень. На початку дослідження нами було протестовано 20 орієнтувальників з метою виявлення змін які відбуваються з відчуттям часу під впливом фізичного навантаження таблиця 1. За командою включався секундомір, а учасники дослідження повинні були якомога точніше відрахувати тривалість 60 секунд. Потім, учасникам давалося бігове навантаження 400 м з інтенсивністю 80-85% і через 1 хв. повторно проводилося тестування відчуття часу.

Таблиця 1.

Результати тестування точності відчуття часу протягом 1 хв.

Статистичні величини	До навантаження, с	Навантаження (біг 400 м), с	Після навантаження, с
\bar{X}	53,2	104,1	56,1
$\pm\sigma$	12,54	21,47	6,67

Встановлено, що до виконання навантаження спортсмени показали результат відчуття часу на рівні $53,2 \pm 12,54$ с, подолання дистанції 400 м, яку було обрано як фізичне навантаження у середньому дорівнювало $104,1 \pm 21,47$ с. Повторне проведення тестування відчуття часу показало, що результати відчуття часу покращилися до $56,1 \pm 6,67$ с та стали більш щільними. Отримані результати не мали статистично достовірних змін на рівні $p \geq 0,05$ та пояснюються скоріше адаптацією та певним досвідом при тестуванні відчуття часу.

Під час тестування спортсменів-орієнтувальників за таблицями Шульте, нами було виявлено об'єм динамічної уваги до та після фізичного навантаження таблиця 2. Учасники дослідження на швидкість повинні були знайти послідовно числа від 1 до 25, розміщені в таблиці хаотично. Потім, як і у попередньому випадку, спортсмени виконували бігове навантаження і повторне проходження тесту.

Таблиця 2.

Результати тестування за таблицями Шульте до та після фізичного навантаження

Статистичні величини	До навантаження, с	Навантаження (біг 400 м), с	Після навантаження, с
\bar{X}	49,2	97,9	45,9
$\pm\sigma$	14,32	16,17	13,41

Аналіз отриманих даних свідчить, що об'єм динамічної уваги після виконання фізичного навантаження, як і у попередньому тесті, покращився із $49,2 \pm 14,32$ с до $45,9 \pm 13,41$ с, при чому час подолання 400 метрової дистанції покращився і склав $97,9 \pm 16,17$ с. Зміни об'єму динамічної уваги змінилися не вірогідно на рівні $p \geq 0,05$. Отже, покращення результатів у тестуванні за таблицями Шульте пов'язане, скоріше із пристосуванням спортсменів до умов тестування, ніж із впливом навантаження на організм досліджених.

Третій тест був спрямований на дослідження зорової пам'яті та уваги до та після навантаження. На аркуші формату А 4 було зображено 24 однакових за розмірами трикутники різних варіантів заповнення (горизонтальні, вертикальні, косі лінії, напівзафарбовані і т.д.). Кожному учаснику протягом 15 с було показано картку із зображенням лише чотирьох варіантів трикутників, які він повинен був запам'ятати і віднайти на загальному аркуші ці фігури на швидкість і без помилок. Потім спортсмени виконували бігове навантаження як у попередніх тестах.

У результаті тестування встановлено, що до навантаження спортсмени відтворили побачені трикутники за $26,4 \pm 10,80$ с і при цьому припустилися $2 \pm 0,47$ помилок. Після навантаження рівень зорової пам'яті та уваги дещо знизився і дорівнював у середньому $34,6 \pm 21,37$ с, а кількість помилок також стала більшою – $2,1 \pm 0,87$. Зміни відбулися на статистично достовірному рівні $p \leq 0,05$.

Таблиця 3.

Результати тестування за методикою «трикутники» до та після фізичного навантаження

Статистичні величини	До навантаження, с	Кіл-ть помилок	Навантаження (біг 400 м), с	Після навантаження, с	Кіл-ть помилок
\bar{X}	26,4	2	95,7	34,6	2,1
$\pm\sigma$	10,80	0,47	18,41	21,37	0,87

Отримані результати на початку дослідження свідчать про те, що показники відчуття часу та об'єму динамічної уваги не мали статистично достовірних змін до і після фізичного навантаження і покращення цих показників відбувалося за рахунок адаптації та набуття певного досвіду спортсменами до особливостей проведення тестів. Натомість, показники зорової пам'яті та уваги після фізичного навантаження зазнали статистично достовірних змін, що було підтверджено тривалістю виконання тесту та кількістю помилок, які були зроблені учасниками дослідження.

Для розвитку зорової пам'яті ми підібрали ряд вправ, які запропонували включити до тренувальних занять спортсменів орієнтувальників.

1. На столі лежать предмети, які накриті непрозорим матеріалом. Матеріал прибирають на декілька секунд, а учасник дослідження повинен запам'ятати і записати ці предмети. З часом завдання ускладнюється шляхом збільшення кількості предметів та зменшення часу для запам'ятовування.

2. Спортивну карту розрізають на частини, а учасники дослідження повинні скласти цілу карту за принципом пазлу.

3. Замалювати на папері все, що запам'яталось на карті, яка була показана протягом короткого відрізка часу (20, 15, 10 с).

4. Перенести контрольні пункти (КП) з контрольних карт на чисту карту (на швидкість і точність).

5. Учасник проходить певну ділянку місцевості, запам'ятовує його, потім малює на чистому папері.

Ці вправи були впроваджені у тренувальний процес орієнтувальників як елементи теоретичної підготовки та виконувалися учасниками дослідження протягом двох місяців.

На даному етапі проведено повторне тестування спортсменів-орієнтувальників та здійснюється математична обробка і аналіз отриманих даних.

Висновки.

1. Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволив встановити залежність змагальної діяльності у спортивному орієнтуванні від рівня теоретичної підготовленості спортсменів. Визначено, що особливості теоретичної підготовки юних орієнтувальників не мають належного відображення та обґрунтування у науково-методичних працях.

2. Встановлено статистично достовірні зміни показників зорової пам'яті та уваги після фізичного навантаження, що вказує на перспективність дослідження цього напрямку теоретичної підготовки.

Література:

1. Доценко О.В. Оптимізація процесу навчання підлітків, що займаються спортивним орієнтуванням / О.В. Доценко // ВІСНИК НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. - № 3. – С. 112 – 117.
2. Иванов А. В. Тренировка ориентировщиков-разрядников в высшем военно-учебном заведении / А. В. Иванов, А. А. Ширинян, И. И. Фокин. – Тольятти, 1989. – С. 35–40.
3. Зубков С. А. Запоминание и воспроизведение характера постановки КП и пути движения ориентировщика на дистанции / С. А. Зубков // Теория и практика физической культуры. – 1985. – № 1. – С. 23–25.
4. Обоснование методики тестирования способности к чтению карты и пространственному ориентированию у спортсменов-ориентировщиков различной квалификации / Н. Д. Васильев, О. А. Москалев, А. В. Клочков и др. // Актуальные вопросы спортивной подготовки и физического воспитания. – 1994. – С. 6–8.
5. Столова И. И. Совершенствование техники и тактики в спортивном ориентировании / И. И. Столова, В. М. Киселева. – М.: Спорт, 1988. – С. 24–25.
6. Чешихина В. В. Современная система подготовки в спортивном ориентировании / В. В. Чешихина. – М.: Советский спорт, 2006. – С. 198–203.
7. Ширинян А. А. Современная подготовка спортсмена-ориентировщика / А. А. Ширинян, А. В. Иванов. – М.: Академпринт, 2008. – С. 97–109.

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач кафедри олімпійського та професійного спорту Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту Шульга Олексій Сергійович.

**Неля Безотечеська
(Богуслав, Україна)**

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕДИЧНОЇ ГРУПИ

В Україні настала гостра потреба виховання в молоді свідомого ставлення до збереження і зміцнення свого здоров'я. Адже аналіз досліджень і публікацій свідчить про зниження рівня індивідуального здоров'я всіх груп населення. Особливу турботу викликає те, що стабільно погіршується стан здоров'я і фізичної підготовленості молодого покоління. За даними МОЗ України серед учнівської та студентської молоді збільшується загальна захворюваність, перехід хвороб у хронічні форми. Тому зрозуміло, на скільки важливо виховувати у студентів свідоме ставлення до фізичного розвитку, стану свого здоров'я, розуміння його як найвищої цінності, дотримання правил здорового способу життя.

З давніх-давен фізичні вправи використовуються не тільки для розвитку рухових якостей людини, тренування сили, швидкості та витривалості, вони здобули визнання як незамінний засіб розширення й розвитку функціональних можливостей організму людей різного віку, профілактики й лікування захворювань, досягнення довголіття. Ще у глибоку давнину лікарі і філософи відзначили необхідність фізичного навантаження для здоров'я людини. Підкреслювалося, що немає таких ліків, які можуть замінити рух, у той час як рухова активність здатна замінити багато ліків. Аристотель вважав найзгубнішою для

здоров'я людини бездіяльність, Авіценна вказував, що якщо займатися фізичними вправами, то непотрібно приймати ліки. Платон говорив: «Гімнастика є цілющою частиною медицини».

Дослідження науковців показали, що систематичні заняття різноманітними фізичними вправами здійснюють всебічний позитивний вплив на весь організм людини в цілому. В результаті цього впливу покращується функціональна діяльність нервової, серцево-судинної та дихальної систем, всього апарату травлення, зміцнюється м'язева система, покращується тканинний обмін, а в цілому підвищується загальна стійкість і працездатність організму.

У Богуславському гуманітарному коледжі велика увага приділяється організації занять фізичною культурою та фізичним вихованням студентів, які за станом здоров'я віднесені до спеціальної медичної групи. У цьому навчальному році 103 студента коледжу надали довідки, що вони за станом здоров'я потребують переведення до спеціальної медичної групи, що складає 12,1% від загальної кількості студентів. Створено 8 спеціальних медичних груп.

Головна мета роботи зі студентами спеціальної медичної групи:

- Досягти індивідуального стійкого поліпшення самопочуття.
- Спланувати і реалізувати шляхи виходу з хвороби тимчасового або довготривалого характеру.
- Використати та поліпшити потенційні можливості студентів для повноцінного входження в доросле життя.

Розроблено навчальну програму з фізичної культури і фізичного виховання для студентів спеціальної медичної групи, яка затверджена методичною радою коледжу. Ця програма, створена на підставі існуючої програми для основної медичної групи з певними змінами і доповненнями, що випливають з особливостей стану та функціональних особливостей організму студентів цієї категорії. На заняттях фізичної культури та фізичного виховання студенти спеціальної медичної групи отримують знання про вплив занять фізичними вправами на здоров'я і працездатність людини; як вести контроль навантаження за показниками частоти серцевих скорочень і дихання; як визначити хід відновлення організму після навантаження; який має бути руховий режим студента; про заходи щодо запобігання інфекційних захворювань; використання природних шляхів – сонця, повітря, води; про правила техніки безпеки під час виконання фізичних вправ у спортивному залі, на майданчику і під час самостійних занять удома та багато ін. На практичних заняттях викладачами приділяється увага формуванню основних рухових умінь і навичок необхідних у повсякденному житті; профілактиці і корекції плоскостопості; формуванню правильної постави, а також прищепленні навичок і вихованню звичок особистої та громадської гігієни, які необхідні у побуті, навчанні та праці. На кожному занятті використовуються дихальні вправи і вправи на розслаблення, ці вправи уведені до навчальної програми, як обов'язковий розділ.

Під час практичних занять звертається увага на те, що:

- студенти, які мають відхилення в серцево-судинній системі (функціональні зміни в серці, неактивна фаза ревматизму, тощо) в співвідношенні вдиху і видиху за часом має бути відповідно 1/3, 1/2, а для студентів із захворюванням органів дихання (специфічними – бронхоаденіт, туберкульозна інтоксикація і неспецифічними – бронхіт, запалення легенів, хронічний катар верхніх дихальних шляхів, хронічний риніт, тонзиліт) 3/1, 2/1.
- студенти з порушенням обміну речовин (легкі форми діабету, ожиріння) виконують вправи в помірному темпі, але тривало, приводячи в рух великі м'язові групи. Доцільно використовувати вправи в опорі і з обтяженням (гантелями, набивними м'ячами тощо).
- студенти з хронічними захворюваннями шлунково-кишкового тракту, жовчного міхура, печінки обмежують кількість стрибків і підскоків, навантаження на м'язи черевного преса має бути помірним, краще використовувати вправи з вихідних положень лежачи на спині, животі, сидячи.
- студенти зі зниженим зором виключають вправи, пов'язані із струсом тіла (стрибки, підскоки), бо вони можуть спричинити крововиливи до сітківки ока.

Вплив фізичних вправ на людину звичайно складний і багатогранний. Слід твердо пам'ятати, що організм людини являє собою не механічне поєднання клітин і частин, а цілісний організм, всі органи і системи якого знаходяться в тісному взаємозв'язку між собою, і всі функції яких регулюються єдиною центральною нервовою системою. Життєдіяльність організму завжди (в тому числі і під час виконання фізичних вправ також) знаходяться в тісному і складному взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Всі впливи на організм, які сприймаються нервовою системою людини, відбиваються на всьому організмі. Ось чому навіть при невеликих фізичних навантаженнях (ходіння, присідання тощо) ми одразу ж об'єктивно відмічаємо зміни функцій майже всіх органів та систем організму. Впливаючи фізичними вправами на ту чи іншу групу м'язів, ми примушуємо тренуватися не тільки цю групу м'язів, але й серце, і легені, і інші системи нашого організму.

Під час виконання фізичних вправ внаслідок поглиблення дихання збільшується життєва ємкість легенів, і організм засвоює більше кисню. А це важливо при захворюваннях легенів і серця.

У діяльності серцево-судинної системи відмічається така реакція на фізичні вправи: трохи прискорюється пульс (на 40–50% від вихідного) і збільшується різниця між максимальним (сistolічним) і мінімальним (діастолічним) артеріальним тиском. Таке збільшення амплітуди артеріального тиску свідчить про збільшення ударного об'єму серця (кількість крові, яку серце викидає за одне скорочення). Отже, збільшується й хвилинний об'єм крові (кількість крові, яка надходить у судини за 1 хвилину). Органи й тканини одержують за одиницю часу більшу кількість збагаченої киснем крові, що поліпшує їх харчування.

Під впливом систематичних занять фізичними вправами виникають помітні зміни і в обміні речовин. Підвищується здатність організму розщеплювати і синтезувати глікоген, активізується функція ферментативних систем, поліпшується функція залоз внутрішньої секреції. Усі функції шлунково-кишкового тракту, як-то: моторна, секреторна та хімічна — нормалізуються.

Саме на основі набутих знань формується переконання в необхідності самостійних занять фізичними вправами, що дає можливість зробити фізичну культуру супутником життя, формувати звичку до щоденної рухової діяльності.

Невід'ємною частиною заняття є самоконтроль. Самоконтролем називають заходи, що проводяться особою, яка займається в цілях активного спостереження за станом свого здоров'я під час занять різними видами фізичних вправ. Самоконтроль – цінне доповнення до лікарського огляду і регулярному спостереженні за станом здоров'я. Він має велике освітнє та виховне значення, будучи показником свідомого ставлення студентів до занять фізичними вправами.

При оцінці фізичного розвитку і його змінах в цілях самоконтролю студенти спеціальної медичної групи використовують слідуєчі антропометричні показники (об'єктивні дані самоконтролю): зріст, вага, окружність грудної клітки, частота дихання, частота серцевих скорочень(ЧСС), динамометрія кистей, хід відновлення організму після навантаження. Суб'єктивні дані самоконтролю: самопочуття, настрої, сон, втома, працездатність, апетит, бажання займатися.

Кожний студент визначає свій рівень фізичної працездатності.

Проба Руф'є – це спосіб визначення адаптаційних і функціонально-резервних можливостей організму, які інформують про стан здоров'я з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку і є об'єктивними критеріями дезадаптації навантаження у дітей. Вважається, що чим вище функціональний резерв, тим менше потребується зусиль для адаптації організму до умов навколишнього середовища і фізичного навантаження.

Проба Руф'є - є простим непрямим методом визначення фізичної працездатності, у якій використовуються значення частоти серцевих скорочень у різні часові періоди відновлення після відносно невеликих навантажень. Студент, що знаходиться у положенні сидячи після 5 хвилин відпочинку вимірює ЧСС (пульс) за 15 с (ЧСС 1), потім він виконує 30 глибоких присідань, з витягнутими руками вперед, протягом 45 секунд при цьому гучно підраховує кількість присідань, щоб уникнути затримок дихання, відразу ж сідає на стілець. Підраховується ЧСС за перші 15с після навантаження (ЧСС 2), потім в останні 15с першої хвилини після навантаження (ЧСС 3). Індекс Руф'є розраховується за формулою:

$$4*(ЧСС1+ЧСС2+ЧСС3)-200 \quad \text{Проба}$$

$$\text{Руф'є} = \frac{\quad}{10}$$

Рівні функціонально-резервних можливостей фізичної працездатності визначаються з урахуванням 5 градацій:

1)менше 3- висока працездатність, 2)4- 6 - гарна, 3)7- 9- середня, 4)10 - 14 - задовільна, 5)15 і вище - погана.

Студенти спеціальної медичної групи свої самоспостереження відображають в щоденнику фізичного розвитку та фізичної підготовленості. Такі показники, як частота дихання та частота серцевих скорочень реєструються перед початком заняття, після самої напруженої його частини і в кінці заняття. Якщо на початку заняття ЧСС більша за 90 уд./хв., дихання частіше за 24 раз./хв. і в другій половині основної частини ЧСС більша за 120 уд./хв., дихання частіше за 27раз./хв., то для таких студентів фізичне навантаження зменшується і вони працюють під пильним наглядом викладача. Якщо ці показники не покращуються декілька занять поспіль, то такий студент направляється до лікаря.

Самоспостереження, які проводяться систематично протягом тривалого періоду, дають чітку картину функціонального стану організму. Так, з їх допомогою можна проаналізувати зміну цілого ряду реєстрованих показників протягом навчального процесу. За три роки занять у спеціальній медичній групі знизилась ЧСС у спокої у 36.4% студентів, знизилась ЧСС після фізичних навантажень у 51.7% студентів, покращились показники проби Руф'є у 81.3%. Крім того, відзначається уповільнення дихання, збільшення м'язової сили, покращення гнучкості, підвищення фізичної працездатності.

Фізичне навантаження студентів, які віднесені до спеціальної медичної групи не обмежуються фізичною підготовкою, яку вони отримують під час занять у групах, воно підкріплюється правильним режимом дня, зокрема фізкультурно-оздоровчими заходами (ранковою гігієнічною гімнастикою дома, загартовувальними процедурами як вдома, так і в навчальному закладі). Ці студенти залучаються до посильних форм позанавчальної роботи, участь в масових виступах, спортивних святах і вечорах.

Література:

1. Дубогай О.Д., Завацький В.1., Короп Ю.О. Методика фізичного виховання студентів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи, навчальний посібник – Луцьк; Надстирря, 1995 р.
2. Методика фізичного виховання школярів / під ред.. Б.І. Шияна, 2002.
3. Дубогай О.Д., Тучак А.М., Костікова С.Д., Сфімов А.О. Основні поняття і терміни оздоровчої фізкультури та реабілітації – Луцьк 1997р.
4. Физическая реабилитация / под. ред.. Проф. С.Н. Попова. Высшее образование, - 2005.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Наталія Попова
(Харків, Україна)

СУЧАСНИЙ ЕТАП ЗАПОЗИЧАННЯ АНГЛІЦИЗМІВ В УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Сучасна українська мова, як і будь-яка інша мова, з одного боку, відбиває зміни в реальному світі, що відбуваються в соціумі мовців, а з іншого – є свідченням взаємодії зі світовими мовами, зокрема, англійською.

Так, останніми десятиріччями, які забарвлені глобалізацією світу, носієм якої виступає англійська мова, відбулися і тривають об'єктивні зміни в лексичному складі сучасної української мови, пов'язані з новітніми англомовними запозиченнями (новими лексемами або новими значеннями) та їх засвоєнням. Постійно збільшується питома вага іншомовних елементів в активній лексиці.

Причини такого активного запозичання, вплив на систему української мови та її функціонування, трансформаційні процеси в її лексико-семантичній структурі, а також політичні та соціально-економічні екстралінгвальні фактори та ін. чинники розглядалися в численних дослідженнях мовознавців (Л. Архипенко, Н. Клименко, О. Стишов, Я. Битківська, В. Сніцар та ін.) [1-3].

Запозичання у сфері термінології також стало предметом багатьох досліджень сучасних мовознавців (Л. Кислюк, Ю. Безрукава, О. Бершов, О. Махнюва, А. Наумовець, С. Федорець) та ін. [4; 5].

Утім, процес запозичання, засвоєння та вживання англіцизмів є досить багатоаспектним і його дослідження та аналіз є актуальним питанням сучасної лінгвістики та потребує детального вивчення.

Активними лексемами сучасної української мови стала велика кількість слів англійського походження, які позначають нові явища економічного, культурного та суспільного життя. Нинішнє запозичання і поповнення лексичного складу української мови, найчастіше англіцизмами, є надзвичайно швидким, форсованим, інтенсивним, оскільки самі нові реалії потрапляють до нашого життя як інновації із існуючими англійськими найменуваннями, і мовці обмежені в часі для створення власних, україномовних назв чи застосування для такого найменування звичних українських відповідників.

У загальному мовленні функціонування багатьох запозичень з англійської мови найчастіше стосується аспектів культури мовлення і загальної культури мовців (Б. Ажнюк, О. Пономарів, Є. Карпіловська, Н. Клименко та ін.) [6; 7].

У такому разі доцільність вживання англіцизмів, безперечно, слід розглядати з точки зору норм культури українського мовлення (наприклад, у подібних випадках за наявності адекватних українських найменувань, перевага для таких англомовних запозичень є сумнівною: *дисконт* – *знижка*, *ритейл* – *роздрібний продаж*, *тинейджер* – *підліток*, *фрізер* – *низькотемпературний холодильник*, *морозильник*, *дайджест* – *огляд*, *реліз* – *випуск*, *флаєр* – *листівка* та под.).

Як слушно відзначає О. Пономарів, "замість того, щоб пошукати відповідного слова в далеко не бідній з лексичного погляду рідній мові або надати відомій лексемі нового значення, семантично розширити її, люди бездумно тягнуть чуже" [7, с.1].

У деяких фахових сферах, особливо, економічній, фінансовій, банківській справи та деяких ін., численне запозичання з англійської мови пов'язане з позамовними факторами, об'єктивними змінами в поняттєвій сфері самих фахових галузей, переходом до інших (порівняно з попередніми історичними періодами) форм господарювання, запровадженням новітніх технологій, уже винайдених і розповсюджуваних у світі завдяки міжкультурній комунікації, англомовні назви яких є, найчастіше, інтернаціоналізованими завдяки досягненням англомовних фахівців у даних сферах [8, с.105].

Шлях деяких активних нині запозичень є складним, прикладом чому можуть слугувати терміни *факторинг* та *фактор*.

Аналіз запозичених слів у діячності представляє багато матеріалу для характеристики сучасних англіцизмів. Цікавим прикладом є *факторинг* – один із англіцизмів, який потрапив і активно вживається в сучасній українській економічній термінології.

Як відзначають економісти, для України факторинг є досить новим фінансовим інструментом, розвиток якого відбувається нині [9, с. 2].

Походження терміна *факторинг* (англ. *factoring*) пов'язане з англійською лексемою *factor* – *комісіонер*, *агент*, *посередник*, яка, в свою чергу, була запозичена з латини (англійське слово *factor* – *це той, хто (чи що) рухає, діє, творить, робить* – від латинського *facere* – *робити*) .

Дослідник-економіст Макарович В.К. свідчить, що запозичене слово *фактор* до середини XIX ст. використовувалося як комерційний термін у значенні 'повірений в справах, приватний комісіонер, комерційний посередник' [10, с.1]. Пізніше додаються значення із управлінської сфери ('розпорядник робіт', 'керівник технічної частини друкарні') і математики ('множник, коефіцієнт'). Нарешті, дане запозичення розширило обсяг своєї семантики додаванням ще одного значення, яке і стало основним з минулого сторіччя для даного запозичення, як про це свідчать словники: Словник чужомовних слів / Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. – "1) Чинник, дійова сила, 2) в буржуазному суспільстві – комісіонер, посередник, 3) у друкарні – керівник техчастини, 4) в альгебрі – множник" [11, с. 447]; Словник української мови в 11 т. – "ФАКТОР, а, чол.1. Умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник. ... Саме вона [праця] є могутнім фактором у розв'язанні проблеми довголіття (Наука і життя, 7,

1960, 39); 2. У дореволюційній Росії — керівник технічної частини друкарні, що здійснює безпосередній зв'язок між друкарнею та замовником. Сьогодні пішов [М. Гоголь] до друкарні довідатись, як ідуть справи. **Фактор** зустрів його в конторі, закиданій гранками й заставленій гравірувальними дошками (Олексій Полторацький, Повість..., 1960, 488). 3. Посередник, дрібний комісіонер, маклер. Позаймали на доцаних лавах місце багаті купці, час від часу приймаючи рапорти від своїх **факторів** (Іван Франко, VIII, 1952, 362); — Ми не потребуємо, — кажуть [люди], — **факторів** до господа-бога. Як нас грихи не пустять до неба, то й **фактор** нам нічого не pomoже (Лесь Мартович, Тв., 1954, 417); Французи напитували **фактора**, якому б зіпхнути безмитний товар (Юрій Смолич, Світанок..., 1953, 20). 4. мат. *Кожне з перемножуваних чисел; співмножник. Добуток двох факторів*" [11, с. 553]; або Словник іншомовних слів [13] поняття "фактор" тлумачить таким чином: "умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник" [13].

Отже, багатозначне запозичене слово *фактор*, яке стало етимологом терміна *факторинг*, має довгу історію, вживалося і було зафіксовано словниками [11-13]. На початку ХХ сторіччя в українській мові функціонували і похідні від запозиченого слова *фактор* у третьому із зазначених у словнику [11] значенні "посередник, дрібний комісіонер, маклер": "Факторський – лат. посередницький, комісіонерський", "Факторувати – лат. промишляти посередництвом, бути за посередника"[11, с. 553].

Так, слово *фактор*, яке було запозичене ще в позаминулому сторіччі і надалі активно засвоювалося мовою, розгалужувало свою семантичну структуру, формувало похідні слова, тобто, активно функціонувало в мові. В минулому сторіччі воно поступово змінювало свою семантичну структуру, деякі значення отримували обмеження для застосування, які відбито у вигляді словникових позначок 'в буржуазному суспільстві', 'у дореволюційній Росії', що привело до переходу лексеми *фактор* в окремих значеннях до пасивного шару лексики.

Нещодавно ж слово *фактор* знову потрапило із оновленою семантикою до активного вживання у комплексі з новітнім англіцизмом 'факторинг' як позначення нових реалій в соціально-економічному житті українських мовців.

У наші дні в економічній сфері факторингу під поняттям "фактор" розуміють 'установу, яка отримує права володіння грошовими вимогами'. [10, с.1]. Також у фахових лексикографічних джерелах зафіксовано ще одну дефініцію для терміна *фактор*: "фактор" (англ. *factor*) – фірма, яка купує рахунки дебіторів дешевше за їхню номінальну вартість і бере грошову плату за збір рахунків" [13, с. 327].

Запозичений у такому значенні англіцизм *фактор* включається в систему ієрархії термінополя та сполучуваності терміноодиноць: *фактор конкурентної переваги, фактори виробництва, фактори задоволеності і незадоволеності, фактори макро- та мікросередовища фірми, фактори інфраструктури регіону, ключові фактори успіху, фактори, які визначають конкуренцію в галузі та ін.*

Отже, у минулому сторіччі згадані вже словники не містили такого запозичення, як *факторинг*. Його втім, фіксують сучасні фахові та лексикографічні джерела, напр., Словник іншомовних слів для студентів економічного факультету [15], Економічний словник [16] та ін.

Таким чином, англіцизм *факторинг* потрапляє до української мови в новітній період як відбиття дії екстралінгвальних чинників.

В українській економічній термінології найменування 'факторинг' (англ. 'factoring') позначає вид фінансово-комерційних послуг, суть яких полягає в придбанні банками та іншими фінансовими організаціями боргів підприємств; подальші борги з покупців утримує та організація (банк), яка надає факторингові послуги [15, с. 328].

Слід відзначити, що у вузьчій, так званій сфері факторингу, для терміна *факторинг* фахівці наводять два значення, що пов'язано з виділенням фінансової операції як такої, з одного боку, та системи певних фінансових послуг, з іншої: "факторинг (англ. *factoring*) – 1. різновид торговельно-комісійної операції, що поєднується з кредитуванням обігового капіталу клієнта, включаючи інкасування дебіторської заборгованості клієнта, кредитування та гарантію від кредитних і валютних ринків. ... 2. система фінансових послуг, пов'язана з фінансуванням окремих частин фонду обігових коштів" [15, с. 328].

У економічному термінополі *факторинг* поряд із термінами *брендинг*, *маркетинг* та под. займає нішу тематичної групи назви процесів: *факторинг (factoring)* – вид фінансово-комерційних послуг, суть яких полягає в придбанні банками та іншими фінансовими організаціями боргів підприємств; *брендинг (branding)* – просування бренду на ринок; *маркетинг (marketing)* – вид діяльності, спрямованої на задоволення потреб за допомогою обміну.

Асимілюючись у мові-реципієнті, запозичені слова набувають варіативності, властивої цій мові. Саме тому, наприклад, від запозичених іменників утворюються похідні: *факторинг – факторинговий*.

Таким чином, аналіз сучасного процесу запозичання та асиміляції запозичених лексем як у загальнолітературній мові, так і термінологічній підсистемі сучасної літературної мови дозволяє характеризувати особливості формування та функціонування термінолексики в цілому та окремих її терміносистемах, ураховуючи роль англійської мови як сучасної мови-продуцента, зокрема, для економічної сфери.

Література:

1. Архипенко Л. М. Етапи і ступені адаптації іншомовних лексичних запозичень в українській мові (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.). – Харків: ХНЕУ, 2008. – 172 с.
2. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): [Монографія] – К.: КНЛУ, 2003. – 388 с.

3. Клименко Н. Ф. Запозичення у мовних картинах світу // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2003. – № 2.
4. Наумовець А. Імплементация англiцизмiв в українськiй мовi // Укр. термiнол. i сучасн. – Вип. IV. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 19-20.
5. Кислюк Л.П. Новi англiйськi запозичення i термiнологiя // Українська термiнологiя i сучаснiсть. / Зб. наук. пр. – Вип IV. – К., 2001. – С. 51-53
6. Ажнюк Б. М. Інновації в системі мови та тенденції її розвитку. Українська мова в Новому Світі // Історія української культури. — Т. 5. — Кн. 1. — Наукова думка, 2011. — С. 286–301.
7. Пономарів О. Лексика іншомовного походження (Електрон. ресурс) <http://ponomariv-kultura-slova.wikidot.com/inshomovna-leksyka> 05.08.2015
8. Новоселецька С.В., Шустак Ю.І. Використання англомовних лексичних одиниць в українському суспільстві / Наук. записки. Серія Філол. – Вип.19. – С. 102-109.
9. Макарович В.К. <http://www.sworld.com.ua/konfer32/792.pdf> 05.08.2015.
10. Макарович В.К. Наукові підходи трактування сутності факторингу; обліковий аспект. <http://eztuir.ztu.edu.ua/5453/1/69.pdf> 05.08.2015.
11. Словник чужомовних слів / Ред.: Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. – Харків-К.: УРЕ, 1932.
12. Словник української мови: в 11 т. — Т. 10. – 1979.
13. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Петрун», 2002. – 1440 с.
14. Словник іншомовних слів для студентів економічного факультету / Укл. Ю.О. Єщенко. - Полтава: ПНТУ, 2003 – 33 с.
15. Економічний словник /Й.С. Завадський, Т.В. Осовська, О.О. Юшкевич. – К.: Кондор, 2006.

Гүлмира Сүлейменова
(Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы)

АЛҒЫС- ҚАРҒЫС СӨЗДЕРДІҢ СЕМАНТИКАСЫ

Қазақ - тұрмыс-тіршілігін, мақсат-мүддесін тілінде түйіндей білген халық. Тоқсан ауыз сөзді тобықтай түйінге сыйғыза білген, сондықтан сөз өнерін «дертке» теңеп, сөз өнер иесін дуалы ауыз әулие, данагөй деп есептеген. Тілді құдіретті күш деп есептеп, айтылған орынды сөзге тоқтап, оның магиялық күші бар деп есептегендіктен, «тіл тиюден» қорыққан, сескенген. Тіл тиюден сақтанып, «тіл көзден сақтасын», тілім тимесін деп «тіл-аузым тасқа» деген тілектер айтып, қорғанған.

Фольклордың қай жанры да өмір қажеттілігінен туып, халықтың тұрмыс-тіршілігінен маңызды орын алды, онымен бірге жасасып, ғасырдан ғасырға мазмұны жағынан толысып, түрі жағынан өңделіп, тәлім-тәрбие жағынан байыған халықтың бірден-бір рухани мұрасы ретінде бүгінгі ұрпақ иелік етіп отырған әдеби-мәдени қазынаға айналды.

Қазақ халқының болмысында «алғыс» ұғымы ежелден бері үлкен орын алған. Жақсы сөз жан семіртеді, жаныңды жадыратады. Алғыс, тілек-бата сөз – жақсы сөз, жарым ырыс, жақсы ниеттің мәйегі. Пенде үшін ең үлкен мерей – үлкендерден бата алып, елдің, халықтың алғысына, құрметіне бөлену. Тірлікте одан артық рахат жоқ. Ал ең қиыны – қарғыс естіп, ел алдында тірідей өлу. Одан асқан қорлық болмас.

«Алғыс», «Қарғыс» аталатын осынау егіз ұғымдардың мағыналары бір-біріне мүлдем қарама-қарсы. Алғыс ақ батасын ақтарып, бал сөзден мерей төксе, қарғыс нәлет жаудырып, у сөзбен өлтіре арбайды. Осы сипаттарына қарап отырып, бір жүректің екінші жүрекке ыстық ықыласын арнап, адам рухының мерейін жоғары көтеріп, өмірге жігерлендіре, болашаққа үміттендіре айтылатын тәтті тілек сөздерді «алғыс» деп атаймыз да, адам рухына соққы беретін, өмірден түңілдіретін, жағымсыз қылықтарға қарсы айтылған ащы сөздерді «қарғыс» деп атаймыз. Алғыс та, қарғыс та белгілі адамға, табиғатқа, әр түрлі шаруашылыққа, тіпті, өмірдегі нәрселердің бәріне арнайы айтылады.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «Алғысқа – ізгі ықылас, жақсы ниет» деп түсініктеме берілсе, «Қарғыс – біреуге айтылған зәрлі сөз; лағынет, нәлет. Қарғыс алды – лағынет естіді. Қарғыс атты – біреудің қарғысына қалды. Қарғыс атқан – Құдай ұрған, оңбаған. Қарғысқа ұшырады – біреудің қарғысын арқалады, қарғысталды» деп анықтама беріледі [1; 117].

Қарғыс сөздерінің ертедегі түркі жазба ескерткіштерінен бастау алғандығын байқаймыз. Махмұт Қашқари сөздігінде «қарғыс» мағынасындағы сөздердің мынадай тұлғаларын ұшыратамыз: қарғағ: қарғыс, лағнет. «Тәңірі қарғағыңа ілінме» – Тәңір қарғысына ұшырама: – ашу-нала, қыр; кею. «Хан аны қырғады» – Хан оған кейіді, одан жүзін бұрып әкетті [2; 131]. Сондай-ақ, осы сөздікте тәңірдің пендені қарғауы мен пенденің пендені қарғауы, ашу-наласы екі түрлі екенін айтады. Ол айырмашылықтарды білдіру үшін «қарғыс» әуелгі мәнде фатихалық, кейінгі мәнде кесірәлік болады. Тәңірі қарғысы «қарғады», пенденің қарғысы «қырғады» деп айтылады. «Қарғыс» сөзінің төркіні боларлық алғашқы мағынаны да осы сөздікте көрініс тапқан: «қырға – ұрысу, балағаттау; қырғағ – ашу, ыза, қаһар, жаза; қақығ – ашу, қыспақ, қарысу. Мен аның қақығында бұ іш қылдым. Мен бұл істі оның қыспағында істедім» деген ұғымдарында қолданылған.

Қарғыс пен алғыстың шығу тегінің өте ертеде екенін айта келіп, Ө. Болғанбаев былай дейді: «Бұлардың негізгі идеялары көбіне діни ұғымдармен тығыз байланысты. Кісінің аузынан шыққан алғысы мен қарғысы арқылы адам баласының, жан-жануарлардың өмір тіршілігін оңайлатуға немесе қиындатуға, ұзартуға болады деген теріс ұғымнан келіп туған» [3; 121]. Тілімізде алғыс мәнді сөздермен қатар, қарғыс мәнін білдіретін сөздер мен сөз тіркестерінің де молынан кездесетіні байқалады. Қарғыстардың шығу тарихы да алғыстар секілді көнеден келе жатқандығы тілдік деректерде айтылады. Мұның себебін адам психологиясының қуану мен ренжу сияқты көңіл күйлері кезектесіп отыратындықтан, алғыс пен қарғыс, оң бата мен теріс бата да ситуацияға байланысты айтылып отырған. Осы орайда қазіргі тілімізде тілек пен қарғыс сөздерінің қатар қолданысы көрініс тапқан. Алғыс айтып, ақ тілеуін білдіргендер: «*Көп жаса*», «*Көсегең көгерсін*», «*Жағың түспей жамандық көрме*», «*Алдыңнан ақ күн тусын*», «*Жорытқанда жолың болсын*», «*Тәңірінің нұры жаусын*», «*Құдайым қайғылы күннен, ұйқысыз түннен сақтасын*», «*Көйлегің көрік, жаның берік болсын*» деген сияқты алғыстар білдірсе, қарғыс айтушылар: «*Тас төбеңнен түссін, табаныңнан шықсын*», «*Жолыңа жуа бітсін*», «*Аузың аққа жарымасын*», «*Тұқымың құрысын*» деген теріс батасын беріп, қарғыс жаудыратын болған.

Қазақ халқы өзінің ұзақ тірлігінде алуан түрлі шаруашылықпен шұғылданып, талай-талай өмір соқпақтарын басынан өткізді. «Ер қанаты-ат» демекші, әсіресе, жылқы малының алатын рөлі ерекше болған. Құлагер қанды қол қарақшының қолынан қаза тапқанда, құлын кезінен түн ұйқысын төрт бөліп баптап, күткен Ақан «аттан – жақсы, достан – тәтті» Құлагерден айрылғанда қарғыс сөз айтпауы мүмкін емес еді:

Құлагер, қолда өсірген құлыным-ай!
Ішінде омыртқамның жұлыным-ай!
Жын ба екен, сайтан ба екен қаза болғыр,
Қанды қол қастықпенен ұруын-ай!
Құлагер, құлыныңнан керім едің,
Нағашым сұрағанда беріп едің.
Аттарды Ерейменнен айдағанда,

Оқты көз, у *құйылғыр*, көріп едің [4; 174]. Этнограф ғалым С. Кенжеахметұлы қазақ қарғыстарына мынадай түсінік береді: «Қарғыс (ғұрып). Зорлық-зомбылық жасаса оны қарғау әдеті бар. Ол адамға да, малға да, дүние-мүлікке де айтыла береді. «Жер жастанғыр», «өлім келгір», «қарасан келгір», «өргенгір» деген сияқты қарғыс түрлері көп. «Ашынған» тәңірісін қарғайды дегендей, қарғыс ашу, ыза, кек үстінде айтылады [5; 57].

Зерттеуші Ө.Бекжанов «Қарғыс айту» атты мақаласында қарғыстың міндеті-бағыты мен генезисін психологиямен байланысты алып, оның пайда болу дәуірі сонау дүниеге мифологиялық антропоморфтық көзқарастық басым болған кездерге ұласатынын, қарғыстың көп жағдайда ойдың талқысына салынбай, бірден сеніммен қабылданатынын айтады. Автор «қарғыс сөздерді әншейінде сыпайы түрде әдеби емес сөздер деп аталатын боқтау сөздермен тығыз қараған жөн», боқтау сөздер қашан да мәдениеттегі аксиологиялық мәні зор нәрселерге бағытталған адресаттың көңіл күйін түсіру, моральдық соққы беру, кемсіту, қорлау сияқты деп түсіндіреді. Ал айырмашылығы инвективалар (боқтау сөздер) сөз түрінде ғана пайда болған, эмоциялық жағынан қарғыстай күшті емес, психологиялық ауыр жағдайға әкелмейді, әрі айтушыларына қарай өзгешелігі бар. Қарғыс айту көбінесе әйелдер меншігінде болса, инвективаны ерлер айту тән деп сипатталады. Қарғыстың семантикасы әр кезде де бинарлық оппозицияның теріс сыңарын бейнелейді: тірі-өлі, дені сау-ауру, бай-кедей, бақытты-бақытсыз т.б. Қарғыстың жалпы мазмұны: (жасың қиылғыр!) суреттемелі метафора (қара жамылғыр!) болуы мүмкін. Образсыз қарғыстар сан түрлі нақты өнімді бейнелейді. Метафоралық қарғыстарда өлім тілеу, жерлеу және қаралы салттың іс-әрекетін атау арқылы айтылады», – дейді [5; 59]. Алғыс-қарғыс мәнді сөздер адамның көңіл-күйін, көзқарасын білдіретіндіктен, олардың бағыты да әр түрлі. Яғни оның бірі жағымды көзқарастан, екіншісі жағымсыз көзқарастан пайда болады. Өйткені бұлар адам баласының өздері өмір сүрген ортада бір-біріне жасаған дұшпандық-достық, жақсылық-жамандық сияқты түрлі қарым-қатынасының коммуникативтік әрекетінен келіп шығады. Ондай сезім не асқан қуаныш пен ризалықтан, не ерекше реніш пен наразылықтан туады. Мәселен, бір адамның біреуге істеген қызметі адал болып, оған ризалық білдіргенде «*жақсылығың алдыңнан келсін*», «*бейнетсіз өмір сүр*», «*шыққан тауың биік болсын*», «*тек биіктен көрін*» деген сияқты алғыс сөздер айтса, наразы болғанда «*дегеніңе жетпегір*», «*тілеуіңді бермегір*», «*жолың болмағыр*» деп қарғыс жаудырады.

Алғыс мағынасындағы сөз тіркестерді Ө.Болғанбаев төрт салаға бөледі:

I. Жұмыс пен оқиганың нақ болып жатқан үстінде айтылатын алғыстар: Іске сәт! – жұмыс істеп жатқан адамға жақсы ниет білдіру үшін айтылады. Сауар көбейсін! - мал сауып жатқанда айтылады. Бағар көбейсін! - мал бағып жүрген адамға айтылады. Басар көбейсін! - киіз басып жатқандарға айтылады. Көгендерің көбейсін! - қозы көгендеп жатқанда айтылады. Желі тартарың көбейсін! - құлынды желіге байларда айтылады. Қырқар көбейсін! - қой мен ешкіні қырқып жатқанда айтылады. Алдыңнан жарылқасын! - ұзатылайын деп жатқан қызға айтылады. Мал базарлы болсын! - мал сататын адамға айтылады. Орта толсын! - жиналған топ адамға айтылады. Ас дәмді болсын! - тамақ ішіп жатқанда айтылады.

II. Адам бір қуанышты жағдайға кез болғанда айтылатын алғыстар: Бауы берік болсын! - бала мен бота туғанда айтылады. Құтты болсын! - келін түскенде, жаңа киім кигенде айтылады. Ұзағынан сүйсіндірсін! - келін түскен үйдің иесіне қарт адам айтады. Қуанышың қайырлы болсын! - адам бір қуанышқа кездескенде, алыстан жолаушы келгенде айтылады.

III. Үй-ішінің амандығы мен берекетін тілеу мақсатындағы алғыстар: Бас аман болсын! - үй-ішіндегі адамдардың саулығын тілегенде айтылады. Берекесін берсін! - тамақ ысыраптан аман болсын деген мағынада. Үмітсіз шайтан болсын! - адам баласы көксеген арман тілегіне жете берсін деген мағынада айтылады.

IV. Үй-ішіне кез болған шығасы мен өлім-жітімнің, пәле мен бақытсыздықтың қайтып болмауын тілеу мағынасындағы алғыстар: Түбін қайырлы қылсын! Арты қырсықсыз болсын! Ақыры ұшықсыз болсын! Ақырын берсін! дегендер кездейсоқ кездескен ауыртпалықтың арты жақсылыққа ұштассын, қайтып мұндайлар кездеспесін деген мағынада айтылады. Иманды болсын! Иманы көміл болсын! Топырағы торқа болсын! дегендер ересек адамдар өлгенде айтылады. Мұнан басқа алғыс мағынасында: түшкіргенде - Сау бол! Шашалғанда - Май қап! Шам жаққанда - Көзіңнің оты жансын! Балаңның аты - Таңжарық болсын! деген қалыптасқан тілектер жұмсала береді

С. Төлекова да алғыс мәнді сөз тіркестерін колданылу ситуациясына қарай жоғарыдағы жіктеме негізінде топтап, оны жол жүргелі тұрған адамға айтылатын тілектер деген және бір топтамамен толықтырады да, жоғарыда көрсетілген төртінші топтағы үй-ішіне кез болған шығасы мен өлім-жітімнің, пәле мен бақытсыздықтың қайтып оралмауын тілеу мақсатындағы тілектерді жіктемеге енгізбейді [6; 55].

Біз өз тарапымыздан бұл жіктеулерге «Қыдыр», «Құт», «Қазан», «Жол» концептісіне қатысты айтылатын алғыстар деген топты қосуды ұсынамыз.

Қыдыр ата кездескен адамына бар жақсылықты сыйлап, бақ пен байлықты дарытады, алыс сапарға аттанғандарға жол сілтейді дегенге сенгендіктен, халқымыз алғыс сөздерде де, бата-тілектерде оның атын жиі атайды: Жорытқанда жолың болсын, жолдасың Қыдыр болсын! – сапарға шыққанда айтылады; Қыдыр дарып, бақ қонсын! – жаңадан отау құрған жастарға айтылады; Қыдыр ата қасыңнан кетпесін – жаңадан өсіп келе жатқан жас жеткіншектерге ризашылық білдіргенде үлкендер тарапынан айтылады.

«Қыдыр» және «Құт» ұғымдары ішкі мәдени коннотациялары арқылы бойынша бір-бірімен байланысты. Біздің басты нысанымыз болып отырған алғыс, бата-тілек сөздерде «құт» концептісі жиі ұшырасады: Қондырған құсың құтты болсын! – жаңадан келін түсірген жігітке айтылады; Құт қонып, береке кірсін! Құт болып мекен-тұрағың, жайқала берсін құрағың! Қонысыңыз құтты болсын! – жаңадан көшіп келген отбасына немесе жаңа үйге кірген жанұя мүшелеріне бағытталады; Қадамың құтты болсын! – жаңа түскен келінге айтылады.

Алғыс, бата-тілек сөздерде қазақ үшін маңызы бар қасиетті нәрселердің ғана аты аталады. Қонақ сияқты қазан да қасиетті, қонақ бар жерде асулы қазанның болуы да қазақ үшін қатып қалған қағида тәрізді. Сол себепті, «қазан» концептісі де алғыс сөздерде жиі ұшырасады: Қазаныңнан ас кетпесін! Қазаның майлы болсын! Қазаның ошақтағы қайнаулы болсын! Қазаның оттан түспесін! Қара қазаның қайнаулы болсын! деп келетін тіркестер нақты өмірдің көрінісін сипаттайды.

«Жол» концептісі де алғыс сөздерде жиі кездеседі: Жолың болсын! Өмір жолың ұзақ болсын! Жортқанда жолың болсын! Қайда барсаң жол болсын! Жолыңды Алла қолдасын! Құдай жолыңды оңғарсын! Жолың ақ болсын!

Қорыта айтқанда, зерттеуші ғалымдардың еңбегіне сүйене отырып, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде ұлттың таным-түсінігіне, болмыс-бітіміне қатысты алғыс-қарғыс сөздердің өзіндік орны бар екендігіне, олардың семантикалық аясының кеңдігіне көз жеткіздік. Алғыс сөздердің лексика-семантикалық топтастырулар қатарына өз тарапымыздан «Қыдыр», «Құт», «Қазан», «Жол» концептісіне қатысты айтылатын алғыстар деген топты қостық.

Әдебиеттер:

1. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, – Алматы: Дайк-Пресс, 2008 ж.
2. М. Қашқари. Түрік сөздігі, - Алматы: Хант, 1997ж.
3. Ә.Болғанбаев. Қазақ тіліндегі алғыс және қарғыс мәнді тұрақты тіркестер. Қазақ тілі тарихы мен диалектологиясы мәселелері. — Алматы: Өнер, 1960. — 117–121-б.
4. І.Жансүгіров. Құлагер, Алматы, 2010ж.
5. С.Кенжеахметұлы. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. –Алматы: Ана тілі, 1994ж.
6. С. Төлекова. Қазақ тіліндегі алғыс және қарғыс мәндегі фразеологизмдер. – Алматы: Мектеп, 1974ж.

Ақерке Бескемер
(Астана, Қазақстан)

АУДАРМА ПРОЦЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕРІ: ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛЬ

Аударма модельдері әдетте әрекеттердің үздіксіз жалғасын баяндау үшін қолданылады. Аталған уақытта ең көп таралған аударма модельдерінің қатарына семантикалық, ситуативті (денотативті, формальді), трансформациялық, психолингвистикалық, коммуникативті және ақпараттық модельдер жатқызылады [1; б.97].

Аударма модельдерінің әрқайсысы оның жеке бір бөлігін сипаттайды; бұл кезде модель аппараты аудармашының әрекеттері сол модельдің талаптары мен қарарларына сәйкес жүргізілуін қадағалайды. Сол секілді модельдердің көбісі аударманы сызба не кесте түрінде бейнелейді; бұл сызбалар фазалар мен кезеңдерден тұрады және аударма мәтінінің жасамдалуындағы операциялардың ілеспелілігін

анықтайды да тілдік бірліктердің бара-барлығы мен жалпы мәтіннің тұтас дәлдігіне қол жеткізуге мүмкіндік туғызады. Міне осы қасиеті модельдерді аударманың тәсілдері мен түрлерінен айрықшалап тұрады.

Аударманың қандай да бір нақты түрін сипаттау үшін модельдердің кез келгені негізгі, тіпті қалаулы болып саналуы мүмкін. Көркем әдеби туындының аудармасы аудармашылық модельдердің негізгі үш түрін қамтиды. Олар: семантикалық, ситуативті және коммуникативті [2; б.198].

Аударманың трансформациялық моделі. Аударманың трансформациялық моделі (теория) Н.Хомскийдің трансформациялық грамматикасына сүйенеді. Трансформациялық грамматика лексемалардың жалпылығы және негізгі логикалық-синтаксистік байланыстарымен сипатталатын синтаксистік құрылымдардың туындауы ережелерін қарастырады. Трансформациялық грамматикаға сәйкес синтаксистік құрылымдардың барлық мүмкін түрлері логикалық-синтаксистік қатынастары айтарлықтай жеңіл көрінетін қарапайым, ядролық құрылымдардың шектелген санына дейін қысқартылуы мүмкін [3; б.56]. Мәселен, А.Д.Швейцер, мынадай мысал келтіреді: ағылшын тіліндегі ядролық құрылым ретінде қарастырылып отырған John hit Bill сөйлемінен трансформалардың айтарлықтай түрлерін жасап шығаруға болады:

Bill was hit by John.

John's hitting Bill.

Bill's being hit by John. †

The hitting of Bill by John.

It was John who hit Bill.

It was Bill who was hit by John.[4;б.87].

Немесе басқа бір мысалды алайық егер «Бала оқып отыр» сөйлемін ядролық құрылым ретінде алсақ, (предикативті құрылым «әрекетті орындаушы – әрекет»), онда трансформациялық грамматиканың ережесіне сәйкес одан келесі туындыларды шығаруға болады «Баланың оқуы», «Оқып отырған бала», «Баланың оқығаны», және бұлардың барлығында «әрекетті орындаушы-әрекет» негізгі қатынасы сақталып қалған. В.Н.Комиссаровтың нұсқауынша, құрамын жасамдайтын бірліктердің формасы жағынан айырмашылықтары бар бұл трансформаларда мазмұн тұтастығы сақталған. Жай құрылымдардан ядролық құрылымдардың айырмашылығы оларда мағыналық байланыстар әрдайым нақты және дәл көрінеді: зат әрдайым зат есіммен беріледі, ал процесс әрдайым етістікпен сипатталады, субъект әрқашан бастауыш болып көрінеді, ал объект толықтауыштың қызметін атқарады, бір сөзбен айтқанда, жай құрылымдарды ядролық құрылымдарға ауыстыру процесі әуелгі мәтіннің грамматикалық және семантикалық категориялары арасындағы біртүрлі сәйкестіктердің орнатылуы немесе грамматикалық құрылымдардың бірмағыналы интерпретациялануына қол жеткізу тәсілі болып табылады.

Аударманың трансформациялық теориясының ережелеріне сәйкес аударма процесі негізгі үш кезеңнен тұрады: 1) сараптау кезеңі – түпнұсқаның құрылымдары (жай) ТТ ядролық құрылымдарына өзгертіледі, яғни түпнұсқа тілінің шегінде трансформациялар жүзеге асады; 2) ауыстыру кезеңі – ТТ ядролық құрылымының оған балама АТ ядролық құрылымымен өзгерту (тіларалық трансформация); 3) синтездеу кезеңі немесе қайта жасамдау – АТ ядролық құрылымы АТ жай құрылымына, яғни мәтіннің негізгі құрылымына көшеді. Соңғы кезеңге қатысты есте тұтатын жайт, кез келген тілдің қорында кездесетін нұсқалар, синонимдес бірліктердің өз арасында стилистикалық айырмашылықтары болғанымен, олар аударма тіліне әуелгі қалпында көшірілуі мүмкін, сондықтан АТ ядролық құрылымын АТ жай құрылымына қайта жасамдау кезеңінде стилистикалық шектеулер пайдаланылуы тиіс. Аталмыш модельге өз пікірін білдірген А.Д.Швейцер Ю.Найданың мысалын келтіреді. Оның ойынша, аудармашының әрекеті өзіндік тасқыны көп не ең терең жерінен кесіп өтудің орнына, жағаны бойлай жүріп, ең қауіпсіз жерді айналыс жолмен табатын саяхатшының әрекетімен бірдей болады[9;54]. А.Д.Швейцер нақты аударманы жүзеге асыру үшін трансформациялық модельді қолданудың мысалын келтіреді. Әуелгі мысал ретінде ағылшын тіліндегі The White House pressurized the Senate into reconsidering its decision сөйлемі алынады. Көрі трансформация әдісі арқылы екі ядролық құрылым алынады: The White House pressurized the Senate. The Senate reconsidered its decision. Осы кезеңде бұдан әрі аса құнды ақпаратты жоғалтып алу қаупі туындайды: яғни екі ядролық сөйлем арасындағы мағыналық байланыс жоғалып кетпеуі керек (себеп – салдар). Мұндайға жол бермеу үшін, ядролық сөйлемдерді бір күрделі сөйлемге айналдырамыз, олардың арасындағы мағыналық қатынас жалғаулықтар, есімдіктер мен өзге де синтаксистік құралдардың көмегімен қамтамасыз етіледі. Нәтижесінде біз төмендегі сөйлемдердің біріне қол жеткіземіз:

1) The White House pressurized the Senate and it reconsidered its decision.

2) The White House pressurized the Senate so that it should reconsider its decision.

Бұдан әрі аударманың келесі кезеңі орындалады – ауыстыру кезеңінің нәтижесінде келесі нұсқалардың біріне ие боламыз (контекстке байланысты):

1) Белый дом оказал нажим на сенат, и тот отменил свое решение.

2) Белый дом оказал нажим на сенат, чтобы тот отменил свое решение.

1) Ақ үй сенатқа қысым жасады да, ол өз шешімін өзгертті

2) Ақ үй сенаттың өз шешімін өзгертуі үшін қысым жасады[5; б.876].

Мұндай нұсқалардың соңғы болуы міндетті емес. Аталмыш жағдайда біз жартылай ядролық деңгейде тұрмыз. Бұдан әрі аудармашы контексті, мәтіннің стилистикалық ерекшеліктерін есепке ала отырып, ТТ жай құрылымдардың баламалылығын барынша дәл беру үшін, АТ қосымша өзгертілген құрылымдарды жасамдайды деп күтіледі. Аудармалық әрекетті зерттеу үшін трансформациялық модельдерді пайдалану аса пайдалы деп саналады. В.Н.Комиссаров аталмыш модельдің келесі артықшылықтарын алға тартады:

1) трансформаціялық теория араларында барабарлық қатынастары бар әртiлдi формаларды салғастыра зерттеуге баса ден қояды, бұл өз кезегiнде нақты екi тiлдiң арасындағы аудармалық қатынастардың жүйесiн сипаттауға мүмкiндiк беретiн теориялық базаны құруға мүмкiндiк бередi;

2) трансформаціялық модель аудармалық трансформациялардың әртүрлi түрлерiн анықтауға мүмкiндiк бередi;

3) аударма процесiн тiлдiң өз iшiндегi трансформациялармен байланыстырудың айтарлықтай пайдасы бар, өйткенi АТ сәйкестiктерi жоқ шетел тiлiндегi аудармалық құрылымдарды аудару барысын түсiндiруге мүмкiндiк бередi. Мәселен, ағылшын тiлiндегi She is a poor letter-writer құрылымының орыс не қазақ тiлiнде мүлдем сәйкестiгi жоқ. Аударма процесiнiң алғашқы сатысында бұл құрылымды сол тiлдiң өз шегiндегi ядролық құрылымға айналдырады: She writes letters poorly.

Екiншi сатыда ТТ-дағы ядролық құрылымды АТ ядролық құрылымға айналдыру жүзеге асады: «Она пишет письмо плохо», «Ол хаттарды нашар жазады». Содан кейiн АТ ядролық құрылымды аударма тiлiнiң жай құрылымына айналдыру процесi орындалады: «Она не умеет писать письмо», «Ол хат жаза алмайды». Сонымен бiр мезетте, аударманың кез келген өзге моделi секiлдi трансформаціялық модельдiң де өз кемшiлiктерi бар. Олардың қатарына мыналар жатқызылады:

1) трансформаціялық модель аудару процесiнiң үшiншi сатысында мүмкiн трансформалардың iшiнен нақты қайсысын таңдау керектiгiн түсiндiрмейдi (өйткенi осы модельге сәйкес, трансформациялар әртүрлi тiлдердiң шегiнде орындалады, сәйкесiнше бастапқы және соңғы құрылымдар бiрiнен бiрi мүлдем тәуелсiз болады);

2) трансформаціялық модель ұқсас құрылымдарға келтiрiлмейтiн құрылымдардың арасында барабарлық қатынастарының қалыптасу процесiн түсiндiре алмайды: The split in the Democratic Party elected Lincoln. «В результате раскола в демократической партии к власти пришел Линкольн», «Демократиялық партияда келiспеушiлiктердiң пайда болуы салдарынан билiкке Линкольн келдi».

3) трансформаціялық модель Fragile –«осторожно, стекло», «абайлаңыз шыны» секiлдi құрылымдар арасындағы барабарлық процесiн түсiндiре алмайды. А.Д.Швейцердiң пiкiрiнше, өзеннiң арғы бетiне өту мүмкiндiгi бар жерден айналма жол iздеудiң мүлдем мәнi жоқ. Толықтай алғанда, осы модель туралы сөз қозғағанда, А.Д.Швейцер грамматикалық трансформациялар расында әуелгi мәтiндi семантикалық сараптаудан өткiзудiң тәсiлдерiнiң бiрi ретiнде қызмет атқаратындығын атап көрсетедi, ол сол секiлдi соңғы тiркестi құрастыру формаларының бiрi ретiнде де көрiнедi. Өйтсе де аударманы тек қана грамматикалық трансформациялармен шектеу дұрыс емес, өйткенi аудармада сол секiлдi лексикалық – синтаксистiк ауыстырулар, семантикалық модификация және ситуативтi – прагматикалық факторлармен шартталған. Сонымен, трансформаціялық аударма моделi әмбебап сипатқа ие бола алмайды, өйткенi оның мүмкiндiктерi шектеулi саналады [6; б.43].

Әдебиет:

1. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М., 1973.
2. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М., 1983
3. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М., 1974
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М., 1975
5. Алимов В.В. Теория перевода. – М., 2005
6. Жақыпов Ж.А. Аударматанудың аңдатуы. – Алматы, 2004

Абдувахоб Вахидов
(Самарқанд, Узбекистан)

ОЙИДЭ ТАЪЙИНЭ ЈОФТЭ КАЛЕМОТЭ МӨҚОБЕЛМАЬНО ДАР ЗАБОНЭ ФОРСИ

Бахшэ лбгатшеносийэ форси несбатэ дигар бахшһойэ сбханшениси дар тадқиқ ва омузеш бахшэ јадид будэ, дар даҳсолейэ авохер деққатэ бламоро биш аз пиш јелав герефтэ. Ин аст кэ дар мақолевб ресолеһойэ солһойэ пасин паҳлуһойэ мбхталэфэ ин бахш мавридэ барраси қарор герефтэ. Мақолевб ресолеһойэ мазкур баробарэ һаллу фаслэ мавзуһойэ қавойеди, һамчбнин, тадқиқэ хосиятэ лбғавийэ осорэ нависандеву шоэронро нез дар бар герефтэ буданд, кэ самтб равандэ онһо биштар бэ дойирейэ тадқиқэ хосеятэ лбғави-маьнойи равонэ гардидэ буданд. Зиро табиатб хосеятэ калемот маҳз дар ҳамин зинэ рбвшантар зоҳэр мигарданд. Аз ин леҳоҳ, бэ наҳбстмбһақеқоне ин бахш ресолеһойэ Л.С.Пейсикуф, Йу. А.Рубинчик, А.Ф.Баришникуф, И.К.Овчинникуфо, Чхеидзэ, А.Қуронбекуф ва дигаронро митавон ном ббрд.

Оламоийэ мазкур дар ресолевб мақолеһойэ хд роје' бе хбсусиятһойе пбрмаьнойе мбрдефи, ҳамшакли ва мбқобелмаьнойэ калемот андишэ кардэ, баҳрэ ҳаллб фаслэ паҳлуһойе норбвшанэ бавойедэ он чанди аз фэкрб мбложезеһойэ элмийэ хишро эброзз доштанд. Аммо бойад тазаккбр дод, ке бархи аз масойэл, алалхбсуз, тадқиқэ таъйинэ јофте калемотэ мбқобелма'но дар сбханшенисийэ форси чбн мавзуйэ элмй карорэ хишро пайдо накардэаст.

Дар сбханшенисийэ Аврупо ин масойэл несбатан биштар ва ҳамајонебе мавриде омузешэ элмй қарор герефтэ. Натијейэ ин сбботкорист, ке чандин ресолевб асарһойэ јудогонэ ойид бе калемотэ моқобелмаьно бэ мейдон омаданд. Дар пайравийэ сбханшенисийэ Аврупо бламойэ рус баҳрэ ҳаллэ

мбаммо камарэ нэммат бастэ, бархи аз пахлухойэ норбвшане онро хал намуданд. Дар ин фоселэ лбгатэ калемотэ мбқобэлма`но бэ нашр расид ва моһаққэқон йек нав`э таьйине јофтэ калимотэ моқобелмаьноро пишкашэ бмбм карданд, кэ корбастэ он дар сбханшеносийе форси низ аз фойеде холй нист. Аз ин бо`ес, эјмолан хостим чанди аз фэкрб мблоһезотэ ходро дар ин мавзуэ эброс созим. Калемотэ моқобелмаьноро дар сбханшеносийэ Аврупо antonim гуйанд ва дар форси зидма`но, мбқобелмаьно мбродефэ ин лбгат аст. Калемотэ хбрд – ббзбрг, дур – наздик, чап – рост, солем шодан – мариз гаштан, мбхаббат – нафрат ва амсоли он. Дар байнэ ақсомэ нбтқ калемотэ мбқобелмаьно биштар дар сефат ва кейд зоһер мигарданд: хуб – бад, блланд – паст, тиз – охестэ, кам – бэсьор ва ғайрэ. Калемотэ зидмаьнойэ сефати ғейр аз калимотэ хоссэ, хамчбнин, бо пасвандхойэ зидмаьно низ (чун: бо, би, но) бе мэйдон миойанд: боақл – биақл, бознсоф – нознсоф ва ғайре. Мбтаасефонэ, на һамэ вақт калемотэ бо ин пасвандхо рухдодэ, зидмаьно хоһанд шуд. Инро бо оварданэ селселейэ мбродефотэ онхо митавон озмуд. Чун, боқбват (қави, зур) – биқбват (за`иф), јондор (зендэ) – бијон (мбрде) ва ғайрэ.

Калемоти, кэ энкорэ мокаррарио эфодэ намудэ, маьнойе јадидэ лбгави касб накардеанд, калемотэ мбқобелмаьно нахоһанд шбд. Чбнокэ, харчанд калемотэ дафтардор ва бидафтар аз як ришэ бо пасвандхойэ моқобелмаьно сохтэ шбдеанд, зидмаьно нистанд. Зиро дар онхо на маьнойэ лбгавийэ јадид, балкэ энкоре мбкаррарй паид астб халоэ.

Калемотэ зидма`нойэ сефатй – одатан, маьниһойэ хажм (ббзбрг – хбрд, блланд – паст), ҳолат (гарм – сард, јавон – пир), хосейат – хбсуьийат (ббздел – далир, боақл – дивонэ), шакл (рост – кай), та`м (ширин – талх) ва ғайреро эфодэ минамойанд. Калемотэ моқобелма`нойэ қайди низ маьнихойэ зиринро эфодэ микбнанд: Макон ва масофэ (ин су – он су, дур – наздек), замон (дируз – фардо, аввал – охэр), ҳолат (охестэ – тиз), меқдор (кам – бесйор) ва ғайре.

Калемотэ мбқобелма`нойэ эсми низ чандон кам нистанд: далири – ббздели, шарқ – ғарб, шемол – јануб, баҳор – пойез, тобестон – земестон, шаб – руз, собх – шом ва амсолэ он. Дар қабатэ лбгавийэ феълхо низ калемотэ зидма`но хили фаровонанд. Онхо хбсуьсан калемотэ мбқобелма`нойэ хосэ аломатхойианд, кэ аз кейдб сефат чун асосхойэ фе`ли корбаст гардидеанд: васиь кардан – танг намбдан, зейод намудан – кам кардан, тиз рафтан – охестэ рафтан ва амсолэ онхо. Ғейр аз фе`лхойэ зекршбдэ, фе`лхойэ мбқаррарийи низ мавјуданд, кэ мбқобелмаьнойанд: рафтан – омадан, даромадан – баромадан, баромадан – фаромадан ва дегархо.

Мас`алейэ мбхемэ пахлуйэ норбвшане калемотэ мбқобелмаьно таьйинэ јофте онхост. Несбатэ набуданэ мизонэ асоси дар баьзи маворед энкорэ мбкаррари бэ сэфатэ калемотэ мбқобелмаьно бэ қалам додэ шбдаанд. Монандэ: рафтан – нарафтан, дафтардор – бидафтар ва ғайре. Аз ин бо`ес, дақиксозийэ мизонэ јофтэ калемотэ зидмаьно дар элмэ сиханшеносейэ форси мбфид хоһад ббд.

Дар сбханшеносийэ бмуми, алалхбсуь, Аврупо мизонэ асоси-марказийэ мантиқийэ калемеҳост. Марказэ мантиқэ – нбқтейэ мобайнийэ қбтбхойэ калемотэ мбқобелма`ност.

Масалан: марказэ мантиқиро бо аломатэ шартийэ М митавон қайд намуд.

Дар ин сурат чбнин ҳодесот рух хоһад дод: калемотэ ифодекбнандейэ кимат: хуб (4) – ғайреқаноатбахш (2), несбатэ рақамэ қаноатбахш (3), замон; шаб ва руз несбати калемотэ собх ва шом, масофэ: блландй ва пастй несбатэ калимайэ хамворэ маркази мантиқи бе һесоб мираванд. Калимотэ эфодекбнандейэ марказэ мантиқийе калемотэ мбқобелмаьно одатан ҳолатэ мбьтаделиро эфодэ минамойанд. Меқдорэ намак аз ҳолатэ мбьтадели кам бошад, бинамак ва агар зейод бошад, шур гуйанд. Аз ин бо`ес, агар аз дидгоҳэ марказэ мантиқи назар афканим, пас маълум мигардад, кэ јофтһойэ калимотэ дируз – эмруз, эмруз – фардо, земестон – баҳор, по`из-тобестон зидмаьно нистанд. Зиро дар јофтһойэ калимотэ мазкур марказэ мантиқи диде намишаванд. Агар једдан ба марказэ мантиқи негарим, пас дируз бо фардо, баҳор бо по`из, тобэстон бо земестон мотақобелмаьнойанд. Инро бо нақшейэ зейл митавон нешон дод:

	М	
дируз	эмруз	фардо

Муносебатэ калимотэ гбзашта – эмруз – оянда, гарм – мбьтадел – сардро низ бэ тарикэ нақшейэ боло митавон нешон дод. Дар баьзи маворед қбтбһойэ мбхталефро селселейэ калимеҳо нешон мидеҳанд: аьло (хили хуб) – хуб –(қаноатбахш (М)) – ғайреқаноатбахш – неһойат бад. Инро бэ тарикэ зейл дар нақшэ акс хоһим кард:

	М		
Аьло	хоб	бад	нэхойат бад

Дар ин маворедэ мбтобекэ маьни калимотэ аз марказ баробар тақсимшавандэ бейнэ хбд јофтхойэ мбқобелма`норо ташкил микбнанд.

Мбносэбатэ мбқобелейэ калимеҳойэ эфодекбнандейэ фаслхойэ солпро бо чбнин нақшэ митавон нешон дод.

	тобестон	
баҳор	М	по`из
	земестон	

Дар ин нақшэ баҳор бо по`из, тобестон бо земестон мбқобелмаьнойанд. Аз нақшэ бармиояд, ке

дар мбносебатэ баҳор бо тирамоҳ – тобистон дар мбносибати тирамоҳ бо баҳор – земестон, дар мбносебатэ земестон бо тобестон – баҳор ва дар мбносебатэ тобестон бо земестон – по`из марказэ мантиқи мишаванд. Калимотэ қўтбҳойе олам- шарқ, ғарб, жануб, шемол ва шабонеруз- руз, шаб, шом, собҳро низ бо нақшайэ боло митавон нэшон дод.

Дар забон калемеоии низ мавјуданд, ке марказэ мантиқи надоранд. Бэ монандэ: қаһқаһэ – фарйод, хандэ – герйэ. Аммо ҳолатэ мбтадели дар калимотэ мазкур мавјуд аст. Ин нахандэдан, герйэ накардан аст. Дар ин гунэ вазъийат бэ сефатэ марказэ мантиқи вазъийатэ ғейрелесони – ҳолатэ воқеийро бояд дар назар дошт.

Мбносебатэ тазоди нафақат бейнэ калимеҳо, инчбнин, бейнэ калимэ ва воҳеднойэ мајози нез воқеъ мигарданд: фавтидан – бэ дунйо омадан, хандидан – оби дидэ рихтан ва ғейраҳо.

Ҳамин тариқ, че тўври ке ғўфтехойэ болойи ғўвоҳ мидеҳанд, дар забон маворидэ мавјуданд, ке мизонэ дақиқэ мбносебатэ калимаҳойэ мбтақобелмаъноро эфодэ миконанд ва онро бо эстелоҳэ «марказэ мантиқи» ном мибаранд. Аз ин ру, минбаъд корбастэ мизонэ мазкур дар сбханшеносийэ форси баройэ бартараф сохтанэ мбхолефатҳо дар та`йинэ калимотэ мбқобелмаъно сахмғбзор хоҳад шбд.

Феҳрасте адабийот:

1. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. М., 1975.
2. Барышников А.Ф. Лексикология и фразеология персидского языка. 1982.
3. Куранбеков А. Форс тили лексикологияси. Тошкент, 2009.
4. Рубинчик. Современный персидский язык. 2012.
5. Овчинникова И.К. Учебник персидского языка. 2001.
6. Иванов В.Б. , Гладков Е.Л. Учебник персидского языка. 2004.

Айше Алиева, Мухаё Мусурманкулова
(Гулистан, Узбекистан)

РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В РАЗВИТИИ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КУРСОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОЛЛЕДЖЕЙ СЕРВИСНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ

Современная действительность предъявляет высокие требования к профессионализму молодого поколения. С одной стороны, процессы компьютеризации и глобализации, которые активно внедряются во все сферы жизнедеятельности человека. С другой, гуманизация образования, которая выводит будущего специалиста на межкультурное взаимодействие. Поэтому важно понимать, что культура речи является одной из составляющих профессиональной подготовки специалистов сервисного обслуживания.

Английский язык является ещё одной составляющей личности будущих выпускников, специалистов сервисного обслуживания. Это язык международного и делового общения, изучаемый на данный период в коммуникативных целях, и вопрос о том, как вести беседу и как строить диалог особенно значим на сегодняшний день в преподавании иностранных языков (далее ИЯ)[1,с.27]. Изучать ИЯ - значит обогащать интеллектуальный потенциал и эмоциональную сферу учащихся посредством развития индивидуальности в диалоге культур. Используя свой лингвокультурный опыт и свои национально-культурные традиции и привычки, субъект межкультурной коммуникации одновременно пытается учить не только языковой код, но и иные обычаи и привычки, иные нормы социального поведения, осознавая при этом факт их чужеродности.

Поэтому, деятельность педагога в изучении ИЯ должна быть направлена не только на развитие у учащихся навыков осознания принципов общения, особенно речевого, с целью воздействовать на собеседника, вызвать у него интерес и доверие, но и употреблять ИЯ в аутентичных ситуациях межкультурного общения. Следовательно, целесообразным будет приблизить процесс обучения ИЯ по его характеру к процессу реальной коммуникации. При этом необходимо научить учащихся грамотно и точно излагать свои мысли в процессе общения, правильно говорить и писать, а также умение употреблять слова и выражения в соответствии с целями и ситуацией общения. Иными словами, важно повысить уровень развития иноязычной коммуникативной компетенции учащихся. Предметность процесса коммуникации должна выражаться в тщательном отборе речевых интенций, тем и ситуаций общения, отражающих практические интересы и потребности учащихся. Это могут быть ситуации официального и неофициального общения, а также учебная, социально-бытовая, профессиональная, культурная, административная сферы коммуникативного взаимодействия. При этом в центре внимания находится развитие культуры устной и письменной речи на иностранном языке, углубление культуроведческих знаний об образе и стилях жизни в странах изучаемых языков.

Важно четко определить цель задания, чтобы побудить обучающихся к активному использованию ИЯ в процессе общения. Преподаватель должен стремиться вовлечь учащихся в речевую ситуацию, которая побуждает человека к речевому действию, порождает мотив высказывания, который в отдельных случаях перерастает в потребность совершения этого действия.

Первостепенное значение в развитии речевой коммуникации учащихся имеет и контекст, при котором осуществляется коммуникация. В зависимости от контекста высказывание может привести к различным результатам и влиять на процесс общения.

Общий контекст речевого общения включает в себя явный и скрытый. Явный (или эксплицитный) контекст - всё то, что подлежит непосредственному наблюдению. Выделяют вербальный и невербальный контекст.

Скрытый (или имплицитный) контекст – это то, что не поддается непосредственному наблюдению. Скрытый контекст характеризуют мотивы, цели, намерения и установки коммуникантов, их личностные характеристики (уровень образования, социальная принадлежность, характер и т. п.).

В развитии межкультурной коммуникации учащихся принято выделять внутренний и внешний контекст коммуникации.

В качестве внутреннего контекста выступают совокупность фоновых знаний, ценностные установки, культурная идентичность и индивидуальные особенности индивида. К этому контексту можно отнести настрой, с которым коммуникант вступает в общение и который составляет психологическую атмосферу коммуникации.

Внешний контекст коммуникации составляют время, сфера и условия общения. Для межкультурной коммуникации важным обстоятельством является место проведения коммуникации, определяющее фон коммуникативного процесса. Так, коммуникант, находящийся на своей территории, чувствует себя более комфортно и лучше ориентируется в пространстве собственной культуры, чем иностранец. Характер коммуникации на рабочем месте и дома будет различаться по степени углубления в бытовую культуру и влияния личностных факторов.

Различают временной контекст - это хронологический период, в котором происходит коммуникативная ситуация. В различные периоды времени взаимоотношения между участниками (партнерами) коммуникации складываются по-разному. Хронологически различают коммуникации: одновременные, которые происходят путем личных контактов, по телефону, сети Интернет в режиме on-line, и разновременные — все остальные коммуникативные ситуации. В рамках такого контекста преподаватель креативно подходит к представлению материала учащимся, воспитывая гибкость и терпение в своих подопечных [2,с.62]

Нам представляется важным использовать интерактивные методы в развитии речевой деятельности учащихся в условиях межкультурной коммуникации, так как такие уроки активизируют познавательную деятельность учащихся и целенаправленно готовят их к осознанному выбору будущей профессии. Это могут быть развивающие игры, с целью углублять мотивацию к учению, ролевые игры, развивающие навыки говорения, презентации учащихся, тренирующие их ораторские способности.

Замечательную возможность закреплять знания, полученные на уроке английского языка даёт применение интегративного подхода в изучении ИЯ, как на взаимосвязанном формировании умений во всех видах речевой деятельности. В качестве примера можно привести использование кинематографа на уроках ИЯ, как представление аутентичной ситуации на уроках ИЯ. Это один из способов комплексного развития речевых навыков учащихся. Посредством воспроизведения и имитации живой иноязычной речи учащиеся практикуются в артикуляции звуков, логическом ударении и темпа речи, свойственном тому или иному языковому стилю; развивают навыки аудирования; могут организовать диспут по теме представленного материала, могут развивать критическое мышление в решении данной проблемы (навыки говорения); могут овладеть навыками структурированного письма (резюме, аннотации, критические статьи, короткие рассказы, письма, эссе). Учащиеся могут найти образцы текстов по данной тематике в качестве домашнего чтения. Таким образом, использование интегративного подхода способствует овладению учащимися языковыми единицами, необходимыми для коммуникативных целей: для выражения мыслей, пробуждения у учащихся потенциала языкового творчества, поиска своих собственных языковых форм, конструирования текста.

Большое значение в развитии речевых навыков играют парная и групповая работа. Практика показывает, что учащиеся чувствуют себя более комфортно в сотрудничестве с однокурсниками т.к. предоставляется возможность «отрепетировать» текст со своими партнёрами [3,с.5],а потом эффективно презентовать материал всей аудитории.

Литература:

1. Gabay L. Opening Up Opportunities// English Teaching Professional.- 2014.№91.-с.61-62
2. Hankiewicz J. Socially Responsible Teaching// English Teaching Professional.- 2014.№91.-с.26-28
3. Westbrook F. Lessons from the Other Side of the Teacher's Desk: Discovering Insights to Help Language Learners//English Teaching Forum c.2-7

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Алексеева Алесьа Владимировна** – магістр педагогических наук, аспірантура ГУО «Гимназия №5 г. Витебска», учитель англійського язика Витебский государственный университет им. П.М. Машерова.
- Бойко Світлана Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Білоцерківського інституту економіки та управління.
- Голік Олександр Борисович** – кандидат педагогічних наук, доцент. Бердянський державний педагогічний університет.
- Грамотюк Аліса Олегівна** – учениця 10 класу Херсонської спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 24 з поглибленим вивченням математики, фізики й англійської мови Херсонської міської ради. Вихованка КЗ «МАНУ» наукової секції «Медицина».
- Жегулина Юлія Сергеевна** – студентка факультета математики и естественнонаучного образования Педагогического института ФГАОУ ВПО НИУ БелГУ .
- Кіндзер Богдан Миколайович** – старший викладач кафедри Фехтування, боксу та Національних однокорств ЛДУФК.
- Кривильова Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент. Бердянський державний педагогічний університет.
- Лаврченко Татьяна Олеговна** – студентка факультета Математики и естественнонаучного образования Педагогического института ФГАОУ ВПО НИУ БелГУ.
- Мусиченко Яна Андріївна** – магістр Миколаївського національного аграрного університету.
- Пильгук Тетяна Сергіївна** – аспірант кафедри загальної, вікової та практичної психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.
- Сєрікова Вероніка** – студентка ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж».
- Сікора Діана Володимирівна** – Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.
- Тараріна Дар'я Вікторівна** – магістр ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».
- Татарникова Анжелика Анатольевна** – преподаватель Аспірантка кафедри педагогики ОНУ имени И.И. Мечникова Одесское училище искусств и культуры имени К. Ф. Данькевича.
- Терентьева Юлия Валерьевна** – кандидат физико-математических наук, старший преподаватель кафедры прикладной математики ФГБОУ ВПО «Кубанский государственный технологический университет».
- Тищенко Світлана Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики і математичного моделювання Миколаївського національного аграрного університету.
- Тутко Юлія** – студентка ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж».
- Чепурда Ганна Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету.
- Шапвалова Ольга Юріївна** – магістр Миколаївського національного аграрного університету.
- Яцинич Оксана Борисівна** – викладач-методист ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж».

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,
молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,
студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 29 по 30 сентября 2015 г. проводится XVIII Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallurgy.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекосведение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатах конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 28 вересня 2015 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційні збори - 10 USD США або 10 Євро (переклад в рубль – 500 рубль). (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА.

Переклади по системі «Юністрім» для Бобровника Юрія Вікторовича пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницький (в квитанції повинен бути вказаний **код перекладу** та Ф.І.О. того, хто перекладає гроші, країна).

(комісія 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк Росії»)

Для учасників з Російської Федерації (500 руб.) оплати організаційних зборів в рубль РФ (RUB) в відділеннях ОАО «Сбербанк Росії» **для того, щоб організаційні збори дійшли, в розділі НАЗНАЧЕННЯ ПЛАТЕЖА, потрібно вказувати «ПЕРЕВОД ЛІЧНИХ ЗАСОБІВ» і тільки ці три слова.**

56A: Банк-Посередник:	ОАО «Сбербанк Росії», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефіціара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Київ, Україна
59D: Бенефіціар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою переказом на Ф.І.О.: Бобровник Юрій Вікторович, 08401, Україна, Київська обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (Bobrovnik Juriy Viktorovich) (вказуйте код перекладу, Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, e-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **MICROSOFT WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 29.09-30. 09. 2015 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает ошибку не отправления, отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. В случае отправки научной статьи по электронной почте, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58, : +38 (093) 335 78 86.

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: «Вашу статью получили и приняли». Если такой ответ не поступил через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 29 по 30 вересня 2015 р. проводиться XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою:
<http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 28 вересня 2015 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку **5168 7420 6537 9988** (одержувач - **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у *правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)*) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі MICROSOFT WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (тема повідомлення: **29.09-30.09 2015 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Аліса Граматюк (Херсон, Україна) МЕТОДИКА НЕТРАДИЦІЙНОГО ЛІКУВАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВПЛИВУ ДЕЛЬФІНОТЕРАПІЇ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ.....	6
А. Курбанов, Б. Аликулов, Б. Базаров, С. Хўжжиев (Самарканд, Узбекистан) YUKSAK SUVO`TLAR YORDAMIDA IFLOSLANGAN SUVLARNI TOZALASH TEXNOLOGIYASI.....	8
Наталия Тарасовская, Булат Жумадилов, Дамеля Байжуманова, Азиза Балгужанова (Павлодар, Казахстан) ФАРМАКОКИНЕТИКА ДЕЙСТВУЮЩИХ ВЕЩЕСТВ РАСТЕНИЙ ПРИ ЧЕРЕПНО-МОЗГОВЫХ ТРАВМАХ И ИХ ОСТАТОЧНЫХ ЯВЛЕНИЯХ.....	11
А.Т.Мусабеков, Ж.А. Сураншиев, Д.Б.Баймурат (Астана, Қазақстан) ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БОЙЫНША МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ДАМУЫНЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ.....	13

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Світлана Бойко (Біла Церква, Україна) СТАТИСТИЧНІ МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ВИДАТКОВОЇ ЧАСТИНИ БЮДЖЕТУ.....	16
Віта Виговська (Вінниця, Україна) ФОРМАЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ.....	18
Яна Мусиченко (Миколаїв, Україна) РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У РОЗВИТКУ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА.....	20
Діана Сікора (Вінниця, Україна) АУДИТ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА.....	22
Світлана Тищенко, Ольга Шаповалова (Миколаїв, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ АГРОЛОГІСТИКИ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	24

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Валентин Лазуренко (Черкаси, Україна) СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ РЕМАНЕНТ УКРАЇНЦІВ У ВІЙНАХ, РЕВОЛЮЦІЯХ, ПОВСТАННЯХ.....	27
Ганна Чепурда (Черкаси, Україна) ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОСМУГ В УКРАЇНІ ЗА ПЛАНОМ Т.Д. ЛИСЕНКА.....	29
Азизбек Тожибоев (Наманган, Узбекистон) МУСТАҚИЛЛИК САРИ ИЛК ОДИМЛАР.....	30
Фарида Нишанова (Наманган, Узбекистон) ШАХС МАЪНАВИЯТИ ВА МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ НИСБАТИ.....	31

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Юлия Терентьева (Краснодар, Россия) О СИНГУЛЯРНОМ ИНТЕГРАЛЕ С НЕОГРАНИЧЕННОЙ НА ГРАНИЦЕ ЕДИНИЧНОГО КРУГА ВЕСОВОЙ ПЛОТНОСТЬЮ.....	34
Оксана Яцинич (Дрогобич, Україна) ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ РІВНЯННЯ І ДЕЯКІ ЗАКОНИ РУХУ.....	35
Сайдазим Кубаев, Улугбек Кубаев, Низомиддин Зиёдуллаев, Бобомурот Тошбоев (Самарканд, Узбекистан) АДАПТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ МАРШРУТИЗАЦИИ.....	37
Лаззат Дюсембаева, Акнур Абилкасым (Астана, Казахстан) ОСНОВНЫЕ УРАВНЕНИЯ ПЛОСКОЙ ЗАДАЧИ ДВУХКОМПОНЕНТНОЙ ТЕОРИИ УПРУГОСТИ....	40

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Юлія Тутко, Вероніка Серікова (Дрогобич, Україна) ЗА МОДЕЛЯМИ ПРИРОДИ.....	43
Гульнара Смагулова, Жанерке Нурабаева (Тараз, Казахстан) ҚАЗАХСКИЕ ТРАДИЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МОДЕЛИРОВАНИИ ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЫ.....	45
Ш.А. Юсупова (Гулстан, Узбекистан) ЎҚУВЧИЛАРГА ТАСВИРИЙ САНЪАТ МАШҒУЛОТЛАРИДА МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ИЖОД ҚИЛГАН РАССОМЛАР БИЛАН ТАНИШТИРИШ.....	48
Серафима Школьник, Тетяна Бесшапошникова (Харків, Україна) ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	50

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Алеся Алексеева (Витебск, Беларусь) МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	53
Олександр Голік (Бердянськ, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРАНТІВ.....	55
Олена Кривильова (Бердянськ, Україна) ВИКОРИСТАННЯ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПТНЗ.....	57
Валентина Мишак (Мукачево, Україна) ПРОФЕСІОНАЛЬНА ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ РЕЛІГІИ В АВСТРИИ.....	59
Анжелика Татарникова (Одесса, Украина) АРТ-МЕНЕДЖМЕНТ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-МУЗЫКАНТОВ.....	62

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Юлия Жегулина, Татьяна Лаверченко (Белгород, Россия) СПЕЦИФИКА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО МИКРОКЛИМАТА ПОДРОСТКОВОГО КЛАССА.....	64
Тетяна Пільгук (Полтава, Україна) ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ: «РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ПОЧАТКІВЦЯ».....	65
Ляззат Кабанбаева, Сымбат Абдигалиева (Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы) БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚАТЫНАСТАРЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	67
Н.И. Халилова, Ё.И.Дусматова (Тошкент, Ўзбекистон) ЎСМИРЛИК ДАВРИДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ.....	69

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Дарія Тараріна (Кривий Ріг, Україна) ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ТОРГІВЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ.....	73
Тетяна Бондаренко (Черкаси, Україна) НОВИНА ІНТЕРНЕТ-ПРОДУКЦІЯ ДЛЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МЕДІААУДИТОРІЇ.....	74
Світлана Коваль (Черкаси, Україна) ПЛАТФОРМА YOUTUBE ЯК НОВИЙ РІЗНОВИД ВІДЕОМЕДІА.....	77
Світлана Фурса (Київ, Україна) ДИТЯЧІ ВИДАННЯ ПРО ПРОФЕСІЇ НА КНИЖКОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ.....	79

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Владимир Шауро, Дмитрий Москоленко (Брянск, Россия) РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ЭЛЕКТРОПРИВОДА С АСИНХРОННЫМ ДВИГАТЕЛЕМ И ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕМ ЧАСТОТЫ НА ЛАБОРАТОРНОМ СТЕНДЕ.....	82
Шайзада Кошкарбаева, Малик Сатаев, Фариза Омирова (Шымкент, Казахстан) ПОЛУЧЕНИЕ ДЕКОРАТИВНЫХ ПОКРЫТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕДЬФОСФОРНЫХ ПЛЕНОК.....	87
Яна Сичікова (Бердянськ, Україна) СУПЕРКОНДЕНСАТОРНА СИСТЕМА НАКОПИЧЕННЯ ЕНЕРГІЇ НА ТЯГОВИХ ПІДСТАНЦІЯХ.....	89
Гүлзат Ораз, Майра Туралина, Нургуль Кадралиева (Тараз, Казахстан) ТЕРІ ШИКІЗАТЫН ТЕРМИЯЛЫҚ ӨНДЕУ КЕЗІНДЕ ЖЫЛУ ЖӘНЕ МАССА ТАСЫМАЛДАУДЫ ЭКОЛОГИЗАЦИЯЛАУ.....	91

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Богдан Кіндзер (Львів, Україна) МОДЕЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАЙСИЛЬНІШИХ СПОРТСМЕНІВ У КІОКУШИНКАЙ КАРАТЕ УКРАЇНИ (ЧОЛОВІКИ).....	95
R.A. Qosimova (Samarqand, O'zbekiston) JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA O'QITISH VA O'RGATISHNING SIFAT SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI.....	98
Igor Мірошниченко, Дмитро Степаненко (Дніпропетровськ, Україна) ТЕОРЕТИЧНА ПІДГОТОВКА У СПОРТИВНОМУ ОРІЄНТУВАННІ.....	100
Неля Безотечеська (Богуслав, Україна) ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕДИЧНОЇ ГРУПИ.....	102

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Наталія Попова (Харків, Україна)	
СУЧАСНИЙ ЕТАП ЗАПОЗИЧАННЯ АНГЛІЦИЗМІВ В УКРАЇНСЬКУ МОВУ.....	105
Гүлмира Сүлейменова (Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы)	
АЛҒЫС- ҚАРҒЫС СӨЗДЕРДІҢ СЕМАНТИКАСЫ.....	107
Ақерке Бескемер (Астана, Қазақстан)	
АУДАРМА ПРОЦЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕРІ: ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛЬ.....	109
Абдувахоб Вахидов (Самарқанд, Узбекистан)	
ОЙИДЭ ТАЪЙИНЭ ЈОҒТЭ КАЛЕМОТЭ МЎҚОБЕЛМАЬНО ДАР ЗАБОНЭ ФОРСИ.....	111
Айше Алиева, Мухаё Мусурманкулова (Гулистан, Узбекистан)	
РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В РАЗВИТИИ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КУРСОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОЛЛЕДЖЕЙ СЕРВИСНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ.....	113
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	115
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из зарубежных стран.....	116
Інформація для учасників з України.....	119

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 124 с.

Материалы XVII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2015 г. – 124 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

